

A photograph of Yuri Lushkov, a middle-aged man with a receding hairline, wearing a grey suit, white shirt, and patterned tie. He is smiling slightly and looking towards the right. The background is a wood-paneled office with a desk and stacks of papers.

Юрий Лужков

За града,
за света,
за себе си

ТАЙНИТЕ НА ГОСТИНИЯ ДВОР

A photograph of the Dvornitskiy Palace in Moscow, a grand neoclassical building with a long facade of white columns and arched windows. The building is illuminated at night, and a few people can be seen walking on the sidewalk in front of it.

Юрий Лужков

ТАЙНИТЕ НА
ГОСТИНИЯ
ДВОР

За града, за света, за себе си

Статии и очерци

ФОРУМ «БЪЛГАРИЯ-РУСИЯ»

София 2006

В книгата са събрани статии и очерци на Ю. М. Лужков, публикувани във вестниците: "Московский комсомолец", "Российская газета", "Комсомольская правда", "Известия", "Труд" и в списанието "Стратегия России".

отговорен редактор

Светлана Шаренкова

превод

Марица Панова

ISBN-10: 954-9422-10-0

ISBN-13: 978-954-9422-10-8

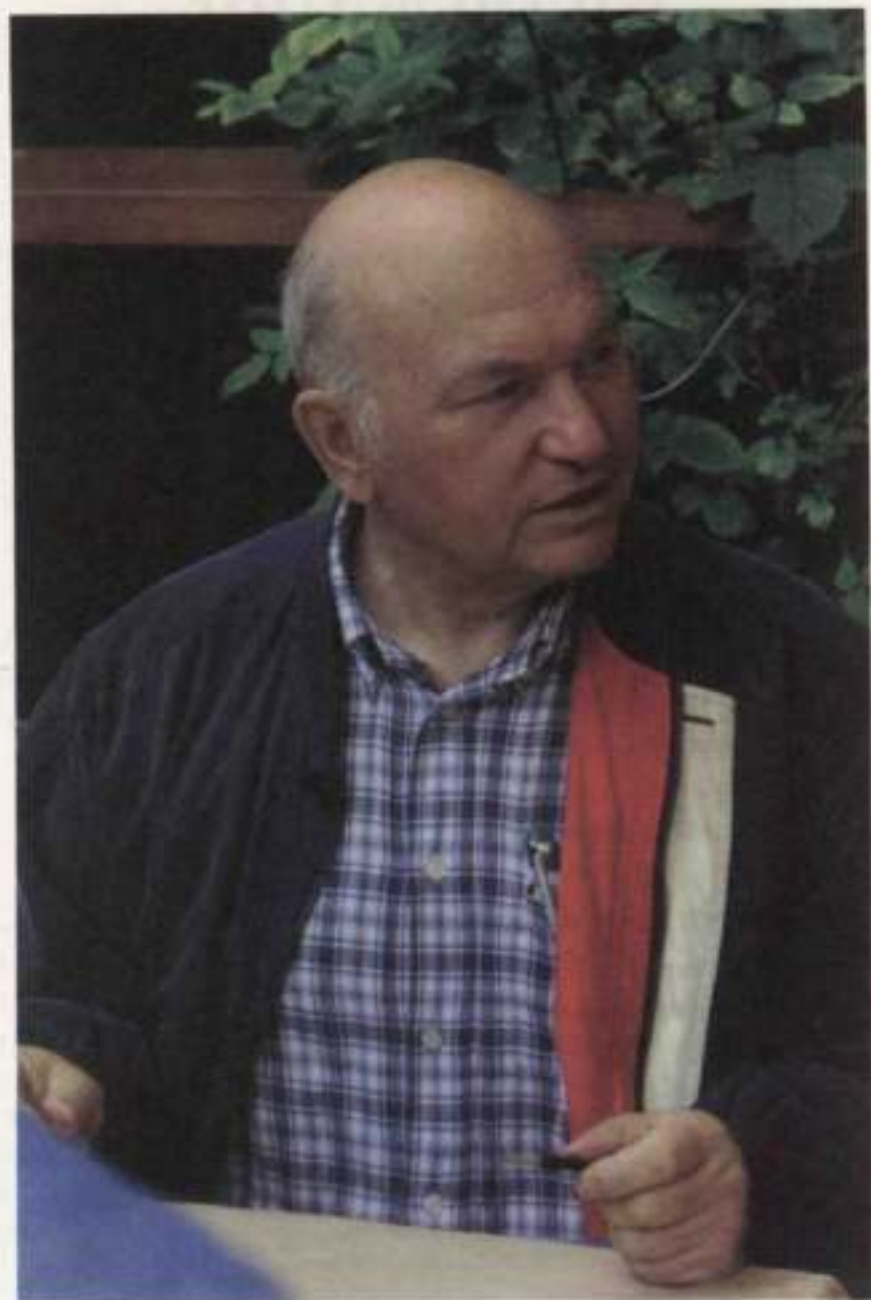
© БРИП ООД. София, 2006 г.

© Ю. М. Лужков. Москва, 2006 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

Към българските приятели	5
Предговор. Насае с всички	7
От българския издател	11
ПЛАНЕТАТА МОСКВА	13
Тайните на Гостиния Двор	15
В очакване на предсказана катастрофа	23
Свободата да публикуваш и правото да знаеш	29
Какво означава столичен архитектурен стил	33
RUSSIA В СВЕТОВНИЯ ОКЕАН	41
Ние и Западът	43
Оранжева сивота, или обезцветена революция	53
Тест за независимост	58
Неутралитет	64
Хроника на предизвестената смърт	74
СЛУЧАЙ С ДЪРЖАВНО ЗНАЧЕНИЕ	77
Либералното и социалното	79
За тъмната страна на интернет	96
Дупки в "паяжината"	100
Планината родила мишка	105
"Пиратите" унижават държавата	113
Европейският избор на Русия	121
ЛИЧНА РАВНОСМЕТКА	133
Какво да правим: да местим реки или да си размърдаме мозъците?	135
Чужди?!	158
Аграрна импотентност	165
Курум	176

Handwritten signature

КЪМ БЪЛГАРСКИТЕ ПРИЯТЕЛИ

Предлагайки на вниманието на българските читатели новата си книга "Тайните на Гостиния Двор", изпитвам истинско и неподправено вълнение. Това е книга много лична по отношение на Москва - градът на моята съдба. Свързвам Москва с толкова много труд, радости, нерви и гордост, че започвайки да работя над ръкописа мислех, че е невъзможно да изразя всичко това в една книга.

Реших да събера свои публикации в руската преса от различни години и жанрове и предизвикали обществен резонанс. Получи се едно своеобразно обяснение в любов към руската столица, сбор от моите мисли и мечти за пътя на Москва и Русия в света и във времето.

Едни от първите читатели на "Тайните на Гостиния Двор" бяха мои български приятели. Те подсказаха, че книгата ще има добра читателска съдба в България. Така се роди издателският проект, чийто резултат държите в ръцете си.

Драги български братушки, тази книга е като едно мое писмо към вас. С нея изпращам вест за голямата ми любов към братска България, братска, защото са без значение новите геополитически интереси и разпределения. Убеден съм, че освен текущата политика съществуват дълбоки връзки в съдбите нашите народи, в сродните ни култури, има вековно единство в общото ни християнство и православие. Руси и българи бяха заедно през годините на най-тежки изпитания и никой не би могъл да зачеркне това. Русия и България са свързани с общи корени и те не подлежат на историческа корозия.

Най-доброто доказателство са нашите живи, многообразни и растящи връзки в икономиката, социалната сфера, културата, в хилядите дела, замисли и проекти.

Искам да изкажа сърдечна благодарност на всички българи в Москва и София, в Русия и България, които запълват партньорските ни отношения с добро и конструктивно съдържание. Москва се стреми да създава добър климат за българския бизнес и е радостно когато на строителните площадки, в деловите кабинети и офиси, в хотелите и туристическите маршрути звучи български език - езикът на братския славянски народ, езикът на дружбата. Затова често не се нуждаем от преводачи в общуването помежду си.

Москва внася своя голям принос в политиката на Русия за сътрудничество с България. Този принос ще расте и по линия на контактите ни с българската столица. Традиционно московчани имат големи планове за почивка на българското черноморие и планински курорти. Тези които вече са почивали в България не се нуждаят от обяснения, а тези, които тепърва ще посетят прекрасната ви страна, ще преживеят забележителни емоционални, културни, вкусови и чисто човешки моменти. Москва също очаква самолети, автобуси и влакове пълни с български туристи. Вас, братушки, ви очаква богатата руска култура, театрите, музеите, картинните галерии и дворци. Но най-важно, очакват ви истински приятели, сред които е и авторът на тази книга.

Изказвам сърдечна благодарност на българския си издател. На всички мои български читатели желая благополучие, здраве и щастие под мирно небе!

Москва, септември 2006

Кмет на Москва
Ю. М. Лужков

НАСАМЕ С ВСИЧКИ

Не съм сигурен кога за последно московският кмет - Юрий Лужков - е попълвал анкета с графа "професия, занимание (интереси)", но мисля, че в нея освен своите всеизвестни функции - държавен топ мениджър, политик, инженер новатор, би могъл да впише, също така "журналист, политолог". В това именно предстои да се убедят читателите на тази книга.

Трябва да се съгласите, че е едно да се прочете отделна статия (пък и нея трябва да я забележите, защото едва ли има човек, който да започва деня си с преглеждането на цял куп вестници, при положение че може да прелисти един-два) и съвсем друго в подробности да си представите спектъра на интересите и логиката на разсъжденията на един много известен човек. Статиите и очерците на Юрий Лужков, издадени през последните години в централния и московския периодичен печат и събрани в тази книга, предоставят такава възможност.

Ще изпреварим въпроса, който непременно много от вас ще си зададат: защо му е на московския градоначалник, който, както самият той казва, че дори деловата си поща успява да прочете чак през нощта, да губи време и сили за писане на статии (да не говорим за книгите, но това е вече друга тема)? Веднага може да изключим варианта, че става дума за преодоляване на комплекс, породен от липса на реализация - това в никакъв случай не важи за Лужков. Невъзможно е и да предположим, че човекът, който вече много години едва ли не всекидневно присъства в средствата за масова информация, търси популярност или се опитва да си припише титла на публицист. Но той най-вероятно се ръководи от нещо. Може би самият кмет на Москва ще даде отговор на този въпрос.

Докато търсех отговор на този въпрос, аз се обърнах към книгата "Законите на Лужков", която излезе преди четири години. Там намерих няколко подходящи за случая негови изказвания.

"Знаеш ли какво, налагало ми се е да се срещам с шефове, които викат подчинените си на "разпит", устройват им невероятен скандал, ако нещо не е станало както трябва, и за капак им казват: "Тръгвайте си и много добре си помислете." Думата "мисли" аз ценя повече от всички други думи, но я казвам преди всичко на себе си."

"Един наш известен политолог беше казал: "Не е работа на кмета да се занимава с геополитическите проблеми." Кметът е длъжен да чисти улиците, да осигури отоплението на града, да следи контролират ли се социалните въпроси... На това аз ще отговоря по следния начин: не може никой - нито кметът, нито който и да било друг човек - да бъде лишаван от правото си да мисли, да прави сравнения, да анализира и да си прави изводи. А аз си правя следния извод: на този свят всичко е свързано. Сигурно помниш разказа на Рей Бредбъри за това, как с помощта на машина на времето няколко човека се пренесли няколкокостотин години назад във времето и един от тях настъпил пеперуда. Когато се върнали, се оказало, че страната се управлява от диктатор."

И за финал още един цитат, който може би в дадения случай е основен: "За мен е важно да бъда наясно със самия себе си."

Да поразсъждаваме над това какво е яснота. На известния класик публицист Анатолий Аграновски принадлежи изказването: "Който мисли ясно, и идеите си излага ясно." Тази формула между другото може да бъде променена: ако се изразяваш неясно, значи и в главата ти няма особен ред. А все още не е измислен по-добър начин да се сложи ред на мислите от този, те да бъдат изложени върху хартия. Даже като пише просто за себе си, за "в чекмеджето", човек, без да иска, става свой събеседник, който трябва да бъде убеден в нещо. Именно върху него, тоест върху себе си, проверяваме собствените си аргументи. Поради тази причина писането като извършвано действие винаги, нарочно или неволно, е насочено към още някого, който хипотетично би могъл да стане твой читател.

Не се съмнявам, че за Юрий Михайлович е наистина важно да бъде наясно със себе си. От друга страна, ясно е, че дори когато се ръководи само от лични мотиви, общественикът, а Лужков без съмнение принадлежи към тази категория, се обръща "към града и към света", както са казвали античните гърци.

След като читателят бегло прелисти тази книга, сигурно ще си помисли за автора: колко е непостоянен. Ето на, тук се говори за украинската "оранжева" революция и за проблемите на строителната индустрия, за проекта за обръщане посоката на течението на реките и за видеопиратството, за архитектурния стил и японско-руските отношения, за аграрната политика и за правните аспекти в областта на интернета... Къде другаде има такова разнообразие.

Но прочетете книгата внимателно и ще стигнете до извода, че все пак авторът има определена идея. Независимо за какво пише, независимо какво явление анализира, независимо каква стратегическа прогноза обнародва, той никога не разглежда определен проблем изолирано, извън характерния за него системен подход, без обобщаване на фактите и тенденциите, имащи отношение към тематиката на поредната статия. Поради тази причина и разделянето на книгата на глави - за Москва, за мястото на Русия в света, за вътрешнодържавните въпроси, за личните притеснения и откъсите от собствената си съдба - е условно. Например, потапяйки се в тихия водовъртеж на личните си спомени, авторът изведнъж "изскача на повърхността" - в средата на буйния поток на обществения интерес и вълнения.

И така, остава въпросът защо Юрий Лужков пише статии, очерци и новели за вестниците и списанията. При това трябва да се отбележи, че го прави извън служебно време и без свидетели, като стриктно следва ироничната заповед на Хемингуей, който някога заявил, че журналистическата етика изисква никога никога да не те вижда, докато работиш.

Какви са нашите варианти на отговор? Пише, защото му е интересно. Любопитно му е да наблюдава живота, да го "разнишва". Другият вариант е, че пише, за да се саморазвие. Защо не? Всеки, който се е сблъсквал с литературното дело, сигурно ще се съгласи, че твърдението "ти работиш над книгата, а книгата над теб" е вярно.

От друга страна, напълно е възможно столичният кмет да гледа на своите печатни изяви като на част от ежедневната си работа, за чийто успех са много важни разбирателството с жителите на Москва и подкрепата от тяхна страна. При това особеният статут на Москва, не само като столица на Русия, като нейно историческо ядро, но и като един от най-големите делови, финансови, научни и културни центрове в света, поставя пред Юрий Михайлович въпроси, изискващи глобално осмисляне и разясняване, което да послужи както на него самия, така и на всички останали.

Усещането за тази особена отговорност на москвичанин е отличителен белег на всички статии и очерци, представени в книгата. В тях има всичко: темперамент, смелост в задаването на въпроси и настойчивост в търсенето на отговори, независимост на възгледите и произтичащите от това нестандартни изводи. Но главното е, че в тях има много преживяно, изстрадано и мислено в ситуациите, когато се е на-

лагало да остане насаме с проблемите, от правилното решение на които в момента е зависела съдбата на много хора.

И не на последно място: не е изключен още един движещ стимул, който е формулиран от предците ни - докато едно събитие не се опише, то не съществува...

Михаил Шчербаченко

ОТ БЪЛГАРСКИЯ ИЗДАТЕЛ

Има личности, които непрекъснато поднасят изненади. Та нали добре познаваме кмета на Москва Юрий Лужков? Защо тогава той чрез поредната си изява отново и отново ни кара да се възхищаваме на уникалните му управленски качества, аналитичен ум и самобитен руски характер. И когато дори на задкокеанските критици е ясно, че Москва през "ерата Лужков" стана световен мегаполис, магнит за чужди капитали, търговия, култура, спорт, мода... Юрий Михайлович ни поднася поредната си книга - изненада.

Изключително интелектуално преживяване е да преминем от самоироничните "Руски закони на Паркинсън" (2001 г.) и да тръгнем по изведения от огромния управленски опит на кмета "Път към ефективната държава" (2002 г.), сочещ полезния модел на управление на съвременна Русия, да чуем провъзгласеното от Лужков "Възобновяване на историята..." (2003 г.) в ярък задочен спор с мастити политолози, избързали да обявят нейния край, за да се върнем отново към търсенето на уникалния политически, обществен и икономически път на "Развитието на капитализма в Русия" (2005 г.), а накрая да стъпим твърдо на земята със "Селският капитализъм в Русия..." (2006 г.).

Уникална е способността на Лужков като анализатор и мислител да не се съобразява, да критикува и да не приема авторитети и съждения, когато те са отречени от жизнения му път, от уникалния му опит на управленец, а и не на последно място когато противоречат на силния му патриотизъм, на болката и любовта към Русия. Когато става дума за по-доброто бъдеще на Родината, за благоденствието на собствения народ, за интересите на "златоглава Москва", за Юрий Михайлович няма "свещени крави", било то политици, журналисти или негови близки саратници. Такъв е кметът и в "Тайните на Гостиния Двор" - книгата, която уважаващият читател държи в ръцете си - безкомпромисен и принципен първо към себе си, а след това към другите. Тя е събрала авторски статии и очерци, публикувани в руската преса през последните година-две.

Книгата отразява широкия спектър от проблеми, вълнуващи кмета на Москва, представени увлекателно и задълбочено, като авторът използва характерния си системен подход, размишлявайки по всяко

едно явление. Анализирани са теми като гражданските движения, проблемите в строителството, видеопиратството, руско-японските отношения, аграрната политика, интернет-обществото... Авторът е посветил последната глава от книгата на фрагменти от собствения си живот.

Предлагаме тази книга на българския читател с надеждата, че тя ще го увлече и ще му бъде полезна на практика. Редица от проблемите на Русия и България, на Москва и София са сходни. Можем само да се надяваме, че неизчерпаемата градивна енергия на московския кмет ще "зарази" българския управленски елит и ще помогне на България по избрания път...

София, 21 септември 2006 г.

Светлана ШАРЕНКОВА

Председател на Форум "България-Русия"

Директор на "Българо-руски информационен пул"

ПЛАНЕТАТА МОСКВА

"Та нали нашата задача не е само да съхраним за историята и идните поколения отделни сгради и паметници на столичната култура и архитектура. По-важно е да не нарушаваме този културен код и този цивилизационен модел, който определя развитието на Москва в продължение на векове.

Градът е като лицето на човека. А на лицето трябва да се отразят всички изменения - иначе то се превръща в посмъртна маска. Живият човек не трябва да бъде балсамиран, защото е равносечно на това да бъде убит. Докато той расте и се развива, към облика му винаги ще бъде добавяно нещо ново. Не можем да накараме Москва, нашата столица, лицето на страната ни, да застине, като извикаме "Момент! Поспри!".

"Какво означава столичен архитектурен стил?". 2004 г.

ТАЙНИТЕ НА ГОСТИНИЯ ДВОР

(Малък сюжет за детективско шоу)

Озадачените чужденци пишат, че Русия е страна на мистерии. Но по-интересен е фактът, че и руснаците се придържат към това мнение.

"Още от раждането си ние носим мистерията в сърцата си и после цял живот я изпитваме на собствен гръб - казваше руският губернатор Салтиков-Шчедрин. - Накъдето и да се обърнете, на лицата на всички виждате страстно желание да проникнат отвъд границите на загадъчното, но в същото време на същите тези лица се чете някакво фаталистично убеждение, че да се минат тези предели е невъзможно."

Паметниците от древността потвърждават, че тази страст към достигане до загадъчното жизнеустройство съвсем не е нова, а води началото си от незапомнени времена. В старите руски приказки, ако младежът не отгатне поне три гатанки, може да забрави за невестата, да не говорим за това, че може да забрави и за солидната зестра. В далечните страни също подлагали на изпитания кандидат-младоженците. Но там изпитанието представлявало нещо далеч по-прагматично, като например да смели за една нощ три ръчвинки зърно. Това звучи пологично - нали все пак изпитанието трябва да покаже какви са качества, необходими на бъдещия съпруг. А у нас беше прието да се мисли, че за да успее в живота, мъжът има нужда от други качества.

Самият живот на територията на Русия винаги е изглеждал толкова нелогичен, толкова наситен със странности, че човек няма как да се справи, ако не притежава способността да се ориентира в абсурдни ситуации. Да не говорим за вечните въпроси на обществената мисъл "кой е виновен" или "къде са парите, Зина" (макар че именно дотам стигат днешните дебати на политиците в публичното пространство). Но и когато става дума за по-земни ситуации, за възможно най-тясно разбираното руско пространство - на улицата или даже в асансьора, - човек трябва силно да напруга мозъка си, за да си обясни например кой и по какъв начин е успял да стъгне десетсантиметрова тръба на люлката на детската площадка, която се намира под прозорците ви, въпреки че люлката е там само от вчера.

Именно поради тази причина, струва ми се, в страната ни са толкова известни криминалетата. Тук не става дума за особеност на литературните вкусове, както може би мислят някои литературни крити-

ши, а за нещо необходимо на народа. Това, което в Европа е възприето като развлечение, за нас е ежедневие. Това, което там се приема за четиво, за нас е наука - при това толкова важна, че понякога стоиш, както се казва, със зяпнала уста (между другото - в буквалния смисъл) и нищо не помага - нито конкретната идея, нито дедуктивният метод в стил Шерлок Холмс. Така си стояхме ние, вперили поглед нагоре, в пълно мълчание, без да имаме сили да мръднем.

- Кой е направил това?

- Нямаме представа, Юрий Михайлович.

- Е, как са се качили там?

- Абе и да се качиш е абсолютно невъзможно!

Няколко квадратни метра от стъкленото покритие на покрива на току-що реставрирания Гостиний Двор бяха най-хулигански изпочупени.

На вас сигурно ви е трудно да си представите тази няма сцена, напомняща финала на комедията "Ревизор". Двадесет зрели мъже, с богат професионален опит, видели много в този живот - видели какво ли не! - стояха неподвижно, като конете от фонтана на архитекта Церетели, вдигнали нагоре глави, във всяка от които се въртеше един и същ въпрос, как е възможно да счупиш стъкло, което се намира толкова високо?

Тук, в унисон с всички закони на този жанр, авторът трябва да направи пауза. Тъй като на всеки участник в детективското шоу се предлага да изкаже своята версия за случилото се, аз ще се постарая да въведа читателите в ситуацията. Нали на всички е известно какво е Гостиний Двор? Не знаете ли? Съветвам ви да идете да видите. Това е нашата гордост.

Това даже не е двор, а по-скоро площад, и най-точно - квартал между улиците "Варварка", "Илинка", "Хрустальная" и "Рибная". Там винаги е имало пазар, но не в някакъв либерално-метафоричен, а в най-обикновения смисъл на тази дума. Всъщност пазарът започва още от Кремъл и продължава до Лубянка. В началото са горните алеи (сега там е ГУМ), после средните, а малко по-надясно са долните - ограден от магазини и хотели двор, където се влизало с каруци със стоки, имало конюшни и винаги кипяла буйна търговия. За това колко буйна е била тази търговия може да се съди даже и по следния факт: под старите основи на едно от магазинчетата на Гостиний Двор ние намерихме съкровище от времето на Иван Грозни - 95 000 руски и чуждестранни златни и сребърни монети.

Тъй като руските търговци никога не са се славели с афинитет към чистотата и реда, московските власти винаги са възприемали това търговско пространство като източник на главоболия. Всеки нов генерал-губернатор започвал с обещанието да сложи ред в архитектурния хаос. На Гостиния Двор му провървяло най-много: по времето на Екатерина II по проекта за създаването му работил не кой да е, а великият архитект Кваренги, а след пожара през 1812 година ръководител на възстановителните работи бил изтъкнатият архитект Бове. Москва се гордеела със своя Гостиния Двор. Но тази гордост не продължила дълго. Когато Москва била обявена за столица на комунистическата империя, се оказало, че непосредствената близост на нещо толкова позорно като един пазар до светинята - до Кремъл - е идеологически недопустима. Горните алеи се превърнали в място на новия режим (абсолютно никой нямал достъп до него), а там, където били долните, настъпил хаос, след като те останали безстопанствени.

Тъй като в този район било забранено строителството на жилища, на опустялото пространство като космически отпадъци започнали да изникват част от съветските кантори. Всякакви счетоводни къщи, дирекции, складове и други отделили се от своите учреждения отломки на административните пространства, се помещавали там с онова непостоянство, на което е способно само плановото стопанство от задната страна. Добавете към тази картина пристройки, бараки, външни стълби, купчини боклук и ще разберете колко безсилни са се чувствали съветските ръководители, които посещавали това място с идеята да променят нещата към добро. Във всеки случай нито посетилият го Е. К. Лихачов, нито първият секретар на градския комитет Б.Н.Елцин са записали в историята някакво решение на проблема.

Както казваше героят от не помня кой разказ: "Това не беше бардак, а пожар в бардака" (простете за грубия израз, но цитирам по памет). Издадохме разпореждане да се разпръсне цялото това сбирнище и да се освободи територията. Това беше тежка задача: търсехме помещения, уговоряхме хората, съблазнявахме ги. И накрая, точно когато разчистихме всичко и проектът за реставрацията беше почти готов, се появи идеята - защо да не покрием целия огромен вътрешен двор със стъклен покрив? Обърнахме се към Отдела за опазване на паметниците на културата - те, струва ми се, бяха съгласни. Попитахме инженерите и те казаха: сложно е, но не е невъзможно.

Ще пропусна частта как търсихме пари, как строихме, как спо-

рихме и направо ще премина към момента, когато всичко това вече беше факт. На следващия ден предстоеше откриването.

Моят разказ започва именно от този момент.

Но защо? Не, аз питам вас: защо вандалите ги привличат именно новите, свежите, неосквернените неща? Та нали такива неща се случват едва ли не всеки ден: някъде приключва ремонт на фасида на сграда и веднага се намира кой да преобърне забравената кутия с боя. Ако има нов паметник, веднага започва съревнование "кой ще си отчупи по-голямо парче" (имам предвид гранит). Откриват нова метростанция - на другия ден стъклените врати вече са разбити.

Ние обикновено наричаме всички тези случаи вандализъм, като си въобразяваме, че по този начин хвърляме светлина върху проблема. Но всъщност в нашите условия на живот така нареченият вандализъм представлява сложно психологическо явление, което не може да бъде преборено само с вземане на мерки срещу вандализма. Тук има дума науката - психолози, катедри, дисертации.

Струва ми се, че основен постулат на тази наука може да бъде, че не всяко нещо привлича вандала. Според моите наблюдения той рядко иска да дочупи нещо вече счупено и да го ликвидира изцяло. Скулптурата с откъсната ръка ще остави вандала равнодушен. Той не може спокойно да седи и да гледа новото, неопороченото. Всичко това навежда на мисълта, че вандалът гледа на своите действия не толкова като на разрушение, а като на творчество. Той, така да се каже, довежда действителността до нужното състояние. Лампичката в асансьора не трябва да липсва, защото това би се възприело като безредие... тя просто не трябва да свети.

Втората отличителна черта на вандализма, разбира се, е анонимността. Всичко става под носа ви и въпреки това никога не успявате да хванете нарушителя. Но кой е нарушителят все пак? Заради мързеливите си умове ние винаги хвърляме вината върху тийнейджърите. Те наистина са отговорни за много пакости, но най-опитните и наблюдателни психолози твърдят, че отговорни за битовите прояви на вандализъм са зрели хора, които действат по този начин, "защото са в такава настроеност", "просто така, да разпуснат", "без да се замислят". Между другото и това мнение не може да бъде прието за изчерпателно. Голяма част от проявите на вандализъм изискват такава сила, ловкост и определен навик, че от само себе си изниква мисълта за пришълци от космоса. В това няма нищо кой знае колко странно: доколкото знам,

до подобен извод стигат и тези, които изучават вицовете. Невъзможно е да бъдат открити авторите, те тайно (за това не се пише) са се съгласили с мнението, че вицовете идват от космоса.

И за финал - третата и най-важна отличителна черта на битовия вандализъм - безкористността. Ако някъде е откраднато паве или улична плочка, за да бъде закарана на нечия вила, то това не е вандализъм, а просто незаконно присвояване. Или когато отвъртат дръжките на вратите от входовете, или когато в гореспоменатите асансьори подменят здравите крушки с изгорели, то това не е хулиганство, а прагматизъм. Истинският вандал е безкористен. Той губи, енергия, губи време, понякога даже рискува живота си единствено заради възможността да види развалено това, което дразни окото, защото е ново. Това се изисква, за да бъде постигнато определено душевно съответствие. Вандалят трябва да постигне равновесие между външната среда и травмираната си психика, или както казвал професор Преображенски "разрухата в главата си".

Бих могъл още дълго да разсъждавам над особеностите на руския вандализъм, но ме е страх да не се отдалеча твърде много от сюжета на нашата литературна игра, наречена детективно шоу. Е, познавачи, досетихте ли се кой счупи стъкления покрив на Гостиния Двор? Тогава проверете отговора. Ето какво се разбра след това.

От ремонтната служба току-що били успели да заменят счупените стъкла със здрави, когато на покрива започнало да се събира огромно ято гарги. Не знам дали и тях, както вандалите, ги раздразило това колко е нов покривът, не искам да фантазирам. Но веднага щом забелязали новото, птиците полетели над стъклената площадка, като при това описвали във въздуха различни фигури от висшия пилотаж, кръскали, бърборели, суетели се и като се налетели, утихнали.

А ето какво станало после.

Птиците от ятото накацали в кръг като на стадион. В средата имало празно пространство. На предния ред се наредили младите гарги. Поне така казаха очевидците от службата за охрана. Те наблюдавали сцената директно от покрива, а на мен ми остава да повтора техния разказ.

И ето че една от старите... Е, не гарга, разбира се, защото тук ние попадаме в капана на езика, който отнася цялата тази популация към женския род - мечтата на феминистките. Истината е, че в сексуално отношение на тези птици всичко им е наред.

И така, единият от старите... нека го наречем петела на гаргите, взима с човката си (или с краката си - по избор) един доста голям камък, литва нагоре, после се прицелва и пуска камъка като бомба право в центъра на съвсем новия, току-що ремонтиран стъклен покрив. А покривът е направен от стъклени квадрати с размери около метър на метър.

Бум! Снарядът пада върху металната рамка.

Никаква реакция. Публиката недоволно мълчи.

Следва втори опит. Хвъргачът на камъни взима втора бомба. Отново излита, мята я и - прас! Камъкът попада в центъра на стъкления квадрат, стъклото се пръска, летят парчета. И ето че целият стадион избухва - публиката пляска с криле и вика: "Гол!!!"

И така няколко пъти.

Било истинско спортно събитие. От охраната твърдят, че гаргите се "превъзбуджали" само когато видели счупено стъкло. Те оценявали именно резултата и проявявали спортен хъс, също както нашите запалянковци: грачели с цяло гърло, пляскали с криле и подскачали по свой, птичи си начин.

Разбира се, служителите от охраната не можели дълго да правят орнитоложки наблюдения и разгонили гаргите. Но всеки път, когато птиците видели, че всички стъкла са цели, се събирали отново на огромно ято с намерението да повторят спортното събитие. Ние, разбира се, не можехме да се примирим с тази ситуация.

Но преди да ви разкажа как успяхме да изгоним гаргите, бих искал да направя още едно отстъпление. Кажете, уважаеми познавачи, ако нещо такова се беше случило не в престижен, а в най-обикновен московски двор (а такива има хиляди), щеше ли някой да се наеме да оправя последиците? Според мен не. Ще кажа и друго - никой даже не би забелязал какво е станало, не би обърнал внимание на някакви счупени стъкла. Защото в момента освен с проблема с вандализма ние се сблъскваме и с друг, не по-малко важен проблем - търпимостта към вандализма, отношението към жилищното пространство извън дома ни, където просто "не забелязваме" подобни неща. Не забелязваме нито повредените стени, нито счупените ъгли, нито пукнатините по керамичните плочки, нито разбитата стълба, нито счупените пощенски кутии, нито разваленения домофон, нито изподраната врата, нито срещаните навсякъде надписи, нито фасовете, нито парчетата от счупени бутилки, нито смачканите целофанени опаковки... Трябва ли да продължавам?

Не забелязваме онези щети, които стават част от жилищната среда - все едно са архитектурен декор, чиято цел е да "краси" унилите битови постройките. Но в момента не става дума за красота, а за отчужденост, за такова отношение към всичко, което ни заобикаля, че всичко, което се намира извън пределите на собствения ни дом, е чуждо, "тяхно", не е наше. Днес за всички безобразия обвиняват общинските служби. И имат право. Общинските служби отдавна се нуждаят от реформи, но за да могат те да бъдат направени, чиновническата власт не е достатъчна. Нужно е и съдействието на другата страна, на потребителя, който трябва да стане стопанин и поръчител. И тук започва трудната част.

Много се говори за реформа в жилищно-общинското стопанство. Московското кметство заяви своята позиция: не трябва нещата да се свеждат до стопроцентово плащане. Не само защото населението, най-просто казано, не може да издържи, а защото такава реформа, ако позволилите да се изразя по този начин, няма да реши абсолютно нищо. За греховете на лошо работещи организации ще трябва да плащат съвсем невинни хора.

Ако обаче градът има намерение и по-нататък да субсидира общинската сфера, то вие ще попитате какъв е смисълът на реформата. Отговаряме веднага: в създаването на конкуриращи се структури и субсидиране чрез потребителите. Тоест: парите ще отидат първо при жителите, в целеви сметки, и чак след това при общинските служители. И всичко това за да може вие да плащате на този, който работи по-добре, по-качествено, който е по-надежден.

Но за да заработи тази схема, трябва да бъде изпълнено следното условие: трябва да бъде променено отношението на човека към града, да бъде преодоляно безразличието към това, което го заобикаля. Вашето отношение... Към вашия град... Ето каква верига се получава, а тя е и завъртяна, тя е и завоалирана, както казва А. П. Чехов.

Утопия - бихте казали вие, но всъщност не е така. Дори в най-безнадеждните сгради има инициативни хора. Ние предлагаме да работим заедно. Ще направим района пред дома ви чист и безопасен, с помощта на градската управа ще организираме неговата охрана, ще приспособим място за дежурния - с телефон, домофон, дистанционно отваряне на вратата, ще ви помогнем при плащането за всичко това.

Там, където това вече е направено, картината коренно се променя. Изведнъж се оказва, че жителите са готови да помогнат при поддържа-

нето на реда. Укрепват се добросъседските отношения, появяват се различни форми на самоорганизация. Хората са готови да поемат контрола върху разхода на вода и електроенергия. Значи ние можем да им дадем общинските средства (които и без това харчим за тази сграда), да им поверим управлението на субсидиите. Нека сами сключват договори, като при това поддържат конкуренцията между обслужващите служби.

Така стъпка по стъпка започва да се използва потенциалът на населението. А ние имаме прекрасно население. Трябва само съвсем леко да бъде подтикнато да поеме инициативата и да се раздели със съветската идея, че всичко ще му бъде дадено наготово. Тогава човекът, който нарича себе си частен собственик, когато има обща съдба със своите съседи, започва активно да работи за подобряването на заобикалящата го среда, за укрепването на териториалните връзки. От всичко това следва верижна реакция. Някой вижда, че съседният вход е ремонтиран и вече няма желание да търпи разрушенията в своя.

Развитието на града не може да става само с усилия, вървящи от горе на долу. Необходима е и помощта на другата страна - на самите московчани, гледащи на града не от глобална, а от битова гледна точка, от двора, от входа. Не трябва понятието "моят дом" да свършва на прага на апартамента. Трябва входът, дворот, улицата да станат наши. Значи у човека се е появило желанието околоблоковото пространство да се преустрои според неговите разбирания, да може той да се намесва, да контролира, да помага.

Това, уверявам ви, не е просто общински проблем. Това е началото на едно гражданско общество, след като натам отиват нещата. Демокрацията и изборите, разбира се, са необходими, но не те определят реалното изчезване на тоталитаризма. Основната битка за ново общество започва тук.

- Е, добре де, а какво стана с гаргите? - ще попита нетърпеливият читател.

А, да! Гаргите... Ами всичко е много просто. Сложихме на покрива специални предаватели, които гонят птиците, и те повече не се върнаха...

"Московски комсомолец", януари 2004 г.

В ОЧАКВАНЕ НА ПРЕДСКАЗАНА КАТАСТРОФА

Терминът "проблем на годината" придоби популярност сравнително скоро, в началото на XXI век. Целият свят изведнъж се зае да търси отговор на въпроса: как компютърните системи, които в съвременната информационна епоха контролират различни обществени и икономически процеси, а също така системи от първостепенна важност за безопасност и поддържане нивото на живота ще понесат настъпването на милениума.

До ден-днешен се води спор във връзка с "проблема на 2000 година". Много хора смятат, че такъв проблем въобще не е съществувал, или най-малкото, че размерите на възможните бедствия са били силно преувеличени. Други смятат, че времето, парите и нервите, изхабени от хората в края на 90-те години, за да бъдат сменени цифрите в календарите, всъщност са изиграли решаваща роля за това, "проблемът на 2000 година" да не избухне с пълна сила. Световната икономика не спря работата си, стратегическите системи за въоръжаване не излязоха извън контрол, самолетите не паднаха, информационното общество не загина...

Но за каквото и да става дума, всъщност всички бяха съгласни, че поговорката "Седем пъти мери, един път режи" е абсолютно вярна. Но аз си спомних за прословутия "проблем на 2000 година" само за да мога да поговоря за други подобни проблеми, които в момента са по-близко до нашето съзнание.

Няма да преувелича, ако кажа, че през последните няколко години постоянно живеем в очакване на една "предсказана катастрофа". Всеки път относно "проблема на годината" се променя само датата, а основната идея си остава същата.

Става дума за нарастващата и прогресиращата износеност на цялата национална икономическа, жилищна, общинска и енергийна инфраструктура.

Преди няколко години имаше предупреждения за "проблема на 2003 година". Предполагаше се, че именно на тази година ще се падне масовото и лавинообразното разпадане на основните фондове и инфраструктурни обекти. Прогнозите не се сбъднаха само защото издръж-

ливостта на съветската инфраструктура се оказва малко по-голяма от очакваното.

Основната идея се съдържа именно в това "малко". От година на година остатъчните застрахователни ресурси намаляват. Системно и цялостно разрушаване на инфраструктурата все още не се наблюдава, въпреки че всяка година ставаме свидетели на определен брой катастрофи и аварии. Достатъчно е да си припомним само най-нашумелите индустриални аварии от последната година - взрива в енергийната подстанция "Чагино" в Москва или срутването на покрива на басейна в град Чусовой, Пермски регион.

Между другото най-сериозната през последните години трагедия - тази в "Трансваал Парк", до голяма степен има същите корени. Само че там една от основните причини за случилото се не бяха корозията на метала или износените трансформатори, а аналогична и същевременно по-дълбока и фундаментална - именно "износеността" на строителните норми, "остарелите" и неадекватни спрямо съвременните изисквания механизми за контролиране и надзор на строителството.

Последният споменат проблем в наше време наистина се оказва основен, и то по няколко причини. Преди всичко на държавно ниво въпросът за "изтичане срока на годност" на националната инфраструктура започва най-накрая да бъде не само осъзнаван, но и решаван. Именно върху неговото решаване се е съсредоточила цялата система от национални проекти. Към това е насочена и самата идеология на приоритетните програми за национално развитие, за инвестиции в бъдещето, в човека.

Ако се вгледаме внимателно, ще видим, че всички дългосрочни държавни програми и проекти имат съвсем ясно изразен "строителен" оттенък.

Като начало - в рамките на националния проект "Достъпно жилище" се планира към 2010 година годишното строителство на жилищни сгради да се удвои до ниво 80 млн. м² на година. Най-важна част от проекта "Достъпно жилище" са мащабното обновяване на общинската инфраструктура и строителството на инженерни комуникации. Актуалност придобива и обновяването на енергийната инфраструктура.

Опитът на москоччани свидетелства също така за следното: след като бъде реализиран проектът "Достъпно жилище", в Русия скоро на дневен ред ще бъде въпросът за масовото социално строителство на модерни детски градини, училища, поликлиники, офис сгради и тър-

говски центрове, производствени гаражни комплекси и други инфраструктурни обекти, свързани с ежедневието, тоест на всичко онова, което заедно с жилищното строителство формира жилищната среда, пълноценното пространство, в което живеят гражданите.

Някои от тези въпроси вече са част от обявените от президента дългосрочни национални проекти. Например в рамките на проекта "Здравеопазване" на територията на цялата Руска федерация ще бъде реализирана програмата за строителство на големи модерни медицински центрове.

От друга страна, промишленото строителство обхваща най-различни отрасли на родната икономика. През 2006 година стартира проектът за създаване на икономически зони от нов вид - сборно-промишлени и иновационни.

В големите градове започват да се преразглеждат принципите за разполагането на производствените предприятия, планирането на тяхното преместване извън центъра на града, създаването на нови големи промишлени зони. В Москва подобна стратегия се реализира в рамките на проекта "Пром-Сити".

В неправителствения сектор на икономиката също тече или се планира производствено строителство с различни мащаби за милиарди долари и с милиони квадратни метри обща площ. В повечето случаи става дума не за реализация на типови проекти, с които така щедро ни е дарила епохата на съветското строителство, а за обекти с уникални характеристики на функциите си, местоположението, проектните решения, технологиите и материалите.

Държавните задачи за усвояване на различни райони в страната (например Източен Сибир), за създаване на нова транспортна мрежа, за формиране на иновационни зони в най-близко бъдеще може да доведат до нуждата от строителство не само на нови обекти в страната, но и на нови градове, което не се е случвало отдавна в Русия. При това тук става дума за модерно нетипично строителство при тежки природни условия.

Мога да продължа да изреждам. Но очевидно е главното - строи се една съвсем нова Русия в буквалния смисъл на думата.

Ситуацията изглежда ясна. Поддръжката на износената съветска инфраструктура и нейната модернизация, новото промишлено и социално строителство изискват от държавата сериозни усилия на системата за държавен контрол и надзор в областта на строителството.

На практика обаче става тъкмо обратното. При това до такава сте-

пен, че аз съм готов съвсем отговорно да определя какъв ще бъде "проблемът на 2007 година". След по-малко от година ние можем да очакваме хаотично и непредсказуемо по своите последствия разрушаване на цялата система за организация на строителството. А остава все по-малко време за спирането на този процес.

До някаква степен налице е една уникална по своята същност ситуация. След като през 90-те години държавата на практика се убеди в това колко пагубна за народната икономика е либералната пазарна стихия, то днес тя отново се опитва да засили присъствието си в производствения сектор. Но псевдолибералните идеи и принципи продължават да вълнуват умовете на нашите реформатори. За съжаление в сферата на регулиране на строителната промишленост се възпяват най-налудничавите идеи на нашите либерали за оттегляне на държавата от икономиката. Държавата, която единствена в днешните пазарни условия може да бъде в противовес на различни недобросъвестни търговски интереси, полага всички усилия да избегне контролирането и надзора на качеството и безопасността на строителната дейност.

Такива мисли пораждат всички проведени през последните години "реформи". През 2003 година Държавната дума лесно се съгласи с правителствените поправки, инициирани от Министерството на икономическото развитие, за отмяната на лицензирането на строителството за проектирането на обществени сгради и съоръжения и създаването на инженерни изисквания за строителството. И макар че през 2005 година поредната порция поправки в закона за лицензиране промени срока на действие на лицензите в областта на строителството с още една година - до 2007 година, правителството на Руската федерация не се е отказало от намеренията си да премахне всички лицензи за строителство.

За тяхното запазване се застъпват не само експертите и опитните чиновници от браншовите ведомства, но и големите строителни предприемачи, които по принцип би трябвало да гласуват с две ръце за свалянето на така наречените административни ограничения. Но те не са съгласни с това. Професионалистите много добре разбират, че още от 1 януари 2007 година рискуваме да се окажем в ситуация, при която стотици току-що основани "строителни" компании, без каквато и да било история и лиценз за такъв вид дейност, ще започнат строителството на жилищни и търговски сгради. Появяването в сферата на строителството на един "див пазар" без лицензи със сигурност ще бъде задълбочено от още цял ред обстоятелства. Правителството има намерение не само

да премахне лицензите за строителство, но и на практика да анулира системата от национални стандарти в строителството. Постоянно звучащите уверения, че националните стандарти ще бъдат заменени от прогресивни технически наредби, едва ли биха могли да успокоят специалистите. Днес, почти година преди окончателната отмяна на лицензите, не само че не е подготвен нито един индустриален регламент, а на всичкото отгоре строителното общество, регионалните и местните органи на властта даже нямат понятие на какъв етап се намира този процес.

Ясно е само, че в областта на строителството трябва да бъдат разработени най-малко 16 индустриални регламента, но нито един все още не е готов. По този начин не само се забавя техническата модернизация в тази област, но и се създават допълнителни предпоставки за понижаване качеството на строителството, за недобросъвестна конкуренция, за деqualификация на строителните кадри и тяхното изместване от работници непрофесионалисти.

Пак от 1 януари 2007 година новият Градостроителен кодекс забранява провеждането на каквито и да било държавни експертизи на строителните проекти. Ще бъдат правени експертизи само на проектната документация и на резултатите от инженерните изисквания, въведени от същия този кодекс. Но за да бъдат осъществени тези два вида експертизи, на държавните органи пак съвсем малко не им достигат същите онези, разработени, преминали през всички обсъждания и утвърдени от правителството на Руската федерация регламенти, подзаконовите актове и закони на федералното правителство. Порочният кръг се затваря.

В тази ситуация ние можем да се сблъскаме с рязко покачване на трагичните случаи в строителството и след това в експлоатацията на обектите, на фона на които трагедиите в "Трансваал Парк" или в град Чусово могат да ни се сторят незначителни, колкото и тъжно да е това.

Именно разследването на причините за срутването в парка би могло да даде прекрасна възможност за изваждането на бял свят на всички съществуващи или заплашващи ни последици след "реформите" през 2007 година и на недостатъците на системата за контрол и надзор на качеството на строителството. За съжаление следствието по този случай вече е закрито без съответния резултат.

Московската прокуратура предпочете да намери "последния" в това дело, обвинявайки в небрежност конкретно началника на Московската агенция за държавни експертизи Анатолий Воронин, който съгласувал проекта на парка. Тук не става дума само за това, че всички тези

обвинения бяха опровергнати от независими експерти. По-важно е, че прокуратурата не видя и не положи ни най-малки усилия да види същественото.

В случая с комплекса "Трансваал Парк" Московската агенция за държавни експертизи действала само и единствено в рамките на определените ѝ за това от държавата пълномощия и в пълно съответствие със съществуващите тогава норми и стандарти.

Излиза, че реално съществуващ и най-сериозен проблем е това, че функциите и правомощията на държавните контролиращи органи не са били достатъчни за предотвратяване на трагедията в "Трансваал Парк". А за редица случаи такива функции и правомощия въобще са липсвали. Като се вземат предвид несъобразяването с проекта, допуснато от проектантите и строителите в самия ход на строителните работи, а също така остарелите строителни стандарти, катастрофата станала неизбежна... колкото и страшно да звучи това.

Следва изводът, че в областта на контролирането и надзора на строителството пред нас стои не просто задачата да бъдат намалени административните пречки, либерализацията и прочее реформаторска ерес, която сега толкова усилено се налага. Тъкмо обратното - реалната задача е в усъвършенстването и в подсилването в разумни граници на контрола и надзора на строителството. За да бъде постигнато това, е нужно да бъдат премахнати недостатъците в съществуващата система и да се извлекат поуки (а не да следват само наказания) от трагедии, подобни на тази в "Трансваал Парк".

Държавните власти трябва да осъзнаят колко губелна е правната неопределеност в областта на строителството, в регулирането и надзора на всяка една част от строителния отрасъл. Много опасни са опитите да се обезсили и ликвидира държавният контрол, основавайки се на това, че в момента той не е свършен. Те представляват бомба със закъснител по въпроса с надеждността и безопасността на строителството, а това означава, че заплашват изпълнението и на стратегическата задача на държавата - модернизацията на страната, построяването на една нова Русия.

"Российская газета", януари 2006 г.

СВОБОДАТА ДА ПУБЛИКУВАШ И ПРАВОТО ДА ЗНАЕШ

По-възрастните помнят вестникарската рубрика "Писмото ме накара да тръгна". Многобройните адресирани до мен писма от издатели на вестници и списания, разпространители на печатни издания, а също така известната доза напрежение, което възниква от време на време между издателите, които се борят за място под слънцето в системата за търговията на едро и дребно с печатни средства за масова информация, ме накараха да проуча каква е технологията за доставяне на информация на потребителя. Този многоаспектен проблем е изключително важен за ефективното управление на столицата.

Според данни на експерти среднестатистическият руснак има определена за закупуването на печатно издание сума от около 9-10 рубли на ден. Въпреки това обемът на търговията на дребно в сферата на периодичния печат постоянно се увеличава. Само за миналата година в страната той се увеличи с 22 процента и от ценова гледна точка надвиши сумата от един милиард долара. Тук обаче става дума не само за ценовите показатели (не мога да си кривя душата: заради инфлацията постоянно скачат цените както на вестниците, така и на всеки друг потребителски продукт), а и за физическия обем на продажбите. Този прогрес на специфичния вестникарски пазар се постига не само благодарение на постоянно пусканите информационни бомби, но и в голяма степен благодарение на усъвършенстването на методите и формите на търговия, на по-гъвкавата реклама на печатните издания и даже на особеностите на вестникарската география.

За нас, градските власти, периодичният печат е улица с двустранно информационно движение. Много ми харесва изразът "Добрият вестник е разговор на народа със самия себе си". Доколкото този разговор, или постоянен диалог, е нужен, показаха събитията около изплащането на привилегиите. Никога не е липсвала истинска общонационална дискусия на страниците на популярните и авторитетни вестници. Телевизията не би могла да се справи сама с тази задача.

Вестникът е средство да бъде осъществена интерактивна връзка с населението. Не може да се допуска тази връзка да бъде нарушена в техническо отношение, или да се разминат читателят и вестникът, или

нашият обществен транспорт да престане да бъде "най-четящ в света", образно казано. Поради тази причина проблемът с разпространението и достъпността на периодичния печат се превръща не в инфраструктурно-търговски, а в политически проблем, в един от проблемите на градското управление, който съответно става приоритетен за него.

Днес появяващите се нови вестници и списания бързат да "зарибят" московския читател. На потребителя му се замайва главата от всички нови корици. И тук на сцената излиза продавачът, който нагледно демонстрира класически "съветски" подход: вие сте много, а аз съм сам. Не! Разбира се, че има достатъчно много продавачи и разпространители, но нито един павилион за вестници не може да поеме повече от 30-40 заглавия от цялото ни печатно изобилие. Именно в този момент в играта се включва сенчестата конкуренция. Собствениците на мрежи за разпространение на вестници просто назовават цената, за която едно или друго издание ще получи специално място на будката за вестници или рекламен слоган на витрината. А понякога изданието просто трябва да плати на разпространителя, за да пусне в обращение печатната му продукция.

С една дума, съдържателната конкуренция е изместена от конкуренцията на портмонетата на издателските холдинги. Логично е в една будка за вестници известните печатни издания да са разположени на по-неизгодно място, защото имат утвърдена аудитория и така или иначе читателят ги търси. А какво ще стане, ако някъде назад сложат ново интересно списание, чиито издатели нямат излишни десет хиляди долара, за да осигурят за своята рожба привилегировано място на витрината? Самият Господин Разпространител получава солидна сума, която му осигурява приличен доход само заради факта, че съществува, и съответно на него му липсва какъвто и да било стимул да се занимава с безплатна просветителска дейност. Независимо дали ще продаде или не евтините, но важни за града вестници, които са източник на текуща информация, той няма да е на загуба. И в това се крие най-сериозният проблем.

Още легендарният издател на "Ню Йорк Таймс" А. Шлузбергер казва: "Същността на нещата не е в свободата на издателя да печата, а в правото на гражданите да знаят." И за да може на нашия пазар на периодичния печат да разцъфнат всички "сто цвята", е нужна обмислена и последователна позиция и политика на властите от всички нива.

Често ни се налага да чуваме, че бедните издателства не могат да бъдат независими. Свободата на словото, откъдето и да погледнеш на нещата, се базира на икономическата независимост на вестниците и

списанията. За да придобият такава, те трябва да разполагат с поне няколко източника на финансиране, което от само себе си изключва пряката диктатура на някой генерален спонсор. Но както и преди, основаният източник на доходи си остава рекламата. Желателно е тя да бъде официална и законна, а не скрита и пиратска.

Финансовата стабилизация в страната се отразява благоприятно върху обемите реклама на страниците на печатните средства за масова информация. Според обобщени резултати от миналата година общият доход от реклама в пресата достигна 1,29 милиарда долара. Доходите от реклама обаче не могат да бъдат предвидени, рекламоделителят се интересува най-вече от тиражите и целевата аудитория, към която се е ориентирало едно или друго издателство. Следователно на издателствата, в това число и на важните, е нужен достоен за вниманието на големите рекламоделители тираж, който до голяма степен зависи от разпространителите. Тиражът, от друга страна, е нужен, за да бъдат информирани гражданите, за да се поддържа интерактивната връзка на гражданите и властта. Ето такъв един затворен кръг!

Естествено, властите не могат пряко да оказват влияние върху "политиката на подреждане" на печатна продукция от страна на търговците. Пазарът си е пазар, а разпространението на периодичния печат си е бизнес като всички останали. Обаче осигуряването на равен достъп до информацията на москвичаните може да бъде стимулирано, като се създаде самостоятелен режим за работа на разпространителите, като се взема предвид видът на техните стоки.

Равносметката е, че от различните форми на властта зависи географията на вестникарската търговия, т. е. разполагането на търговските обекти - от традиционните будки или подвижни сергии до супермаркетите. На пръв поглед броят на тези обекти в столицата впечатлява - 2500 будки, 750 сергии, повече от хиляда така наречени ръчни продавачи. Важно е обаче не само колко са, а къде са разположени. Засега е рано да се говори за вестникарските будки, които са "на една крачка разстояние", още повече че дълго търговците на печатно слово бяха измествани от местата, където е съсредоточен основният поток от москвичани, защото там разполагаха обекти, които са по-изгодни в данъчно отношение.

Между другото именно географията до голяма степен определя политиката на разпространение. Несъмнено асортиментът от будки и сергии зависи от вида на района. В скъпите супермаркети преобладават лъскавите списания, които е самоубийство да бъдат карани в голе-

ми количества в така наречените спални райони на града - там най-голямо е търсенето на градска преса, федерални и спортни издания, такава периодика, която с пълно основание може да бъде наречена социално значима, т. е. самият потребител и неговите наложени вече вкусове и възможности диктуват условията на търговията.

А преценката как да бъдат разпределени търговските точки, как предварително да бъде пресметнат броят на тяхното дислоциране в новите развиващи се райони е работа на властите. С други думи - и чрез формите на организация на търговията може да се влияе върху обема на тиражите, цените и в крайна сметка върху достъпността на пресата за масовия потребител. Но като цяло на мен ми се струва, че описаните несъответствия са резултат от грешките в анализа на националното информационно пространство. Някои просто са избързали да отпишат от сметките печатните средства за масова информация с презумпцията, че на тяхно място ще дойдат телевизията и интернетът. По същия начин някога великият теоретик на информационната сфера канадският учен М. Мак-Люен провъзгласява края на "ерата на Гутенберг", като наивно се основава на твърдението, че телевизията ще убие книгата.

Минаха няколко десетилетия, а книгата като висша проява на човешкия интелект не само продължава да съществува, но захранва и интернет страниците, и самата въздъсеща телевизия. Друг е въпросът, че текстът вече може да се разпространява не само на хартия, но и на компакт дискове и по електронна поща. Традиционните и новите форми за предоставяне и съхраняване на информация се допълват взаимно, а не се ограничават една друга. При това и сега има едни такива фантасти, които не виждат бъдещето в хартиените носители. Според тях в близко бъдеще основно средство за получаване на информация във всички домове ще бъде някакъв хибрид между телевизия и интернет, интерактивното информационно поле, на което всеки може да стане не само потребител, но също така и създател на информация.

Боже би именно така ще стане, но засега московчани всяка сутрин бързат да си купят любимия вестник. Диалогът между обществото и властите в периодичния печат продължава и май краят все още не му се вижда.

"Комсомолска правда", август 2005 г.

КАКВО ОЗНАЧАВА СТОЛИЧЕН АРХИТЕКТУРЕН СТИЛ

"Москва се руши" - това е един от най-гръмките лозунги на днешния ден. Но в него има доза лукавство. За да се изкажеш така, трябва да имаш доста странен и характерен поглед върху миналото и бъдещето на града. Архитектурната история на Москва не е еднозначна, а изобилства от резки обрати, нереализирани възможности и "случайност" на обстоятелствата, предопределили посоката на развитие на града за много години напред. Именно в това е неповторимото лице на Москва, нейната съдба и "генетика". И преди да започнем да обсъждаме въпроса дали се руши столицата или не и как ще се развива тя по-нататък, трябва да спрем и да се опитаме да разгледаме и изясним парадоксалността на "историята от камък" на Москва. Та нали нашата задача не е само да съхраним за историята и идните поколения отделни сгради и паметници на столичната култура и архитектура. По-важно е да не нарушаваме онзи културен код и онзи цивилизационен модел, който определя развитието на Москва в продължение на векове.

Каква ли е била идеята на историята, когато пламва Манежът?

Може би ще прозвучи странно, но от архитектурна гледна точка Москва е много млад град. Петстотингодишният Кремъл е едва ли не най-старият архитектурен комплекс в града, а старата историческа Москва е само малка част от днешния огромен мегаполис. В продължение на векове почти всяко ново здание било издигано на мястото на друго, вече съществуващо, а в повечето случаи били събаряни сгради с интересна архитектура. Днес светът се възхищава от силуета на Кремъл, който е дело на Аристотел Фьораванти. Но за да бъде издигнат той, трябвало да бъде разрушена крепостта от варовик, построена по времето на Дмитрий Донской, а именно заради тази крепост до ден-днешен столицата се нарича Белокаменна Москва. Да не забравяме, че по-късно същата съдба сполетяла и старинен женски манастир, за да бъде из-

дигнат Храмът на Христос Спасител. В архитектурната история на Москва винаги са имали място борбата между "плана" и стихията на живота, стълкновението на човешката воля и хода на историята. В края на 15-и век, с началото на строителството на Кремъл и Китай-град, за първи път се заражда "генерален план" за развитие на Москва. Според мнения на археолози повечето процеси, които са се наблюдавали тогава, и в самото строителство, и в масовото съзнание, силно напомнят съвременните. Строителният бум, казенето на най-добрите чужди архитекти, изкарването на "промишлеността" от центъра на града, протестите на обществеността (в миналото е протестирали основно духовенството) - това не е описание на съвременна Москва, а на Москва от 15-и век. Историята на Москва едновременно е и история на неосъществените проекти. Какво щеше да стане, ако в края на 18-и век архитектът В. И. Баженов беше осъществил проекта си за пълна реконструкция на Кремъл? Не знаем точно, но това би била една съвършено различна Москва, една съвършено различна Русия, защото, не бих преувеличил, ако кажа, че осъществяването на този проект, би могло съществено да повлияе на цялата история на нашата държава. Ами ако, представете си, на мястото на един от най-старите райони на Москва - Зарядие, където днес като бетонна локва се е разлял хотел "Русия", сега се намираше Народният комисариат на тежката промишленост - най-мощният от всички сталински небостъргачи? Ако това се беше случило, днешните горещи дискусии за архитектурата на столицата биха ни се сторили детска игра.

От друга страна, Калининският булевард е факт, а москвичани го наричат Новий арбат, само от спотаено чувство за вина заради разрушеното от предците им - за Собачая площадка и за Молчановка, за улиците на Булат Окуджава. Би следвало тогава да си зададем въпроса, защо ѝ е трябвало на съдбата да позволи това да се случи и какви идеи е имала Историята, когато Манежът пламва? Може би възстановяването на арките на Арно де Батанкур, които няма повече срамно да бъдат подпирани от грозни метални колони и закривани от пращен фалшив таван - това ли дължим на потомците ни.

Диалектика на явния и скрития архитектурен план и дух на града - именно това е оригиналният московски стил.

За московската култура "копието" понякога има не по-малък смисъл от самия оригинал

Архитектурните въпроси в Москва винаги са силно политизирани и изложени на опасност от страна на субективните вкусове както на архитекти, така и на журналисти. Едните апелират градът да бъде консервиран завинаги, а другите - да бъде изцяло променен, да има повече стъкло и бетон... Въпросът за професионалното и естетичното самоопределение засенчва всичко, а цел на споровете отдавна вече е самоизтъкването, а не търсенето на истината.

Аз предлагам да говорим по същество. Бихме могли сериозно да обсъдим феномена, че за московската култура "копието" понякога има не по-малък смисъл от самия оригинал. Това е така, защото смисълът, историческият и културният заряд, които носи в себе си такова копие, често може да бъде и по-богат, и по-дълбок от първоначалното архитектурно решение. Следователно пренебрежителното отношение към така наречените реплики е напълно повърхностно.

Грешка е да се смята, че обсъжданията около реставрацията на паметниците и всичко свързано с това е модерно само и единствено московско явление. Този въпрос има хилядолетна история. В Япония например на всеки 200 години се премахват старите храмове и на тяхно място строят абсолютно същите, които стоят още два века. В случая става дума за традицията да се поддържа историческата архитектура.

Като цяло за паметниците стана възможно да се говори едва през 20-и век. Когато във връзка с развитието на новите системи за градски транспорт градът започва неуморимо да се разраства, появява се възможността да бъде построена основната част от сгради на нови места. Тогава се появява и идеята да бъдат опазвани архитектурните паметници, което до този момент е било технически невъзможно.

Кое да приемем за паметник? "Русия"? "Москва"?

Повечето от великите сгради на класическата традиция, на които днес се възхищават милиони, едно време били смятани за революционни. Ако височината на новите сгради трябваше да съответст-

ва на височината на заобикалящата я историческа застроена площ, то великите готически храмове никога нямаше да се появят на бял свят. В историята винаги някой е бил първият, измислилият и създалият несъществуващи дотогава форми, които после да станат съставна част от културата. И някой е бил първият отхвърлил ги.

В този смисъл Москва по нищо не отстъпва, а напротив, надминава останалите световни градове. Вземете например съседството на Шуховската кула и паметника на московския барок - църквата "Ризоположение" на Донской. Почти всички знаменателни проекти на архитектурата на 20-и век нарушават създалата се традиция, като демонстративно не обръщат внимание на естетичните закони, а залагат на практичното. Руският авангард от 20-те не се корени в миналите епохи. Във всяко свое творение конструктивистът Мелников намира форма, изцяло отговаряща на предназначението на сградата. От работите на майстора на това изкуство ще се учат още много поколения архитекти.

От друга страна, класикът Волтовски показва, че е напълно възможно новото съдържание да се впише даже в най-старите форми. Такова умение е много полезно в днешните динамични условия, когато предназначението на една и съща сграда се променя всяка година.

Кое да смятаме за паметници? За такива не биха могли да бъдат приети панелните блокове от времето на Хрущов и Сталин, така наречените хрущовки и сталинки. Те, разбира се, могат да бъдат оставени като музейни експонати, но всички жители на Москва биха били против. А ако става дума за инфраструктурните здания (а такава роля са играели повечето хотели, магазини и т. н., които в момента са защитени от "културната общественост"), то те олицетворяват същата тази социално-историческа епоха и са призвани да изпълняват съвсем определени практически функции. Сега обаче изкуствено им се приписват несвойствени за тях значения.

Хотел "Русия" никога не се е ползвал с уважението на архитектурната общност, донякъде с право. Създателят на хотела, Дмитрий Чечулин, като цяло винаги е отричал самото понятие "архитектурна хармония" и сега "Русия" стърчи на фона на обкръжението си, по-голямата част от което е възникнало още през Средновековието. Каквото и да се появи на мястото на хотела, по-лошо няма да стане, а може би даже ще се възстанови нарушената хармония.

С хотел "Москва" нещата също са по-сложни, отколкото в статии,

изпълнени с възмущение по повод на неговото събаряне. Стилното оформление на Щчусевския интериор и декор се основава на класиката, е в дисхармония с конструктивистската основа на Савельов и Стапран. Втората част на хотела (А. Борецки, Д. Солопов, И. Рожин), построена през 1976-1978 г., в общи линии се съгласува с първата.

Между другото тези архитектурни подробности ще изчезнат на фона на историческите. Хотел "Москва" е построен върху съборения Охотний ряд, чиито каменни търговски палати повече от век (период, заслужаващ уважение!) са били основен продоволствен пазар в Москва. Московската архитектурна еkleктика е история на постоянно дострояване и притурки на едно към друго, сливане на новото и старото. Диалог на епохите и тест за съвместимост...

**Трябва да се пази онова,
което може да бъде опазено.
Трябва да се строи там,
където не може да не се строи**

Проблемът има и икономически аспект. Да се възстанови разрушена сграда, както за съжаление често се случва у нас, е много скъпо. Държавата не разполага с такива средства. Значи трябва да се търси някакъв разумен начин и разумен компромис. Не трябва да си губим времето с лозунги, а да гледаме на нещата по същество.

Преди всичко трябва ясно да си даваме сметка какво искаме да постигнем с реставрацията на един рушаш се паметник. Ако просто искаме да получим музеен експонат, то за близките десетилетия това е безперспективно влагане на пари. Трябва да се поставят ясни цели и по-нататък могат да се търсят инвеститори, които да бъдат строго контролирани. Впрочем по-голямата част от сградите, за чието състояние трябва да сме загрижени, се намира под федерална защита. Да вземем за пример Дома на Пашков - единственото запазено творение на Баженов в столицата, което се руши вече второ десетилетие. Нито някогашното съветско Министерство на културата, нито настоящото така и не намериха пари да се погрижат за него. През всичките тези години ние се грижехме за паметниците, включително и за федералните, но това, че са федерални, не означава, че принадлежат на Министерство на културата, а че са от всеобщо национално значение. А това, че па-

метникът е от национално значение за Русия, означава, че ние трябва да полагаме особени грижи за него. Ако се намира в Москва, ние не можем да стоим настрана. Столичното кметство успява да плаща опазването и възстановяването даже на паметниците, от които всъщност са останали само външните контури. Градската политика има за цел да опазва това, което може да бъде опазено. Трябва да се реконструира това, което не може да не бъде реконструирано. Трябва да се строи там, където не може да не бъде строено. И в някои случаи е по-добре въобще да не се строи, отколкото да се разваля градът.

Градската управа винаги се отнася с голямо внимание към мненията на представители на обществото и различните структури на властта (точно това стана, когато се опитваше да уреди въпроса със собствеността около Манежа и неговото реставриране). Процесът на съгласуване отне много време, защото градската управа не можеше да се съобрази с всички гледни точки. За голямо съжаление забавянето донесе съдбоносни последици за един от най-големите исторически паметници, който далеч не е в блестящо инженерно-техническо състояние. Подобна е и ситуацията с много други архитектурни шедьоври в Москва! Докато се водят разгорещени спорове с обществеността, с представителите на бизнеса и на други организации, несвързани с бизнеса, всички сгради стават жертва не само на времето, но и на далеч по-опасните индустриални фактори.

Не може да бъде балсамиран жив човек. Това е все едно да го убиеш.

Повечето уважавани архитекти смятат, че Москва не търпи никакви архитектурни нововъведения, че това е особен свят с особена архитектурна среда, която не трябва да бъде нарушавана. Някои поддръжници на тази гледна точка достигат до такива абсурди в разсъжденията си, че са готови да настояват всичко да бъде оставено такова, каквото е, даже в случаите, когато паметниците започват да се рушат. Но да живееш означава да се променяш заедно с потока на времето. Не трябва пространството, в което тече съвременният живот, да бъде консервирано и оставяно непроменено. Не трябва да се позволява Москва да бъде град само на една епоха, още повече само на едно поколение.

Много по-важен и практичен е въпросът за решаването на задачата за инженерна реконструкция, отколкото решаването на архитектурните проблеми. От особено значение е осигуряването на гарантирана носеща способност на основните елементи на сградите. Не е тайна, че основите, таваните на етажите и подпорните конструкции на много паметници се намират в окаяно състояние, а без да бъде решен този проблем, който изисква значителна намеса в архитектурата на сградата, често паметникът не може да бъде опазен.

Разбира се, борбата за функционалност и икономическа целесъобразност води до много конфликтни ситуации. Те са ясни и са очевидни за всички: липса на достатъчно места за паркиране; рязко понижаване на пропускателна способност на магистралите в часовете пик; намеса в правата на пешеходците, които са принудени да отстъпват част от жизненото си пространство на колите; безпорядък на местата за игри и забавления за младите и т.н.

Лесно е, вече имайки собствено жилище или ателие, да се критикува строителната политика на града, чиято цел на първо място е да бъдат решени проблемите на социалното и икономическото развитие (катастрофалната липса на жилищна и офисна площ). Това не означава, че Московското кметство застава в опозиция срещу старите московчани, които вече поколения наред живеят в града, но не трябва да се забравя, че Москва винаги е била огромен "котел разтопена маса" от различни националности от Русия и бившия СССР. В страната има само една столица, а не би могло да има много мегаполиси от подобен мащаб. Поради тази причина желаещите да живеят в Москва още дълги години ще са повече от тези, които тя би могла да приеме. Това косвено се потвърждава от растящия обем недвижима собственост в Москва. Ако в модерната архитектурна общност съществува някой, който знае неизвестен на специалистите начин да бъдат подобрени санитарните и жилищните условия, без да бъдат вкарвани в употреба нови площи, нека го каже.

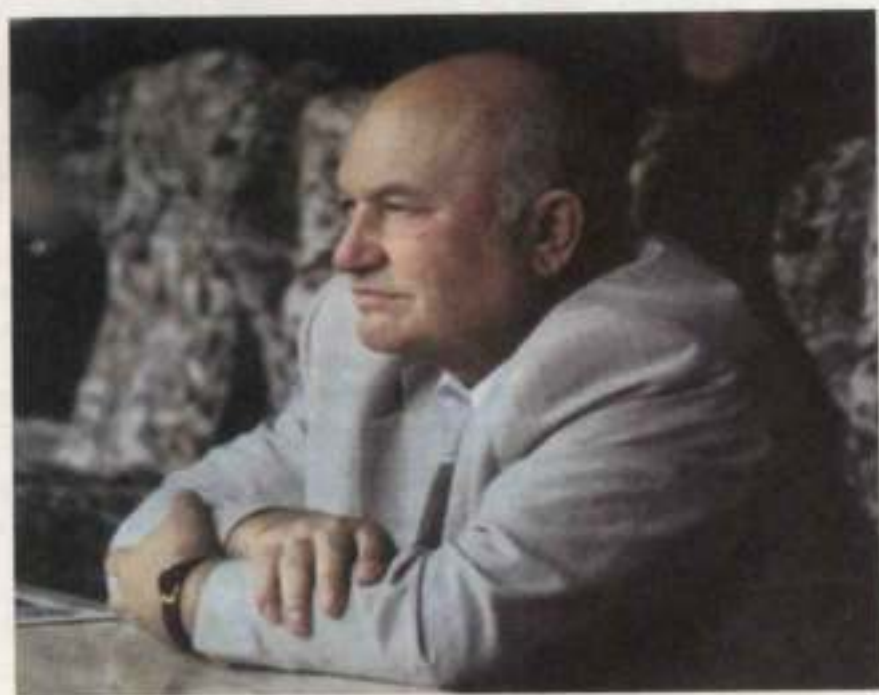
Не позволявайте да ви заблудят капаните за туристи от типа на малките тихи средновековни улички във френските и германските градчета. Безбройни магистрали свързват тези градчета в единни, живеещи бурно стопански организми. В Рур в Германия вече второ столетие никой не може да разбере къде реално свършва един формално самостоятелен град и откъде започва друг.

* * *

Градът е като лицето на човека. А на лицето трябва да се отразят всички изменения - иначе то се превръща в посмъртна маска. Живият човек не трябва да бъде балсамиран, защото е равностойно на това да бъде убит. Докато той расте и се развива, към облика му винаги ще бъде добавяно нещо ново. Не можем да накараме Москва, нашата столица, лицето на страната ни, да застине, като извикаме "Момент! Поспри!".

"Известия", май 2004 г.

RUSSIA
В СВЕТОВНИЯ ОКЕАН

"Независимо че студената война свърши, а главите на много от западните политици и експерти продължава да приежда мисълта, че боксовият мач продължава. Свършил е, така да се каже, само първият рунд, а предстои още много удари.

Истината е обаче, че в действителност боксовият мач е свършил и ние отдавна играем друга игра. Може би шах и ако е така, би следвало да напомним на опонентите си, че честните играчи не се опитват да преобръщат шахматната дъска и тайно да подменят фигурите. Или може би съвременната история изисква от нас да играем заедно, в един и същ футболен отбор. Тогава още повече бихме имали нужда от феърплей, партньорско чувство, умение да се разбираме с половин дума."

"Ние и Западът", 2006 г.

НИЕ И ЗАПАДЪТ

Известно ни е, че западните народи не понасят и не разбират руското своеобразие. Те се отнасят към руската държава като към препятствие за търговското, езиковото и завоевателското разпространение. Имат намерение да разделят единната руска "метла" на отделни "клонки", да ги прекършат и с тях да разпалят гаснещия огън на своята цивилизация. На тези народи им трябва да разединят Русия, за да може тя да премине през западното уравнение и решение и по този начин да загине.

Иван Илин

Отношенията на Русия и Запада днес най-точно могат да бъдат описани с една дума - обърканост. Тази обърканост се наблюдава и у двете страни, но първопричината ѝ се крие в онова шумно недоумение и смущение, което в последно време може съвсем явно да бъде проследено по реакциите на страните от Запада спрямо случващото се в Русия.

Тази нервна реакция има многовековна история. Независимо от това, че Русия несъмнено принадлежи към европейските нации, независимо че тя се развива не само в контекста, но и постоянно участвайки в създаването на европейската история и култура, Европа ("майка-та" на съвременната западна цивилизация) по традиция изпитва към нашата страна смесица от привличане и страх.

Тези европейски чувства произтичат не само от пленителното - донякъде само на картата, донякъде в действителност - съседство с обширната, необятна и сурова територия на Русия. Заради подобно пространствено чувство се поражда понякога смътно, а друг път съвсем отчетливо мнение, че "ние сме близо един до друг и сме заедно, но не сме едно и също".

Преди малко по-малко от 150 години изтъкнатият философ и историк Николай Данилевский съвсем точно описал този проблем. Виждайки Русия, Европа "...инстинктивно усеща, че под тази повърхност се крие здраво, твърдо ядро, което не може да бъде разчупено, разбито или разтворено, което следователно няма да може да

бъде асимилирано и превърнато в своя плът и кръв, което притежава и силата, и желанието да живее своя независим и самобитен живот".

Благодарение на "силата и желанието" Русия и занапред ще бъде независима и самобитна, а Западът не може да се примири именно с невъзможността да "разчупи и разтвори" този руски суверенитет. Поради тази причина, по думите на Данилевский, Русия продължава да слуша едни и същи обвинения, че е имперска, "завоевателска" държава, а и на всичкото отгоре, че е "мрачна сила, която се отнася враждебно към прогреса и свободата".

Оттогава нищо не се е променило. Днес, както и едно време, "отвсякъде чуваме стонове". В тази тема се вписват и дълбокомислените размисли за кризата, настигнала Европа в отношенията ѝ с Русия, и дипломатическата "загриженост" за плановете на Руската федерация да развие и укрепи собствената си икономика, и призивите да бъде защитен светът от енергийната експанзия на руснаците, които завличат с оранжевия отлив и съседите си, и глупавото мрънкане за авторитарната руска мечка, която не разбира демокрацията и я тъпче, и прекалено емоционалните възгласи за руските имперски амбиции, и призивите около страната ни да бъде създаден нов санитарен кордон и някаква нова завеса.

На фона на всички изобличителни речи по адрес на Русия, която трябва да се върне на пътя на "прогреса и демокрацията" чрез провеждането на гей-паради в центъра на Москва, че даже и на свещения за всички граждани на страната гроб на Неизвестния войник, призивите изглеждат не само като отчаяна, но и като безумна истерия.

Разбираемо е, че цялото това нажежаване на страстите и потокът на съзнанието в западно изпълнение предизвиква на свой ред недоумение в страната ни. Най-малкото на Русия би и се искало да обсъди общите въпроси и проблеми, от една страна, без премълчаване и ласкателни фрази, а от друга - без догадки и двойни стандарти. Желателно е да няма и стереотипи, извадени от нафталина, на политици динозаври от ерата на Фултън и Вилнюския период. Иначе се губи главната идея - възможността за честен партньорски диалог между страните ни.

Русия отново набира сили

В началото на май ръководителят на руско-евразийската програма на Центъра "Карнеги" - Ендрю Къчинс, в статията си "The Wall Street Journal" най-накрая даде възможност на Запада да си признае за какво всъщност става въпрос. Според неговото справедливо заключение това, с което САЩ и може би много други сили в света, не могат да се примирят, е, че Русия се върна на политическата сцена. Тя отново набира сили след десетилетия упадък, върна се в играта след болезнения си геополитически таймаут и тежките травми от разпадането на Съветския съюз.

Точно това стана. Нито повече, нито по-малко. Няма никаква нова "империя на злото", няма никакво "авторитарно чудовище". Налице е само Русия, която отново осъзнава националните си интереси и е готова да ги защити. А интересите ѝ не са по-лоши от тези на САЩ, европейските държави или другите страни от света.

Вероятно на някои им е трудно да осъзнаят всичко това, но е нужно да го направят, за да провеждат реалистична политика, за да преценяват адекватно ситуацията, за да градят нормални партньорски отношения със страната ни. Това е по-добро решение от махането с оранжеви флагчета и измислянето на магически заклинания, за да бъде отхвърлена Русия, или да се прикрива нежеланието да бъде приета реалността с проклетия по адрес на Кремъл.

А реалността за съжаление е следната: именно Западът крайно трудно, с нежелание и най-важното - не изцяло се е отървал от комплексите си по отношение на Русия.

Отношението към страната ни по странен начин продължава да се колебае между страха и възторга. Страхът от болшевиките, световната революция и СССР е заменен от възторга от перестройката до разпадането ѝ в края на 80-те, а после и от анархията на държавното безвремие и готовността на Русия да заложи себе си в името на световната похвала в края на 90-те години. Възторгът се увеличава заради практически безплатния достъп на Запада до националните ни ресурси.

Няма нищо странно в това, че цялата тази еуфория докара на Запада болезнени вълнения веднага щом Русия започна да се съвзема. И отново се появиха взелите отпуск съветолози, на които

им беше домъчняло за възможността да съживят страха на западните жители от дремещата Русия и да спечелят десетина съратници благодарение на спекулациите около "възраждането на съветския Франкенщайн" и около настъпването на апокалипсиса, който ще се случи веднага след като Руската федерация укрепне още малко.

Общо взето, Западът не осъзнава недостатъка на тези страховити пророчества. Въртележката на емоциите му не забавя хода си по средата - там, където има твърда почва под краката си и възможност най-накрая да погледне на Русия спокойно и реално.

Възстановяване на историята

За тази ситуация има още една фундаментална причина. Разпадането на СССР, нарушаването баланса на силите на две световни системи, които определяха развитието на света почти през целия 20-и век, породиха у Запада опасното усещане за завършена еволюция на световната цивилизация, за постигнато историческо и геополитическо свръхмогъщество.

В провъзгласената доктрина за "края на историята" се твърди, че западният свят, неговите ценности, икономическата структура и построенията върху основата им политическа система са най-висшето от всички постижения на цивилизацията. Останалите страни и системи така или иначе в рамките на глобализацията ще се приобщават към тази логика на "догонващо развитие" по отношение на Запада и ще я следват.

Бъдещето на човечеството трябваше да се превърне в механичен процес на смятане на страни, народи и култури, при което не всички ще достигнат до "невероятните висини" на цивилизацията на съвременното западно общество. Тази "непосилна лекота на битието" позволяваше на Запада да не зачита останалата част от света и едновременно с това пораждаше "глобален егоизъм" у западната цивилизация - правото да се меси във всяка ситуация, на всеки край на света, основавайки се на "хуманитарните" си съображения и ценности на прогреса.

В резултат на това през последните петнадесет години ние ста-

нахме свидетели на впечатляващите и едновременно обезсърчителни, опити на страните от Запада, и преди всичко на САЩ да проведат силова демократизация на отделни страни и даже региони на планетата, като си приписаха мисията за "придвижване и развитие на световната демокрация". Едно време със същото се занимаваше Съветският съюз, като се опитваше да прехвърли някои феодални страни или страни, в които все още властва родово-племенният строй, направо в комунизма.

Но бремето на външното управление на държави и народи при унищожаване на националния суверенитет може да се окаже непосилно. Не трябва да се забравя и това, че днес в света съществуват политически сили, които са способни да използват процеса на глобална демократизация по съвсем противоположен начин. Като провъзгласява "волята на силния", решавайки кой е прав и кой не е, Западът попада в капан, защото нищо няма да попречи на представителите на световния тероризъм също да решат, че стоят по-високо от нас и на тази основа да си присвоят правото да се разпореждат с живота и съдбата ни.

Днес вече е очевидно, че опитът да бъде "затворена историята" е бил само илюзия. След трагедията от 11 септември 2001 година в Ню Йорк авторът на хипотезата за "края на историята" Франсис Фукуяма написа, че Съединените щати ще станат различна страна. Тази страна ще е по-единна, по-малко егоцентрична и ще има по-голяма нужда от чужда помощ. А най-главното, според мнението на Фукуяма, е, че на Америка ѝ предстои в много голяма степен да стане "обикновена страна" - страна с по-конкретни интереси и слаби места, а не държава, която смята, че може еднолично да определя какъв трябва да бъде светът, в който тя съществува.

Този извод е актуален повече отвсякога не само по отношение на Щатите, но и по отношение на целия западен свят. По време на мандата си президентът на САЩ Роналд Рейгън призова СССР да стане "нормална страна". Днес Русия несъмнено е такава. Аналогична процедура по "слизване на земята" е нужна и на Запада.

Със завръщането на Русия в световната политика след нейното укрепване западният свят би трябвало да вижда не заплаха, а напротив - важна опора за безопасността и връщането си към нормалния живот. Нормален живот в същия онзи сложен, променящ се свят, в който всички зависим един от друг.

Поправяне на имената

За съжаление на Запад все още преобладават подозренията, че процесите, които се случват в страната ни, представляват опасност. Продължават да анализират руската политика, основавайки се на старите стереотипи и представите, че за Русия са характерни авторитарността, империализмът и експанзията.

В действителност ситуацията има много точно определение, дадено още от Конфуций: "Ако имената не са правилни, то думата не е обоснована. Ако думите не са обосновани, то делата не могат да бъдат осъществени..." В отношенията между Русия и Запада към днешна дата има нужда именно от "поправяне на имената", от отказване от неправилното разбиране на думите и смисъла на събитията.

Да поговорим за демокрацията. Цялата тълпа от съветолози като стар артилерийски кон, който е чул зова на полковия тромпет, започва да бие с копито о земята на тема "загиването на демокрацията в Русия". В действителност нещата са коренно различни.

Процесите на демократизация в Русия се различават по своята специфика. А спецификата се състои в това, че демократичните процеси в нашата страна от последните 15 години на практика нямат аналог в цялата ни история. Всичко ново е трудно за възприемане, гъмжи от грешки и необходимост те да бъдат поправени. Именно с поправянето им се занимава в момента Русия. Защото десетгодишното плаване "без рул и платна" през 90-те години накара руската нация да разбере, че трябва по-внимателно да върви към бъдещето, разбра колко голяма е нуждата от разумен консерватизъм и колко внимателно трябва да се подхожда към всички по-нататъшни преобразувания.

На Русия ѝ беше нужна политика, при която да бъдат свързани традиционните ценности, без които би престанала да съществува, и демокрацията, без която обществото не би могло да се развива. Днес в Русия се провежда именно такава политика.

Ще ми се да попитам: а къде не се провежда такава политика? Едва ли някой ще тръгне да твърди, че съществува конкретен модел на демокрацията и един-единствен за целия свят конвейер за нейното събиране (макар че, на някого сигурно би му се искало да беше така). Всяка страна се стреми към оптимално съчетаване на историческите и културните си ценности с институтските механизми на демокрацията. По същия начин на света няма една-единствена марка

автомобил за всички епохи и хората карат това, което им е по-удобно и по-нужно - от малки коли до коли с двойно предаване. Тези модели са коренно различни един от друг - като "Тойота", "Мерцедес" или задокеанския "Форд".

Струва си да напомним, че в Русия политическото развитие доскоро беше съпроводено с отслабване и "почти пълно разпадане" на държавата, докато тя беше възплъщение на кражби, инструмент за манипулации, цинични интриги в ръцете на отделни групи от хора и даже отделни личности. Такава "олигархична" демокрация във всеки един момент може и трябва да бъде наречена слаба, и то само ако олигархичните структури, медийният тероризъм и злоупотребите биха могли да бъдат наречени демокрация.

В момента в Русия наблюдаваме поправка на същата тази, която не се отличава от олигархичната анархия, демокрация. Именно поради тази причина става дума за укрепване на демокрацията, за сложно, но все пак реално развитие на демократичните институции, за вкореняване на демократични традиции в обществото. Понякога този процес е дълъг, понякога болезнен. През това време ние се учим от примерите. Но това несъмнено е процес на изграждане на силна демократична държава, която може и трябва да бъде достоен и равноправен член на световното общество от суверенни демократични държави.

Други правила на една друга игра

В съществуващите опасения относно имперските стремежи на Русия в още по-голяма степен се проявяват грешките на многото съветолози от миналото. Понякога изглежда сякаш Западът продължава да мисли в рамките на противопоставяне на СССР и САЩ. Независимо че студената война свърши, в съзнанието на много западни политици и експерти продължава да се върти идеята, че боксовият мач продължава. Свършил е, така да се каже, само първият рунд, а предстоят още много удари.

Истината е обаче, че в действителност боксовият мач е свършил и ние отдавна играем друга игра. Може би шах и ако е така, би следвало да напомним на опонентите си, че честните играчи не се опитват да преобръщат шахматната дъска и тайно да подменят фигурите. Или може би съвременната история изисква от нас да играем заедно, в един

и същ футболен отбор. Тогава още повече бихме имали нужда от сътрудничество, партньорско чувство, умение да се разбираме с половин дума.

Именно заради боксьорските стереотипи от миналото до ден-днешен там, където трябва да звучат понятията "национални интереси" и "сътрудничество", всъщност звучат думи за имперски амбиции и противопоставяне. Някой отново тръби "за студената война" заради повишената отбранителна способност на Русия. Въпреки че е очевидно, че страната е длъжна и има право да се противопостави на чуждата политика, ако същата заплашва интересите на Русия, нейните граждани, националния суверенитет, целостта и стабилността на държавата. По същата причина, тъй като разбира много по-добре от други страни каква е опасността от екстремизма, тероризма и сепаратизма в съвременния свят, Русия е активен член и участник в международни анти-терористични коалиции.

Повишаването на отбранителната способност е напълно нормален начин Русия да покаже на всички световни сили (включително на терористичните и на тези от подземния свят), че не е преходен път за кръвожадното им вълче поведение, а също така, че Русия е готова да сътрудничи с други страни за осигуряването на световен ред. Абсолютно същото правят всички останали страни на света, които нямат намерение да извършат самоубийство. Още по-голямо учудване предизвикват упреците в експанзионистки амбиции на Русия, независимо дали става дума за сътрудничеството на страната ни със съседни страни, или за развитието на енергетиката.

На мен и друг път ми се е налагало да пиша, че 21-ви век е период, в който се формират огромни "геополитически материци", нови политико-икономически системи, които са над държавата, глобални общи пазари, културни и информационни сфери на влияние. В този свят умнието да не изпаднеш от общия поток на развитие зависи от това, дали държавата или група от държави разполага със собствен глобален интеграционен проект, който да ѝ позволява да развива и укрепва позициите си включително и пред лицето на такива нови явления от световен мащаб като международния тероризъм или възникването на цяла инфраструктура от институции и механизми за развитие на една или друга страна.

При това е невъзможно Русия да бъде присъединена към европейския интеграционен проект, независимо че принадлежи към европейс-

ката цивилизация. Такъв експеримент би имал лош край и за двете страни, тъй като би било невъзможно да бъдат понесени всички политически, икономически, социокултурни и геополитически проблеми, които биха възникнали. Поради тази причина тя трябва да приобщи към себе си и проекта си за бъдещето постсъветското пространство и руснаците зад граница.

Що се отнася до икономиката, ще оставим настрана дори факта, че 15 години Русия беше обучавана да живее по пазарните закони, а в момента на Запад мърморят, че се е оказала добър ученик. Най-важното е, че Русия наистина претендира за по-справедливо участие в глобализацията и в световната икономика.

Енергийните ресурси на Русия са нейното конкурентно преимущество, но тя не говори за това, че просто ще го използва. Не, Русия е готова да сътрудничи и влага ресурсите си в осигуряването на енергийна и по-широка икономическа безопасност за целия свят. Нашата страна, разбира се, едновременно с това разчита, че ще ѝ бъдат предоставени равни и справедливи възможности за участие и сътрудничество в други глобални икономически процеси.

Иначе казано, Русия не иска да бъде суров продукт за Запада, но иска да участва с ресурсите и възможностите си в създаване на по-справедливи правила на играта и в осигуряване на развитие и сигурност за света. Реалността не се променя заради това, че тези инициативи на Русия се подлагат на съмнение. Ако Западът се бои от такова сътрудничество или му обръща гръб, то Русия я очакват на Изток, където може би приемат и споделят стремежите ѝ.

С хладен и бистър ум

За финал трябва да се каже, че разбирането на процесите в Русия е освен всичко друго и въпрос на добра воля от страна на Запада, въпрос на умение на политолозите и политиците да погледнат на случващото се от друг ъгъл.

Оценката на случващото се в Русия позволява да кажем, че чашата е наполовина пълна, а не наполовина празна. Лъжливите подозрения по отношение на страната, нейните цели и интереси могат единствено да разплискат водата в чашата, а не да я напълнят.

За последните 15 години настъпиха революционни промени, въз-

никна една съвсем нова реалност. Към днешна дата периодът на революцията е свършил, новата Русия се изправя на крака. Демократичният ѝ път на развитие не се подлага на съмнение, безпочвени са предположенията, че укрепването на руската държава е опасно. Подходът, при който на Русия се гледа като на враг, не съответства на реалността и само пречи на общия път към бъдещето.

Всеки разумен човек трябва да признае, че Русия е водеща държава в евро-азиатското пространство, която има възможност да оказва огромно влияние върху световната система, на първо място благодарение на ядрения и институционален фактор. Потенциалът на Русия ѝ позволява да стане един от полюсите на световната икономика.

Уникалността на положението в Русия е в наличието на огромни ресурси и в това число на енергиен потенциал (което е характерно предимно за страните от глобалния Юг), в съчетание с хуманитарен, промишлен и военнoстратегически потенциал, в културния и историческия опит, характерен за западната цивилизация. Русия се превръща в мост между различни световни цивилизации. Участието ѝ в световните политически действия може да стане залог за глобална стабилност.

Разбира се, много неща трябва да бъдат променени в отношенията между Русия и Запада. Трябва да се загърби наследството от миналото, трябва да се избавим от клишетата на "студената война" и да престанем да разглеждаме тези отношения през призмата на потенциалното съдържане и необоснованите подозрения. Това е изначално неправилно. Необходимо е съществено да се разширят познанията за двете страни и сферите им за сътрудничество, трябва да се смесят акцентите в областта на икономиката и диалога между обществените институции.

Основният извод е, че за Русия и Запада е жизненоважно да направят отношенията си по-сложни - в смисъл, че трябва да бъдат многоостранни и пълноценни. И Русия, и Западът заслужават такива отношения.

"Российская газета", юни 2006 г.

ОРАНЖЕВА СИВОТА, ИЛИ ОБЕЗЦВЕТЕНА РЕВОЛЮЦИЯ

На 24 август Украйна за първи път след "оранжевата революция" отбелязва най-важния си национален празник - Деня на независимостта. Как и с какво го посрещна тя? С какво живее и какво представлява "новата Украйна"? Времето ще покаже.

Украйна се промени. Днес всички виждат това независимо дали са били "за" "оранжевата революция", или са се отнасяли скептично към нея? Като гледам днешна Украйна, изпитвам странното усещане, че съм срещнал съсед, приятел или роднина, когото отдавна не съм виждал, и ме поразява промяната, която се е случила с него. На пръв поглед промяната е едва забележима и неразбираема, но поразителна.

В Крим например имаше протести срещу ликвидацията на руските училища. Докато трае украинизацията, никой не обръща внимание на това, че в Крим и в другите региони на страната руският език и руската литература се смятат за родни от гражданите на Украйна. Бяха забравени предизборните думи на днешните лидери, че руският трябва да стане втори официален език в Украйна.

Главната гръцка католическа църква ще бъде преместена от Львов в Киев. Разбираемо е, че Ватиканът се възползва за личните си интереси от предразполагащата позиция на "оранжевите" власти. Но поради каква причина новата власт в Украйна грубо потъпква интересите и чувствата на православните и бездушно пренебрегва традициите и културата на собствената си страна, прикривайки се зад думи за свободата на вероизповеданието? Вече е обявена и политическа цел - на мястото на Руската православна църква да бъде "единна, местна православна църква", което ще е "един от най-важните фактори за самоопределението на нацията". Нима желанието украинците да бъдат отделени от Московската патриаршия е толкова силно, че заради решаването на тази задача си заслужава цялото православие да бъде налагано с "коалиционна тояга"?

Едновременно с това украинските министри постоянно заплашват, че ще се оттеглят от проекта за създаване на Единно икономическо пространство. Още повече, ако Украйна успее да изпревари Русия с влизане-

то си в Световната търговска организация и да предложи на страната ни неприемливи търговски условия. Неотдавна украинските власти шантажираха Русия, заплашвайки да вдигнат цената на наема за обектите на Черноморския флот, защото си мислеха, че по този начин ще успеят да изгонят от Севастопол руския флот и още по-стремително да се хвърлят в обятията на НАТО. В момента в Украйна верността към европейските ценности е невъзможна, без да бъдат рисувани символи на Северноатлантическия алианс върху корабите и танковете ѝ. Това е "най-хармоничният начин за организиране на националната безопасност". Постоянно звучат намеци и призови на руските компании да им бъдат отнети украинските заводи и предприятия, а на московчани - кримските санаториуми. А манипулациите с руската газ не спират нито за миг. Сигурно в това, което се случва, има някаква система, може би аналогична, но подчинена на определена цел. Както се казва, веднъж е случайност, два пъти е тенденция, а три пъти е закономерност. Ще ми се да разбере какво тласка украинските държавни мъже да продължават да слагат "революционни барикади" в отношенията си с Русия?

Първо, трябва да си спомним, че "новата Украйна" изникна от "оранжевата мъгла" под лозунга за "европейска интеграция". Много бързо обаче се разбра, че кавалерийската атака срещу Европейския съюз е неуспешна. Украйна рискува да се превърне в същия "вечен кандидат" за членство в ЕС, какъвто постепенно става Турция. Като се вземе за пример Турция, се вижда какви са последствията от подобна ситуация - постепенно се покачва "евроскептицизмът" в страната, държавата започва да осъзнава неопределеността на състоянието си, покачват се и изолационистките настроения в самата Европа. Но еуфорията от близката перспектива за членство все така продължава да заслепява очите на Киев.

Не става дума за това, че желанието да се хареса на Запада тласка Украйна напълно да отвори икономиката си, като влезе в Световната търговска организация, да се превърне в глуха провинция на Европа и "обозен полк" на НАТО, убивайки националната промишленост, военнопромишления комплекс, селското стопанство и като поставя под ударите населението. Другата страна на проблема е, че незнайно защо украинските власти са решили, че най-правилният път към Европа е антируската политика. От това странно убеждение произтича постоянният стремеж за нападки срещу Русия, а ако при това може нещо да се отнеме или раздели, още по-добре.

Едно време Ленин, като отстоявал нужната политика на "червен

терор", казал, че революцията има смисъл само когато може да се защити. Днешните украински власти явно са толкова силно повлияни от заветите на лидера на комунистите, че директно свързват идеите за защита на революцията с идеала на болшевиките за експроприация. Получава се терор... "оранжев".

Историята с опита да бъдат върнати на Украйна принадлежащите на Москва санаториуми в Крим е нагледен пример за делови грабеж от съображения за революционна целесъобразност. Москва притежава, управлява и влага средства в кримските санаториуми още от 30-те години на миналия век, когато дори не е ставало дума Крим да премине в Украйна. Дори за последните години Москва вложи в кримските бази за отдых няколко милиарда рубли, създаде и запази хиляди работни места, построи жилища за жителите на града, които работят в санаториумите. Да не говорим за това, че тази московска собственост е източник на средства за кримския бюджет. Може би именно това привлича "членовете на комисията по експроприацията" - по-приятно е да бъде отнето онова, което работи добре, за което са полагани грижи и което се развива, отколкото да бъдат приложени собствените умения, за да се приведат в ред другите многобройни неблагоприятни, запуснати кримски санаториуми, които наистина принадлежат на Украйна.

Случаят с кримските санаториуми дава възможност да бъде видяна още една характерна черта на всяка революция - маниакалният стремеж да бъде пренаписана историята и истината да бъде изтрита от паметта на народа. Няма нужда от кой знае какви аргументи, за да се докаже, че нашите народи са братя заради общата си история и общата си култура, че са свързани от много родствени връзки, че са преплетени в икономическо отношение. За последните 400 години украинските земи са били част от Кримското ханство, Полша, Австро-Унгария и Руската империя. Но именно Русия съединила украинските земи и се заела със създаването на украинска държавност. Украйна достига днешната си териториална цялост, след като се оказва в състава на СССР. Би трябвало новата украинска власт да оценява по достойнство поне "скъпия кримски дар" (скъп за Русия) от страна на Хрущов. Още повече че Крим никога не е принадлежал на Украйна и няма никакви исторически основания да принадлежи. Но не! В новите постреволюционни учебници за украинските ученици пише: "Включването на Кримския полуостров в състава на Украйна е било опит от страна на Русия да прехвърли върху украинската държава отговорността за изселването оттам на татарско-

то население." Оказва се също, че Русия е "искала да принуди Украйна да поеме отговорността да възстанови стопанския и културния живот на полуострова". Възниква само един въпрос: ако всичко е толкова лошо и ужасно, ако Украйна е била принудена и са ѝ били "извити ръцете", защо не възстанови несправедливостта и не върне Крим на Русия?

Отношенията на новата украинска власт с Русия са частен случай на един много по-сериозен проблем. Този проблем е известен отдавна и може да бъде дефиниран по следния начин: "ако революцията има начало, то революцията няма край". Фалшивият външен блясък на революционните иновации и преобразования стана начин на съществуване заради нежеланието на украинските власти да се занимават с реална политика и държавно управление. Когато "не искаш - не можеш". Спасението е едно - имитацията. Например ликвидирането на ненавижданата от всички КАТ, обявяването на висок глас на реприватизацията и "справедливото" разпределяне на собствеността, опитите с административен възторг, по популистки начин да се понижат цените на бензина. Може също така "враговете на народа да бъдат изкоренявани" и именно това се случва днес в Украйна. Украинските лидери едва ли не с гордост говорят за това, че след революцията от постове са свалени почти 20 хиляди чиновници, като при това много от тях не само са загубили работата си, но са били арестувани или подлагани на утлавно преследване.

Уволнението на кадрите не е в резултат от работата им, а по политически причини. Всеки чиновник от Източна или Южна Украйна може изведнъж да се окаже корумпиран или сепаратист. Никой не се интересува от разрушителните социални, икономически и политически последици от тези действия. Важното е числото на "изобличените" да изглежда решително и впечатляващо. Що се отнася до изобличаването - това не е мелодраматично изказване. Пролетта на 2005 година в Централната Рада бе внесен съответния законопроект. Той предвиждаше всеки кандидатстващ за ръководен пост в органите на властта, армията, средствата за масова информация и в областта на образованието, да бъде проверяван за участие във "фалшификацията на изборите за президент през 2004 година" и за връзки с бившето КГБ и чуждия шпионаж след 1991 година. Законът (засега) не е приет, но в Украйна на практика се провежда такава политика.

"Оранжевите демократи", разбира се, са изтъкнати гълъби на мира, но да не забравяме, че гълъбът е единствената птица, която е способна да убие себеподобно. Невъзможно е да бъде излъгана икономиката и Украйна да процъфтява само с гол PR и кадрови чистки. Минна-

лата година, според официални данни, в Украйна ръстът на валутния вътрешен продукт е бил 12.1 %. За тази година правителството се надява в най-добрия случай той да е 5-6 %, но реално, според мнения на много експерти, ще бъде по-нисък. Според годишния разчет инфлацията ще премине 10 %. Цените на много продукти, като месо и захар, само за половин година скочиха с 15-30 %. Независимо от прозападното поведение и "инвестиционната дружелюбност" на украинското правителство приток на инвестиции нямаше. Пък и за какви инвестиции би могло да става дума, след като правителството даже няма намерение да прекрати политиката си на разпределяне на своята и чуждата собственост. Даже Международният валутен фонд намеква на украинските власти, "че ако се внесе яснота в реприватизационния план на правителството, това би помогнало да се подобри инвестиционният климат". Но и това не помогна, защото явни са нечий надежди да напълни със злато надупченото от революцията сито на украинската икономика.

Все по-често звучат оценки, предричащи неизбежна икономическа криза в Украйна навръх парламентарните избори. Естествено, "революционната икономическа криза" може да бъде обявена за "правилна и благотворна". Особено ако бъде сравнена с "неправилния и пагубен" икономически растеж от времето на "антинародния режим на Кучма". Може даже, както предлага в момента украинската власт, да бъдат преразгледани данните за икономическото развитие на страната от миналата година и статистиката да бъде "позапълнена", за да не бъдат толкова очевидни настоящите икономически провали.

Основният проблем на днешната украинска власт е неумението да сложи край на революцията и да започне да живее нормално, като се занимава с ежедневна усърдна работа. Наблюдаваме тъжна картина: хора със синдрома на "обсадената крепост", които незнаяно защо си мислят, че най-краткият път на Украйна към светлото бъдеще и Европейския съюз е постоянното измисляне на врагове и безпощадната борба с тях, въпреки че врагове няма и никой не напада революционерите.

Празничните "оранжеви" фейерверки на площада гаснат, оставяйки след себе си само дим. Мисля си обаче, че и той скоро ще изчезне. Все пак рано или късно трябва да изчезнат "държавната самостоятелност и независимостта" заради здравия разум. Иначе на новото поколение украински политици ще му се наложи да се "махне от площада".

"Известия", август 2005 г.

ТЕСТ ЗА НЕЗАВИСИМОСТ

Четиринадесет години след украинския референдум за независимост и последвалото след него разпадане на СССР Украйна така и не успя да реши основния си проблем - проблема с независимостта.

И в миналото, и в настоящето на Украйна "държавна самостоятелност" има в излишък, а самостоятелност, рационална политика и действия за изграждане и развитие на страната почти липсват.

Голяма част от украинската политическа класа продължава да намира смисъла на съществуването си в безкрайната борба с призраци от съветското минало и борба за място на Украйна на политическата карта. Но световно уважение и оригинален държавен суверенитет не се постигат с борба "срещу Русия" или с борба "за членство в НАТО и Европейския съюз", а само с "най-обикновена работа" върху развитието на икономиката и на собствената страна.

Мъртвият не пуска живия

В продължение на 14 години след разпадането на СССР украинската власт живя и продължава да живее с миналото и да се бие с "имперското наследство". Продължава да си спомня и даже понякога да се опитва да се върне към драматичните събития от началото на 90-те години. "Държавната самостоятелност" и "независимостта" се съчетават по странен начин с опитите отново и отново с категоричното отказване от наследството на Съюза чрез странните условия и изисквания към Русия като към правоприменик на СССР.

Всички знаят за отношенията на Украйна и Русия в сферата на газа. Днешните предложения "Газпром" да премине към прозрачни парични отношения са просто логичен резултат от дългото търпение на Русия, която се надяваше Украйна сама да се избави от такива детски болести на суверенитета като невъзможността да се плаща точно според сметките, постоянното изчезване на газ от тръбите и хранилищата, неуспеха да създаде съвместен газо-транспортен консорциум.

"Проблемът с газа" обаче не е единственият в нашите сложни отношения с Украйна и даже не е най-старият. В историята на постсъветското бракоразводно дело тя остава единствената страна, която ис-

ка това дело да продължава безкрайно.

В добрите традиции на "сапунените опери" украинските политици 15 години с истерии, сълзи, шантаж, заплахи, пране и харчене на пари делят бившето съюзно имущество, като междуременно не забравят редовно да получават от Русия средства за живот и даже да изискват нови компромиси.

Цялата работа е там, че Украйна, за разлика от другите страни от ОНД, милостиво благоволи да даде на Русия време да изплати всички дългове на бившия СССР. При това до ден-днешен продължава да претендира за част от бившата съветска задгранична собственост, като внася искове срещу страната ни в чуждите съдилища.

Непоносимата лекота на битието

Украйна се отказва от подписаните от нея съглашения по така наречения нулев вариант, според който правоприменик на Съюза за изплащане на външния дълг, за наследник на всички активи, включително и задграничната собственост, се признаваше Русия. На свой ред Русия обеща, че след решаването на този въпрос ще предостави на Киев за ползване почти безплатно част от бившата съветска задгранична собственост.

Въпреки това подписаното през далечната 1994 година съглашение за правоприменството по отношение на държавния дълг и активите на бившия СССР между Украйна и Русия така и не беше ратифицирано от украинската страна.

В приетото по този повод през 1997 постановление на Централната Рада се казва, че Украйна ще ратифицира съглашението чак след като Русия отвори за Украйна режим на свободна търговия на територията си, въпреки че е предоставена информация за златния резерв, диамантения фонд на СССР и активите на съветските банки.

Но това означава само едно - Украйна признава неоснователността и неприличното протакане на ратификацията на съглашенията от 1994 г., тъй като поставя като условия за това изискванията за зона за свободна търговия. А те нямат връзка помежду си.

Украйна за пореден път се измъкна от решаването на въпроса със съветските дългове и активи и тази година, когато Русия направи поредния компромис с Киев и промени реда на плащане на ДДС по пред-

назначение и по този начин предостави на Украйна допълнителен доход от почти 1 милиард долара.

Но дори този жест на добра воля не направи на украинската власт никакво впечатление. Тъкмо обратното - в Киев пак се заговори, че освен част от собствеността на бившия СССР от Русия трябва да бъдат поискани и компенсации за украинските властници, чиито вложения в съветските банки са изгорели.

Избирателна склероза

Фирмената тактика на Украйна да "увеличава изискванията" си към Русия се използва с удивителна упоритост. Украинските власти вече са забравили каква беше ситуацията, когато бяха приети съглашенията за правоприемството в началото на 90-те и на какво се основаваше най-важният им принцип.

А аз добре помня онези времена. СССР се разпадна в условията на политически и икономически хаос. Страната изпадна в почти безнадеждни дългове. Когато се разпадна, СССР дължеше повече от 100 милиарда долара.

Есента и зимата на 1991-1992 година аз бях заместник-председател на Комитета за оперативно управление на народното стопанство на разпадащия се Съветски съюз и ми бе заръчано да решавам проблемите с осигуряването на провизии за страната. Ситуацията беше критична, задаваше се реална опасност от глад. През това време новоизлюпените лидери на самостоятелните републики се занимаваха само със суверенизация.

Украинската власт беше най-притеснена от факта, че Горбачов си "играеше на криеница", докато се опитваше да накара "братските републики" да подпишат нов съюзен договор. Поради тази причина беше измислен набързо украинският референдум от 1 декември 1991 година, за който гласува 90 процента от избирателната комисия.

В навечерието на зимата на 1992 година, когато седмица след украинския референдум в Беловежска Пушча делово и цинично доразрушаваха Съюза, почти никой от занимаващите се със суверенизация и държавна самостоятелност не мислеше за хляба на народа. И сега почти никой не си спомня, че ако не бяха невероятните усилия на Русия и закупуването на провизии, големият глад от 30-те години на

20-и век би могъл да се повтори. Русия между другото пое всички съветски дългове и задължения.

Сега в Украйна предпочитат да разсъждават за това, че 16.37 % от съветските активи им принадлежат. Едновременно с това обаче не смятат за нужно да се помни, че през 90-те Русия плащаше и продължава да изплаща пълния размер на съветските дългове. Забравят и факта, че Русия трябва да изплати и 20 милиарда долара дълг, който ѝ е прехвърлен от Украйна. Не се знае какво щеше да се случи с нея, ако не беше взето това решение и ако не беше добрата воля на Русия.

Украйна рано или късно ще трябва да разбере, че отдавна е загубила "съветското наследство". Тя загуби всичките си права, когато отказа да изплати част от съветския дълг. А този отказ не може да бъде оспорен.

Моментът на истината за Украйна

Днес Украйна по всякакъв начин се опитва да се представи пред Запада като "страна с пазарна икономика" и като страна, която е пълноценна част от "цивилизованото общество". Целта на тези опити е да бъде приета за член на НАТО, по безболезнен начин да стане част Световната търговска организация и да има перспективи за влизане в Европейския съюз.

Реалните действия на украинската власт обаче не съответстват на имиджа, за който се полагат огромни грижи.

Съседката ни стана световен водач по ниво на политически и икономически рискове. Те са свързани с опасността от национализация и повторна приватизация на собствеността, с неспособността да бъдат изградени нормални отношения със съседите и партньорите, с нежеланието да се живее по общоприетите правила.

Връщайки се отново към въпроса за съветската собственост, Украйна не само вреди на Русия, но подлага на опасност и много други държави. Ако статутът на руската собственост зад граница бъде подложен на съмнение, то аналогично възниква проблемът със статута на чуждите посолства в Москва - столицата на СССР и Русия.

Това не прави методите на украинския управляващ елит по-демократични, нито прави икономиката на страната пазарна и в никакъв слу-

чай не вдига авторитета на украинската управа на Запад. На кого е нужен финансов, икономически и политически съюзник, който заради меркантилните си интереси е готов веднага да се откаже от историческото си наследство и историческите си партньори, както и от обещанията си?

Русия направи за Украйна много повече от няколко поколения украински политици, взети заедно, когато решително и последователно заяви, че е нужно да премине към цивилизовани прозрачни отношения на страните ни по въпроса с газта.

И всичко това, защото новите условия на работа на украинската икономика са тест за самата нея. Тест за уменията ѝ да се "евроинтегрира", да влезе в Световната търговска организация, да може да изпревари при това Русия, за да ѝ представи търговските си изисквания. Това е реален тест за самостоятелен живот и отговорна политика за Украйна.

Каквото повикало, такова се обадило

Още нещо за финал. Допускам, че много хора ще меzakлеймят за това, което смятам да кажа. Но трябва да го кажа.

С перманентната си революционна целесъобразност и нападки срещу Русия Украйна подкопава основните принципи на отношенията между държавите ни, а именно Договора за дружба, сътрудничество и партньорство от 1997 година.

Не става дума дори за множеството украински недружелюбни действия и инициативи. Като заявява скорошното си встъпване в НАТО, Украйна на практика нарушава членове от договора от 1997 г. и конкретно клаузата, в която се казва, че страните трябва да се въздържат от участие или поддържане на каквито и да било действия против другата страна, задължават се да не сключват с трета страна каквито и да било договори, които са в ущърб на другата страна, и да не допускат използването на територията си за заплашването на сигурността на другата страна.

Когато в отговор на предложението на Русия да се премине към пазарни отношения в сферата на газта Украйна представя асиметрични изисквания към руския Черноморски флот, по този начин тя отново нарушава договора. Този договор се подписва в комплект със Съгла-

шене между Русия и Украйна за статута и условията за пребиваване на Черноморския флот на Руската федерация на територията на Украйна. От гледна точка именно на това договорът беше ратифициран от Руския парламент през 1999 година.

Украйна трябва да си даде сметка, че като разрушава със собствените си ръце договорите и съглашенията между страните ни, тя отваря въпроса за статута на Крим. Това, че принадлежи на Украйна, се дължи само на същия този договор от 1997 година и тогавашната слабост на президента Елцин. Сега това няма да се случи. Заслужава си Русия да преразгледа основния въпрос за това дали договорът съответства на положението в момента, ако Украйна възнамерява и занаяпред да провежда вражеската си политика.

В началото на 90-те години без упойка беше разрязана общата съдба и разкъсан общият живот на народите ни. Този факт се превърна в една от най-големите трагедии и катастрофи в историята ни. Разривът все още не е разбран и преживян напълно от Украйна и Русия.

Но днес, след като прекрасно осъзнават трагизма и след като усещат болката от това разпадане, руските и украинските политици трябва да намерят сили да преминат към рационални, честни и отговорни отношения.

Русия вече е наясно с тази необходимост, а Украйна по-скоро не. Колкото по-скоро украинската власт осъзнае нуждата да престане да живее със съветското минало и да престане нежно да премята "скелетите в гардероба" в отношенията ни, толкова по-добре. Тогава скоро ще може да се говори, че Украйна най-накрая е станала самостоятелна, отговорна и независеща от личните си страхове държава.

"Российская газета", декември 2005 г.

НЕУТРАЛИТЕТ

На 8 август 1945 година, три месеца след капитулацията на фашистка Германия, Съветският съюз се съгласи с молбата на САЩ и Великобритания и обяви война на Япония. Благодарение на съвместните действия на съюзниците беше сложен край на планове на японските милитаристи да подчинят огромни територии от Източна Азия и райони от Далечния изток и Сибир. Но СССР обяви война на Япония по времето, когато е в сила Пактът за неутралитет, подписан през април 1941 г. за срок от 5 години. Как се отнасят към този факт в Русия и Япония? По този въпрос има над какво да се размишлява.

За нас победата на СССР над фашистка Германия означаваше и нужда да бъде изпълнен съюзническият ни дълг и Азия да бъде освободена от японските агресори. За по-голямата част от японците ние сме вероломни нарушители на Пакта за неутралитет, който позволява на СССР да съсредоточи силите си в борбата с Хитлер. Но СССР нарушава този пакт през 1945 година в тежък за Япония период.

Това ли е истината? И защо японците не могат да приемат факта, че десетилетия са водили агресивни окупационни войни, и да се примирят с поражението? Работата е там, че идеологията "обидени сме на Русия" си има история, обосновка и идеолози. Именно тя подклажда неприязънта към Русия и всъщност е причината за политиката на териториални изисквания към нас. На какво се базира тази идеология?

За нас, руснаците, този факт от историята изглежда по следния начин. През 1904-1905 година Япония води война срещу Русия, в резултат на което ѝ отнема Южен Сахалин. 1917-1925 г. японските войски окупират руския Далечен изток и Сибир с намерението да присъединят тези територии към Великата японска империя. През 1938 г. Япония нарушава границата при езерото Хасан и през 1939 г. предприема мащабни бойни действия срещу съветските войски на територията на Монголската народна република в района на река Халхин Гол. През 1941 г. Япония започва окупационна война срещу Азия, САЩ и Великобритания, т. е. срещу съюзниците ни в борбата с Хитлер.

След като Германия нападна страната ни, възникна въпросът не само за бъдещето на Европа, но и за физическото оцеляване на нашия народ, който успя да победи фашизма и да освободи страната и всички други европейски народи от кафявата чума само благодарение на

мобилизацията на всичките си ресурси и благодарение на помощта от страна на съюзниците.

За да бъде по-добре разбрана психологията на японските идеолози, ще дам цитат от издадената в Русия книга на известния японски изследовател И. Суецугу "Важни етапи по пътя на сключването на мирния договор между Русия и Япония". Ето как той описва войната от 1904-1905 година. Цитирам: "Япония се зарази от хищническият маниер на поведение на другите държави в Европа и САЩ. Заради растящите апетити на Русия за Корея противоречието между Япония и руската държава решително се засилиха. Япония отправяше различни компромисни предложения, но Русия ги игнорира и... Япония атакува Порт Артур и по този начин разпали пожара на японско-руската война."

За японските действия през 1918-1927 г., когато бяха окупирани Приморската област, Забайкалието и Северен Сибир, И. Суецугу пише: "Заради революцията Русия нямаше как да не започне да мечтае за световна революция и по настояване на Антантата Япония и Съединените щати взеха решение за военна експедиция в Сибир."

Поразен съм от всички тези термини. "Военна експедиция", а не "действия", "заразиха се от хищническият маниер на поведение на другите държави", а не "стремяха се да присъединят към империята Сибир и Далечния изток". Нито дума на разкаяние, нито дума за това, че целта на всички тези така наречени походи е била приобщаването на руските територии.

Военните действия срещу съветските войски през 1938-1939 година, които костваха живота на десетки хиляди хора, се наричат "локален сблъсък".

И. Суецугу смята, че съветско-японският Пакт за неутралитет "се е оказал напълно ефективен". "След като прехвърлил войските си от Далечния изток и Сибир на запад, Й. Сталин можел да съсредоточи всичките си сили в сражаването с германската армия, а Япония имала възможност да прати на юг отбрана войска от Квантунската армия." Идиллия.

Но както се казва - нещата съвсем не са такива и даже хич не са такива. Да направим анализ на ситуацията.

И така, през 1925 година Япония изтегля войските си от Северен Сахалин и установява дипломатически отношения със СССР. Но както става ясно от меморандума "Танака", още през лятото на 1927 година Япония е планирала подготовката на нова война срещу Русия.

През 1930 година е бил разработен специален план за водене на войната срещу СССР под името "Оцу". В оперативните планове на разположената в Китай Квантунска армия влизало нападението на съветското Приморие с цел да бъдат спечелени Владивосток, Хабаровск, Благовещенск. Било планирано да бъде отсечен пътят на войската от самостоятелната далеконизточна армия към Забайкалски военен окръг и да бъде осъществено нападение по две направления - амурското и забайкалското.

Москва по всякакъв начин опитва да избегне сблъсък с Япония. И когато Япония започва безцеремонно да изтласква Русия от Североизточен Китай, като напада съветските учреждения и парализирала работата на източния китайски железопътен път, на Русия не ѝ остава нищо друго освен през март 1935 г. да продаде изгодното си предприятие на безценица.

Япония се готви за война с Русия и, разбира се, се стреми да си осигури подкрепата на съюзниците. На 25 ноември 1936 година в Берлин бива подписано германско-японско споразумение "Съглашение срещу Комунистическия интернационал" с допълнителен секретен протокол към него.

След като подписва Пакта срещу коминтерна, Япония се опитва да сключи военен съюз и с Германия, за да поведат съвместна война срещу СССР в Европа и в Далечния Изток. Но по това време войната със СССР не влизала в плановете на Хитлер.

На 27 септември 1940 година Япония, Германия и Италия подписват Тристранен пакт, в който провъзгласяват за своя основна цел "създаването и поддържането на нов ред на територията на Велика Източна Азия и Европа", и изразяват "решимост да предприемат съгласувани действия в този регион". На всички е известно, че този "нов ред" струваше на Европа и Азия безкрайно много трагедии и безжалостна експлоатация.

Нападението срещу руските граничари в района на Приморие, близо до езерото Хасан, е първата проверка на бойната готовност на съветските войски.

По заповед на генералния щаб на Япония на границата със СССР е концентрирана група войски, която наброява повече от 38 хиляди човека. На 29 юли 1938 година японските войски, които се намират на хиляди километри от своите острови, преминават в нападение. На 31 юли вече са завладени Заозерная и Безимянная сопка и те се придвижват с 4 км навътре в Приморие. След ожесточени боеве на 9 август

японските войски са отблъснати от завладените от тях позиции.

След поражението при езеро Хасан Токио се решава да поиска реванш. През есента на 1938 година били разработени два нови военни плана срещу СССР под названието "Операция № 8". От самото начало на 1939 г. Квантунската армия започнала усилена подготовка за нападението. При успешно развитие на бойните действия в Монголия японците планират да нападнат в гръб Далеконизточната армия в района на Чита и Байкал и да прекъснат железопътната магистрала, свързваща европейската част на Русия и руския Далечен Изток.

Бойните действия започват на 12 май и свършват на 9 септември 1939 година. На 40-50-километровия фронт се сражават около 100 хиляди човека от двете страни. Може ли тези бойни действия, в които само от японска страна загиват 18 000 души, да бъдат наречени "граничен инцидент"? В действителност това е началото на една истинска, но неуспешна война против СССР, която е локализирана в границите на Монголия.

Й. Сталин вече не се бои от Япония, защото е съвсем наясно с плановете на японците. Той подсилва военните групировки в Далечния изток и проверява бойните способности на войските при езерото Хасан и Халхин Гол. Самостоятелната война срещу СССР е пагубна за Япония. Японските стратегии усърдно разработват планове против СССР, но разбират, че войната би била успешна, ако основната част бъде свършена от хитлеристките войски.

И така, следвайки примера на Германия, на 30 октомври 1940 година Япония предлага на СССР да подпишат Пакт за ненападение.

Въпреки приближаващия се съюз с Германия В. Молотов разкрива всичките си карти пред Япония. Народният комитет открито изисква на Русия да ѝ бъдат върнати Южен Сахалин и Курилските острови като условие за сключването на пакта. Като алтернатива бива предложен Пактът за неутралитет. По време на преговорите се стига до курьози. На 12 април 1941 г. японският министър на външните работи И. Мацуока, докато обсъжда с Й. Сталин условията за сключването на Пакта за неутралитет, поставя въпроса за продажбата на Южен Сахалин на Япония. Тогава Сталин се приближава до картата и казал: "Япония държи всички изходи на Съветското Приморие към океана... Сега вие искате да купите Южен Сахалин и по този начин напълно да запушите пътя за Съветския съюз? Искате да ни задушите ли? Що за дружба е това?" И. Мацуока отговаря, че Сахалин е нужен на Япония, за да може тя да създаде "нов ред" в Азия и се опитал склони Сталин да

предприеме агресивни действия в Азия чрез "излаз през Индия" към топлото море. Независимо от всички нюанси във взаимоотношенията на двете страни на 13 април 1941 г. Пактът за неутралитет между СССР и Япония е подписан.

В историята има много необясними неща. Именно И. Мацуока, който така пламенно убеждава Сталин в дружбата между Русия и Япония, и благодарение на чинито усилия е подписан Пактът за неутралитет, през 1941 г. се превърна в най-яроостният привърженик на идеята за обявяването на война на СССР на страната на Германия независимо на подписания от самия Мацуока пакт.

Още на първото заседание на координационния съвет и на императорското главно командване на 25 юни, тоест три дена след нахлуването на Германия в СССР, Мацуока настоятелно препоръчва да бъде последван примерът на Германия и СССР да бъде нападнат. "Подписването на пакта няма да въздейства или да повлияе на Трестранния пакт - твърдял той. - Аз сключих Пакт за неутралитет, защото мислех, че Германия и съветска Русия няма да започнат война. Ако знаех, че ще има война, щях да заема позиция на приятелски отношения с Германия и нямаше да сключвам Пакта за неутралитет." На 27 юни на поредното заседание Мацуока заявил: "Трябва да тръгнем на север и да стигнем до Иркутск."

Само десет дена след като Хитлер обявява война на СССР Япония решава тайно да започне подготовка за нова война срещу Съветския Съюз. "Ако немско-съветската война започне да се развива в посока, благоприятна за империята, то Япония ще разреши северния проблем, като прибегне до оръжие" - така разсъждавало японското ръководство.

На 7 юли императорът Хирохото издава заповед тайно да бъде проведена мобилизация на половин милион японци и те да бъдат прехвърлени в Манжурия, в районите, граничещи с СССР. Генералният щаб и Военното министерство на Япония разработват план за подготовка и водене на нападение срещу СССР под названието "Кантокуен". След реализирането му японската Квантунска армия отначало е увеличена два пъти, и достига 700 хиляди човека. Общо за нападението срещу СССР е сформирана група от войски, наброяваща 1 милион души.

В плана "Кантокуен" се предвижда съветските войски да бъдат разгромени в Приморие, да бъдат окупирани Владивосток и Хабаровск и да бъде осъществено нападение на запад до Омск.

В японското ръководство възникват разногласия относно това кога трябва да започне войната. Някои, като например военният минис-

тър Х. Тодзе, настояват, че трябва да нападат, когато СССР "като узрял плод ще падне в краката на Япония". Други, като министъра на външните работи И. Мацуока, настояват войната да започне незабавно.

Явно, Япония не е готова за война с Русия. Заради опита си от езерото Хасан и Халхин Гол, след като знае какви са бойните възможности на съветските войски, японският генерален щаб решава да не бъдат поемани рискове и да настъпят чак когато "германската армия превземе Москва и се придвижи поне до Волга". Но само месец по-късно вече е ясно, че планът на Хитлер за светкавична война със СССР е пълен провал.

Япония има избор - или да продължи със започнатите вече действия в Югоизточна Азия, или като се възползва от подходящия момент, все пак да нападне СССР.

Изборът е определен от нефта. През 1941 година 88 % от нефта в Япония идва от канадски, холандски и американски компании. След като Япония нахлува в Индокитай, на 25 юли американското правителство въвежда ембарго върху доставянето на нефт за Япония. След САЩ Англия и Холандия също обявяват ембарго. Имайки предвид военните нужди на страната, в Япония щял да остане нефт за три-четири месеца. При това положение войната със СССР става невъзможна. Походът към Сибир и Далечния Изток не би дал на японската армия лесен достъп до нефта. Началото на войната срещу СССР би било пагубно за Япония. Огромните разстояния, суровите сибирски условия, липсата на нужните за една дълга война ресурси биха довели до пълно поражение за Япония. Ако Япония се беше решила, Съветската армия би била принудена да воюва не само на територията на Китай, но и непосредствено на територията на Япония. А това би означавало още по-голяма трагедия. Поради липсата на ресурси, поради забавянето на германското настъпление към западния фронт и приближаването на есенно-зимния период - военно-политическото ръководство на Япония на 9 август взема решение да отложи нападението срещу СССР и да започне да се готви за война на Юг.

Но японските генерали следят обстановката на съветско-германския фронт и дългосрочните им планове си остават непроменени. През декември 1941 г. в самия разгар на боевете при Москва в Токио е разработен план за "административно управление на районите на Велика Източна Азия". В него е постановено, че "Приморската област ще бъде присъединена към Японската империя, а районите, граничещи с Манджурия, трябва да бъдат под нейно управление".

Очевидно е, че съществуването на Пакта за неутралитет ни най-малко не спира японското правителство от нападение срещу СССР. От

самото начало той бива незначителен за Япония. Япония така и не напада СССР, но води истинска, мащабна подготовка за война, която не става факт единствено заради провала в плановите на Хитлер и редицата външни обстоятелства. Поради тази причина Пактът за ненападение между Япония и СССР, от една страна, е формално действащ, но от друга - напълно фиктивен.

И все пак доколко е оправдано от морална гледна точка нападението на Япония от страна на СССР, което нарушава Пакта за неутралитет, след като Япония само планира да нападне съюза, но така и не се решава на тази стъпка?

Отговарям - би ли могъл Съветският съюз да постъпи по друг начин? Води се Втората световна война. Една група страни се опитва да завладее целия свят, като изтребва и поробва другите народи. Фашистка Германия окупира почти цяла Европа и се опитва да унищожи страната ни. Вашингтон и Лондон застават на наша страна, за да може, като се обединим, да спасим света от "новия ред" - от концлагерите, газовите камери, дяволската нацистка идеология. Помощта, която съюзниците оказват на страната ни, не би могла да бъде подценена. Ежемесечно са доставяни 400 самолета, 500 танка, 152 противовъздушни оръдия, 756 оръдия и друга бойна техника. Хиляди тонове бронирана стомана, цветни метали, провизии, дрехи и лекарства. Тази помощ дава възможност за преустройство на промишлеността, за евакуиране на заводите от европейската част на изток.

Какво би струвала самостоятелната война на нас и на съюзниците ни? Не е имало и не би могло да има оправдание за един евентуален отказ от страна на СССР да участва в съвместните усилия за разгромяването на японските агресори. Съюзниците имат прекалено голяма нужда от помощта си. Налага им се да преживеят прекалено много. Прекалено висока е цената на победата. Прекалено страшни са плановите на Япония и Германия за световно господство.

За първи път САЩ искат от СССР да им окаже съдействие във войната с Япония още през 1941 г. Веднага след нападението на Пърл Харбър на 7 декември 1941 г., президентът Ф. Рузвелт се обръща към Й. Сталин чрез посланика на СССР в САЩ М. Литвинов, с молба да обяви война на Япония.

Този въпрос е поставян на Сталин много пъти от съюзниците, като отварянето на втори фронт в Европа, който бил изключително нужен на съветския народ, съюзниците винаги свързвали с обявяването на война на Япония от страна на СССР. Принципно решението бива взето

от Й. Сталин веднага след победоносното Сталинградско сражение през февруари 1943 г., но не достигат сили. На 28 ноември 1943 г. на Техеранската конференция на ръководителите на съюзническите държави Й. Сталин заявява: "За съжаление засега не можем да присъединим усилията си към тези на англо-американските ни приятели, защото сме заети на запад и не ни достигат сили за каквито и да било операции срещу Япония. Силите ни в Далечния Изток са горе-долу достатъчни, за да водим отбранителни действия, но за да нападнем, трябва да ги увеличим поне три пъти. Това би било възможно, когато накараме Германия да капитулира. След това на един фронт - срещу Япония." На същата конференция съюзниците обещава да отворят втори фронт срещу Германия в Северна Франция.

На 11 февруари 1945 г. Й. Сталин, Ф. Рузвелт и У. Чърчил подписват Ялтенското споразумение, според което съюзниците се договарят два-три месеца след капитулацията на Германия и след края на войната в Европа Съветският съюз да обяви война на Япония на страната на съюзниците... като условието е да му бъде върната южната част от остров Сахалин и Курилските острови.

Анализирайки ситуацията, смятам, че Й. Сталин не е бързал да поведе война срещу Япония и ѝ е дал максимално дълъг срок, определен в Ялтенското споразумение, за да капитулира. Той явно рискувал, като встъпил във война последния ден, определен в Ялта. Да кажем, че Токио е могло да заяви капитулацията си веднага след публикуването на Потсдамската декларация на 26.06.1945 г., в която Япония бива призована да капитулира. В тази връзка искам да кажа, че отначало Америка се надява да стане точно това. Но заради липсата на професионализъм на тогавашния държавен секретар Дж. Бърнс, според мнението на историци, от текста на декларацията са махнати фразите, намекващи за възможността за запазване на императорската система на управление. Това би облекчило Япония да подпише решението за капитулация.

От съобщенията на разузнаването Й. Сталин знае, че в САЩ на 16 юли е изпробвана атомна бомба и се досеща, че американците имат намерение да използват това оръжие срещу Япония. От своя страна Вашингтон знае за датите на съветското нападение. Още на 28 май 1945 година по време на разговор със специалния пратеник на президента на САЩ Х. Хопкинс Й. Сталин го информира, че ще е готов за война с Япония на 8 август. Явно поради тази причина Х. Труман, сменяният покойния президент Рузвелт, внася в отношенията между страните ни елементи от студена война и се постаравва да използва ядреното оръжие

преди тази дата. Япония има два дена. Х. Труман се надява, че тя ще капитулира преди началото на войната със СССР. Сталин не бърза.

Ако Япония беше приела веднага условията на Потсдамската декларация, настъплението от страна на СССР вече би било невъзможно. За мен е очевидно, че ако главната цел на Й. Сталин бяха Курилските острови, той не би дал никаква възможност на Япония за предсрочна капитулация и би ѝ обявил война по-рано.

Не вярвам и в това, че Й. Сталин не се решава да даде заповед за по-ранно настъпление заради нуждата то да бъде добре подготвено. Та нали целта оправдава средствата. Заповедта би била изпълнена независимо какво би струвало това на Съветската армия.

Между другото Й. Сталин, който със сигурност умее да крои интриги, съвсем откровено разказва на Съюзниците за предложенията, отправени на Япония, Съветският съюз да бъде посредник между Вашингтон и Токио и на практика се отказва да играе с Япония "игра", която би създала в Токио илюзията, че има друг вариант освен капитулация без каквито и да било уговорки.

Как щяха да се развият нещата, ако СССР се беше отказал да мине на страната на съюзниците. Ядрените бомбардировки над Япония можеха да продължават. Колко още градове щяха да бъдат разрушени? Колко стотици хиляди невинни хора щяха да станат жертва на бомбардировките? Какви щяха да са жертвите и разрушенията за Япония? Каква щеше да е съдбата на войниците от Квантунска армия? Щяха ли те да се върнат в родината си?

Днес признаваме, че обявявайки за невалиден Пакта за неутралитет на 5 април 1945 г., СССР така и не успя да прекрати реално неговото действие до април 1946 г. Но да си припомним и друго нещо. В Пакта се предвижда, че "ако някоя от страните стане обект на военни действия от страна на една или няколко държави, другата страна ще остане неутрална по време на целия конфликт". Пактът за неутралитет е сключен преди нападението на Хитлер срещу страната ни и преди началото на войната на Япония срещу САЩ.

Можел ли е СССР да действа по друг начин?

Докато жизнените сили на държави и народи са изчерпани за освобождаването на човечеството от фашизма и за да бъдат наказани агресорите, отклоняването от съюзническия дълг и задкулисни преговори с един от агресорите не биха могли да бъдат оправдани. В тази война Япония е агресор, а бойните действия на САЩ срещу нея са

ответна реакция. Неутралитетът на СССР би се възприел като сътрудничество с един от съюзниците на Хитлер. А това е немислимо.

Разбира се, нито САЩ, нито СССР са алтруисти и мислят за собствените си военни и стратегически интереси. Като нападна руския Порт Артур и кара Русия да се откаже от южната част от Сахалин, Япония нарушава Симодския договор от 1855 г. и Петербургския договор от 1875 г., в които се казва, че Япония и Русия ще живеят "в постоянен мир и искрено приятелство". Като завзема огромни територии от Русия през 1918-1925 г., Япония нарушава Портсмутския мирен договор от 1905 г. Именно поради тази причина отнетите за наказание на милитаристка Япония територии, "които тя завзела със сила и заради алчност", напълно съответства на договореното от съюзниците в Каирската декларация от 27 ноември 1943 г.

Обърнах внимание на една забележителна мисъл от книгата на И. Суецугу, благодарение на която си обясних много неща. Той смята, че всички агресивни войни, водени от Япония, трябва да се смятат за принудителни и инициирани от други държави и в частност от Русия. Япония сякаш няма никакви експанзионистки цели. А ако случайно има, то е заради лошия пример на други държави.

Според И. Суецугу логиката на всички войни, които Япония води и чрез които разширява територията си, е една и съща. Но след поражението на Япония във Втората световна война заработва друга логика, която не предвижда никакви териториални загуби за японците.

За съжаление, или може би за късмет, в природата и обществото не може да бъде ограничена отговорността за агресията или за опитите да бъде присвоена чужда собственост само защото са претърпени някакви загуби. Навсякъде и винаги агресорът или посегналият върху чужда собственост губи повече - собственост, територия, богатства, а накрая и свободата си. Това е единственият въздържащ принцип, който се възприема от всички като универсален принцип на справедливостта. Аз бих го нарекъл желязно правило на историята.

Като заключение искам да кажа, че смятам съвременна Япония за държава, която е миролюбиво и приятелски настроена към Русия. Всичко, което казах, или по-скоро щитрах, се отнася за историята. А в историята на много страни има страници, за които никой не иска да говори. Но трябва да знаем и да помним.

ХРОНИКА НА ПРЕДИЗВЕСТЕНАТА СМЪРТ

В родния му град Пожаревац, на 80 километра от Белград, малко разстояние по нашите стандарти, намери вечен покой тялото на Слободан Милошевич. Душата му се възвиси, за да бъде съдена от Господ, там където трибуналът в Хага няма власт.

За смъртта много се е писало. "Блажен да е падналият, като младия Ахил, прекрасен, смел, млад и благороден" - написал поетът преди 200 години. Бившият президент на Югославия не беше нито млад, нито прекрасен. Но той загина в неизмислен бой, докато сам се сражаваше за честта на сръбския народ и за своята собствена чест. Така, сигурен съм, биха казали днес в Сърбия и в Русия хората, които не вярват на Запада. Някои вече изографисаха образа на Слободан върху икони.

Не съм готов да се съглася с крайните оценки за живота и постъпките на Слободан Милошевич. На нас, политиците и административните служители, които всеки ден се варим в казана на ежедневните проблеми, е най-трудно да ни бъдат дадени високи оценки. Но политиците, както и всички останали хора, различно преминават и завършват жизнения си път. Току-що два наши бивши президента отпразнуваха юбиленте си. Докато се бореха един с друг, те разбиха страната ни и ѝ нанесоха такива щети, каквито не са ѝ нанасяли дори опустошителните нашествия. Това не ги лишава от апетитите и самоуважението им! Ние сме свидетели на това колко почтено и комфортно живеят старините си, обкръжени от близки, спонсори и почитатели. Всъщност - пожелавам им дълги и спокойни старини!

Слободан Милошевич, който по свой начин се бореше за своята Югославия, се сплъсваше и грешеше, но в крайна сметка не сведе глава нито пред предубедена Европа, нито пред 66-те обвинения, ще заеме най-доброто място в паметта на народа си. Място по-добро от това, което му бяха определили разделящите се власти от страната му, които са потънали в оправянето на сметки със семейството на Милошевич и паметта му. Имаме правото да назовем онези, на които Милошевич дължи мъченическия си венец. Поздравяваме лидерите на НАТО, които са отговорни за бомбардировките в Югославия, западната пре-

са и телевизия, и, естествено, госпожа Карла дел Понте, лекарите и съдиите от Хага, които навеки прославиха уникалното "хагско правосъдие".

Казват, че щом си предупреден, значи си спасен. Когато Западът купи Милошевич от избраните със западна помощ власти на Сърбия, аз написах в "Известия" предупредителната статия "Не питай за кого бие камбаната". Цитирам: "В залата на Трибунала в Хага може да застане цялата кралска гвардия на страните от НАТО, въпреки първоначалните си планове да влезе в двубой в единствено число с него, с Милошевич, като с "паднало величество". Откакто свят светува, подобни картини на нервни конфронтации оставят следа в човешката душа. Освен всичко останало на Запада с пълно основание ще му се наложи да се потруди, за да представи на съда собствената си роля в методичното десетгодишно разрушаване на Югославия като алтруистичен стремеж да помогне на живеещите в страната да се справят с вътрешните си проблеми. Заради глупавите си опити да изправят пред собствения си съд и лично да се разправят с Милошевич и по този начин да "затворят темата", участниците в бомбардировките над Югославия, без да искат, си изпросиха място на подсъдимата скамейка до този, който си отиде ненаказан."

Допреди няколко години не можехме да сме сигурни за нищо: че Зоран Джинджич, който предаде Милошевич в Хага, ще почине преди Милошевич от сръбска ръка; че Западът ще прояви толкова похвална пресметливост, като се откаже от обещанията за кредити и помощ за опозореното от предателството сръбско правителство; че оттеглянето на Милошевич няма да облекчи живота на сърбите в Косово, а самото то, въпреки всички договори към днешна дата, ще се намира на крачка от независимостта си. Но ние се досещахме, че Слободан Милошевич няма да излезе жив от затвора в Хага. Опитите по юридически път сърбите и техният лидер да бъдат превърнати в изкупителен агнец за всичко, което се е случило на Балканите, бяха неуспешни до голяма степен благодарение на Милошевич. Той постави пазачите си в безизходно положение - нито можеха да го осъдят, още повече да го освободят. Годишите, прекарани от сваления президент на Югославия в затвора, са хроника на обявената му, предварително планирана смърт. Отровили ли са го, или просто са отказали да му помогнат, е важно за следствието, но не и за да бъде разбрана същността на случилото се. Поведоха Слободан Милошевич към смъртта и в крайна сметка го убиха.

Това жертвоприношение повлия и ще продължава да влияе на бъдещата съдба на сръбския народ и сръбската държава. То слага край на опитите на силния да съди слабия и да кара всички да се възхищават от това колко е справедлив. Международните съдебни дела срещу лишените от власт с помощта на чужда намеса управници, срещу отритнати народи и неразбрани култури, както ни е известно, може и да продължат. Но семето на съмнението вече е посято, дори в душите на привържениците на наднационалното правосъдие.

Пак ще се върна към най-важното, към онова, което днес ме вълнува не по-малко, отколкото преди 5 години: "Дълбоко съм развълнуван от случващото се в Югославия и се надявам тя да се справи, да премине през това изпитание. Но също така съм силно притеснен заради все по-големите различия между Русия и Запада, в оценяването на случващото се на Балканите. Прекалено ясно усещам колко неприятни са за народа ни, заради двойните стандарти, фалшивият морал и лицемерието по отношение на Югославия. Разминаването със Запада по този въпрос е в обоснованото съмнение относно справедливостта на новия световен ред, разочарованието от общите ни ценности. Като кмет на една от европейските столици аз не бих искал да допускам такава поредица от разсъждения. Ние също сме част от Европа и от Запада, поне от гледна точка на онези, които живеят по на изток от нас. Заблудеността на Запада, моралната му неправота, която толкова ясно се усеща в Русия, са повод за притеснение, а не за злорадство.

Не питай за кого бие камбаната. Тя бие за загубената справедливост."

"Известия", март 2006 г.

**СЛУЧАЙ
С ДЪРЖАВНО
ЗНАЧЕНИЕ**

— "Когато се разхождахме със семейството ми, аз избързах малко напред. А Ола, по-малката ми дъщеря, вървеше с майка си и я попита:

- Мамо, защо татко никога не ходи по омази пътечка и не се доближава до онази къщичка?

- Тази къщичка е лоша - отговори майка ѝ. - Затова татко ти не я обича.

Но Ола не се предаде, тя е много любознателна. После Елена ми разказа, че дъщеря ни постоянно я е разпитвала защо къщичката е лоша и защо татко не я обича.

Тогавя съпругата ми спря и ѝ обясни:

- Виждаш ли, Ола, страната ни беше голяма. Тя беше голяма и силна и всички я уважаваха. Нашата страна имаше президент - най-важния човек. Той управляваше страната и затова имаше власт... Но ето че се появиха трима чичковци, които също пожелаха да имат власт и хората да слушат тях, а не президента на голямата ни страна. Именно в тази "лоша къщичка" чичковците написали документ, в който се казвало, че голямата страна няма да я има, а на нейно място ще има няколко по-малки страни, в които чичковците ще са най-главни и най-важни."

"Европейският избор на Русия", 2005 г.

ЛИБЕРАЛНОТО И СОЦИАЛНОТО

Две части на една и съща стратегия

Планът за действие, който бе предложен от президента на Русия на Федералното събрание през май 2003 г., се оказа много по-впечатляващ, отколкото си мислеха експертите. Мащабът и размахът му могат да бъдат обяснени с простото, очевидно и печално обстоятелство, че основните задачи, които предстоят на държавата не за първа година, все още не са решени.

Базов елемент

Забавеният ход на реформите у нас се обяснява по различни начини. Казват, че бързите действия са възпрепятствани от големите размери на страната. Но самостоятелната стопанска дейност на всеки един икономически субект не само е разрешена, но се и приветства. Следователно инерцията на цялата страна едва ли би попречила на отделния субект да работи. Значи това обяснение е неоснователно. Правени са и изказвания по повод особеностите на климата, които изискват по-големи производствени разходи. Но Русия изразходва за отопление почти толкова енергия, колкото щатът Калифорния изразходва за климатизация.

Освен тези и аналогични на тях оправдания съществуват още две типични оправдания - ляво и дясно. "Дясното" обяснява всички трудности с това, че реформите не са завършени. Казват, че причина за тази "незавършеност" са споровете на левите политици, "червените директори", които ръководят тези политици, и на чиновниците, които по обективен начин са солидарни или с едните или с другите. Отговорът "отляво" обявява за основен проблем самите реформи, които са разрушили стройната система на плановата икономика.

Но къде по-очевидно обяснение за споменатото вече забавяне може да бъде намерено в историята на човечеството. Още от древни времена се знае, че неумението на човек да промени живота си и материалното си благополучие благодарение на личните си ак-

тивни действия води до безразличие на индивида към труда и резултатите от него.

Когато човек не вижда резултата от действията си и не намира реална полза от тях, той не смята за нужно да работи. При това положение най-ефективен изглежда принципът на пестенето на сили - избира пасивността или просто бездействието. Тъй като темното на цялото общество се определя от индивидуалната активност на всеки негов член, то развитието на страната е предопределено.

Веднага щом резултатите от труда престанат да зависят от неговото качество и обем, човек престава да се интересува от тях. Никой не би се грижил за дърво, чиито плодове гният независимо от това колко е поливано. По същия начин застоят е резултат от социализма. Много е важен фактът, че по времето на социализма беше гарантиран доход, който осигурява живот на едно немного високо ниво. Обществото не приветстваше по-високите доходи, тъй като беше много трудно те да бъдат обърнати непосредствено в материални блага. Тези препятствия са напълно достатъчни, за да спрат мощната стопанска машина. След реформите в днешна Русия положението почти не се е променило, ако става дума за дела, а не за надежди и обещания. Служителите от бюджетната сфера, включително чиновниците, взимащи решения, чиято цена може да е изключително висока, както и преди получават твърди заплати, които ни най-малко не зависят от резултатите от работата им. По-голямата част от доходите от бизнес зависят от фактори, на които самият бизнес не може да повлияе: тарифите на естествения монопол, стандартите, ведомствените инструкции, данъците, митата. Следствието за пореден път се отдалечава от причината.

И така основният елемент се отдалечава от концепцията, която определя възможностите и пътищата за създаване на свободен пазар: благополучието на човек трябва непосредствено и осезаемо да зависи от собствените му действия. Липсата на такава зависимост прави безсмислено търсенето на нови възможности и най-добри решения. Пазарът трябва да поощрява инициативността: ефективните и обмислените действия на човека трябва да водят до повишаване нивото на живот. Всеки човек трябва да има стимул да направи крачка напред в собствената си работа. Тогава крачка напред ще направи и цялата страна.

По следите на Ерхард

На пазара не му е нужен задължително глобален подход. Единственото, което може да бъде направено, е всеки купувач да бъде помолен преди покупка да прави сравнение на цените на стоките от един вид, да сравнява цените на едни и същи стоки на различни места и да прави избор в своя полза. Точно така постъпил Людвиг Ерхард, съзателят на немското икономическо чудо от края на 1940-1950 г. В резултат на това в страната ясно се наблюдавало забележимо покачване на производителността на труда. Причината е ясна: благодарение на масовата проверка рязко се увеличава оборотът на индустриалците и търговците, които могат да предложат най-добро съотношение между цена и качество. Разбира се, глобалният ефект на оптимизацията е възможен само когато има локална предпоставка за това: всеки участник в пазара действа свободно. Недопустими са каквито и да било начини за ограничаване на инициативата на пазара. Недопустима е и монополизацията на каквато и да било дейност, по какъвто и да било начин - от наказателни споразумения до изпити за право на търговия на дребно. Такава била гледната точка на Ерхард. Цялата история на икономиката потвърждава, че основа на търговията е свободата. Към идеята за пазарната свобода Ерхард добавил и понятието социална пазарна икономика. Този "ястреб на социализма" смятал, че само и единствено с помощта на свободния пазар може да бъде намерено решение на всички социални проблеми. Според Ерхард развиващият се активен пазар е най-ефективният източник на средства за осигуряване на социалните нужди.

Тази идеология е прието да се смята за "дясна", а Ерхард е неин класически представител. Зад друго мнение заставали немските социалдемократи, които смятали, че социалните проблеми трябва да се решават независимо от състоянието на пазара. Те смятали, че за развитието на пазара трябва да се отделят средствата останали след решаването на социалните проблеми.

Както е известно, практиката е критерий на истината. Съветският опит показва, че предложеното от опонентите на Ерхард разпределяне на приоритетите, не е много ефикасно. Социалните проблеми действително се решават с разпределянето на определени блага, но първо тези блага трябва да бъдат произведени. Очевидно е, че първо трябва да бъде осигурено производството. Ефективността на производството

пряко зависи от ефективността на пазара, и обратното.

Реалният живот показва, че стихийният, неконтролиран пазар съсредоточава почти всичко в ръцете на шепа хора. Концентрирането на средства и стоки у избрани хора става в зависимост от обстоятелствата на пазара, а разпределянето им изисква целенасочено въздействие. В противен случай плодовете на развитието ще се окажат недостъпни за по-голямата част от обществото. Не се ли случва именно това в днешна Русия?

Как са разрешили този проблем Ерхард и съмишлениците му? Тези, които не са в състояние да заработят сами, трябва първи да получават средства от обществените фондове. При това положение активността на пазара се осигурява за сметка на намаляването на данъците. По този начин се поощрява всяка пазарна инициатива, а това на свой ред позволява да бъдат произвеждани блага, чийто качество и количество удовлетворяват потребностите на цялото общество. Всеки работи за всички. Но никой не е забравен и не е отхвърлен от всички.

Между другото, целта на Ерхард не била да се погрижи само за бедните. За него било по-важно да създаде условия, в които на пазара всеки би могъл да участва самостоятелно. Обществото е длъжно да осигури на всеки човек възможност да участва в пазарния икономически процес, т. е. да има свобода на избор и свобода при взимането на решения. Тогава общата икономическа тактика и стратегия ще се формират по най-добрия оптимален начин. Ако използваме съвременни термини: Ерхард увеличил броя на независимите оптимизатори, които паралелно решавали задачата за оптимизацията. От изчислителна гледна точка тази техника е къде по-ефективна от централизираното браншово планиране на цялата икономическа дейност.

Социализмът трябва да бъде либерален

В стремежа си да осигури свобода за всички Ерхард се придвижвал все по-надаясно и стигнал плътно до мнението на поддръжниците на лявата идея. Още в края на 20-те години на миналия век известният италиански социалист Карло Росели доказал, че именно социалистите трябва да бъдат най-последователните либерали. Та нали свободата е невъзможна без материална опора: истински свободен е онзи, който не зависи от чужда помощ. Социалистическите канони убеждават, че

либералистският идеал за всеобща и равна свобода е достижим, ако на всеки е осигурен някакъв минимум от веществени блага.

"Безсмислени са опитите философията и практиката да бъдат свързани. Но ако трябва да разглеждаме от тази гледна точка теорията на историческия материализъм и неговите ревизионистки интерпретации, то бихме достигнали не до идеята за социализма, а до явен либерализъм. До реалистичен и конкретен либерализъм, който е осъзнал същността на работното движение и диалектиката на явленията, който е способен точно и реалистично да определи кои са действащите лица на прогреса."

За съжаление в родината ни Росели на практика не е известен. За съветската идеология и съпътстващата я политическа техника мисълта за единство и взаимосвързаност на свободата и благосъстоянието била изначално неприемлива. Основният труд на Росели "Либералистският социализъм", създаден през 1929 г., е издаден на руски език едва през 1989 г. Между другото марксистът Росели не се боял да поправи своя учител:

"Капитализмът... успя да излезе от безизходното положение, на което го бяха обрекли. Работническото движение, социалното законодателство и разнообразието от форми на вмешателство на обществото в най-развитите страни сложиха край на най-сериозните разходи на капитализма. Докато производството и капиталистическото мислене се усъвършенстваха, стана ясно, че за ръста на приходите са нужни по-квалифицирани работници, на които да се плаща по-добре, тъй като те са длъжни не само да произвеждат, но и да са част от потребителите на масата продукти, които наводняват пазара. Появата на акционерни дружества до известна степен демократизирало капитала и капиталистическите обединения постепенно започнали да осъзнават какви са недостатъците на производствената система, зависеща от прищевките и личните критерии. Постепенно завършил преходът от самоотстраняването на държавата от икономическите проблеми към растяща и интензивна намеса в тях; държавен контрол на железопътните трасета, пощите, банките, застрахователната дейност и т. н., контролиране на цените (ток, хляб, вода, жилища и др.), на пазара, професионалните сдружения, външната търговия; премии и субсидии, национализация в полза на обществените интереси. Общественият труд, задължителният контрол на заплатите и условията на труд ... предвещали разцвет на инициативността на обществените организации, за която

Маркс няма съответната представа..."

И така, обновеният и усъвършенстван марксизъм, основавайки се както и преди на диалектиката, прави следния извод: свободата и социалното осигуряване образуват единство от противоположности. Изводът не е учудващ, защото идеалът за равенство сега се реализира под формата на социално осигуряване.

Диалектическите взаимоотношения на свободата и равенството се потвърждават и днес. Използвайки образа, предложен още от Хегел, съвременните изследователи заявяват: "Категориите "свобода" и "равенство", като две огледала многократно се отразяват една в друга. Разбира се, "абсолютната свобода" съдържа в себе си и принципа за равенството, а следователно и "равенството на възможностите". Ако за основа бъде взет принципът за социалното равенство, от него може да се извлече и идеята за свободата, разбираана като "свобода от експлоатации".

От това колко удачно и гъвкаво си взаимодействат свободата и равенството зависи ефективността на другите двойки противоположности: в икономическата дейност - на производството и потреблението, в политическата сфера - на консерватизма и прогреса. От това зависи и въплъщението им в различните класи на обществото. Ненапрасно Росели обръща внимание на това, че тезата и антитезата са с еднакво значение и е невъзможно да съществуват една без друга.

НЕП не е шега

Да обърнем внимание на националния си опит. Едва ли не най-високите темпове на икономическо развитие в историята на Русия са били достигнати в епохата на новата икономическа политика. Именно тогава намесата на държавата в икономическия живот е била най-малка. Командните висоти, като железопътни трасета и промишленост, властта оставила за себе си, ограничила влиянието си върху икономиката до събирането на скромни данъци. Държавата се отказала даже от дореволюционното, незначително от бюрократична гледна точка регламентиране на занаятите и производството: защо да се месиш в онова, което пазарът ще направи бързо и ефективно?

Известният икономист Николай Шмельов пише: "Фактът си е факт: никога - нито преди, нито след новата икономическа политика (НЕП) -

Русия не е достигала такива високи темпове на ръста на вътрешния брутен продукт, чиито средни годишни показатели, според различни съвременни оценки, през този период са били от порядъка на 13-14 %. За 4-5 години страната успяла да създаде динамична, ефективна, конкурентоспособна икономика с приемливо ниво на социална диференциация на населението."

Вярно е, че много от показателите са били завишавани и във времето на НЕП, но в това няма нищо учудващо, все пак това са старите традиции на родната ни статистика! При оценяването на перспективите на НЕП трябва да бъде внесена съществена поправка в условията на възстановителния период. Всеизвестен факт е, че след криза и още повече след разруха производството винаги се възстановява по-бързо, отколкото при стабилно и продължително развитие. Резултатите от новата икономическа политика са впечатляващи въпреки всички тези фактори.

Шмелъв казва: "Най-важното е, че това е умело, прагматично съчетаване на пазарните институции с държавна намеса в икономиката. Да си припомним, че тогава са освободени цените в сферата на държавната промишленост и те, точно както и днешните "естествени монополисти", обезумели от свободата, се качили главоломно и създали изкуствена криза на продажбите. Болшевиките не ги било срам да пратят главния проверяващ Дзержински, който на практика разбил системата от безумно високи, монополни цени ..."

Като развързали ръцете на пазарната инициатива, предприемачеството и частната собственост, властите постигнали следното: хората се размърдали, затичали и пазарът се наситил. Това вървяло в комплект с активирането на търговията и занаятчийството, със замяната на продоволствения данък със системата за изземване на хранителните излишъци и с развитието на кооперативите. Накрая създали забележителна, жизнеспособна парична система, чието ядро бил златният червонец. Как щяха да се развият събитията, ако през 1927 г. на НЕП не беше сложен край? Щяхме да имаме нормална, разумно организирана страна, с може би съвсем леко повишение на държавното влияние, но с високи темпове на развитие. Защото никога не сме достигали такива темпове на развитие, каквито са се наблюдавали по време на НЕП."

Впечатлителността не била характерна за икономистите (още повече за политиците) от времето, когато се е разгръщала новата иконо-

мическа политика. Нестабилното положение на политическите ръководители на страната също не способствало за положителни емоции. Ако се вземе под внимание фактът, че с възстановяването на основите на народното стопанство темпото на икономическия растеж намаляват, то политиките веднага изтълкували това забавяне като признак за несъстоятелността на НЕП...

През този период противоречията били повече от достатъчно. Може да бъде названо основното - идеята за цялостно изолиране на по-голямата част от икономиката от каквато и да било политическа власт. Без съмнение пълното политическо господство над икономиката няма как да донесе нещо добро на обществото. Но и другата крайност също не е по-добра. Производителите в епохата на НЕП са били напълно лишени от възможността да съобщят даже за най-належащите си нужди. Неизбежно се увеличавали препятствията пред производството.

Най-голямо препятствие се оказал натуралният характер на стопанствата на по-голямата, селската част от населението в страната. Междувременно търсенето на пазара се определя от платежоспособността на населението. Съвсем скоро промишлеността спряла пред бариера с надпис "Нямаме с какво да пазаруваме".

По това време вече се изучавали и разработвали начини за стимулиране на търсенето. Но не в Русия. Болшевиките смятали рекламата за идеологически неприемлива, въпреки че в тази област работели такива пламенни, талантиви и комунистически настроени "рекламни агенти" като Маяковски и Родченко. Докато свалянето на цените било постоянна грижа на председателя на Висшия съвет на народното стопанство, който едновременно с това бил и глава на Обединеното държавно политическо управление - Держински. Въпреки това възможността за намаляване била ограничавана от съществуващата производствена база, която била остаряла и износена.

Може би е трябвало просто да се изчака, докато селяните израснат и узреят, за да бъде осигурено търсенето на промишлената продукция? Но за структурите, управляващи от името на пролетариата, чакането било неприемлив вариант. На първо място по идеологически причини. Още повече че никой не можел да предскаже колко дълго ще трябва да се чака това "съзряване". Тъй че колективизацията и отказването от НЕП не е само ексцесия на ортодоксалните болшевики. Връ-

шането към технологията на военния комунизъм в управлението на стопанството и обществото имало и съвсем обективни икономически причини.

На влакчето на ускорението

Между другото ускорение нямало. Макар че точно това очаквали разработилите първия петилетен план. До този момент компетентните икономисти вече били пресметнали какви ще бъдат темповете на растежа на икономиката, ако бъде запазена новата икономическа политика, но политиките, както често се случва, намирали данните за неприемливо ниски.

Първата петилетка била обявена за изпълнена за четири години "според основните показатели", за да не бъдат повече сравнявани плановете показатели с реалните. Икономическата реалност се оказала много по лоша от скромните прогнози на НЕП. Даже абсолютният ръст се забелязвал далеч не във всички набелязани сфери. Специфичните показатели съвсем не се покачили.

Един от най-авторитетните изследователи на руската и световната икономика Сергей Прокопович определил: средната себестойност на промишлената продукция се понижила не до 35 %, а до 4,8 %; производителността на труда в промишлеността вместо с планираните 110 % според негови изчисления се качила само с 5,3 %, а имайки предвид и понижаването на качеството - в действителност намаляла със 7,4 %!

Общото благосъстояние пък явно се влошило. При това не само в разорените села, ами и в града, в името на който всъщност всичко било замислено. Жизненият стандарт паднал толкова ниско, че впоследствие всяко негово покачване, даже най-незабележимото, се възприемало като велика победа.

Разбира се, в крайна сметка сумарното покачване станало напълно осезаемо. Най-важното е, че били създадени системи за обществено жизнеобезпечение: всеобщо образование, обширна система от културни учреждения (от библиотеки и клубове до най-голямата в света мрежа от театри с постоянен актьорски състав и разнообразен репертоар), всеобхващащо здравеопазване... Междувременно не било чуто предупреждението на Ерхард, че може да бъде разпределяно само онова, което вече е заработено. Възникнало поредното противоречие меж-

ду почти безпределния размах на социалната политика и ограничените възможности на икономиката. Крилатите мечти се сблъскали със суровата реалност. Връщането към икономическата свобода отново станало необходимост, този път през 60-те години, по време на реформите на Косигин.

За съжаление животът на тези реформи не продължил дълго. Тъй като урокът от новата икономическа политика бил забравен, на пътя на реформите почти веднага се появило препятствие: трудно е да бъде осъществена икономическа свобода без политическа такава. Свободната политика се съчетава с партийния монопол също толкова лошо, колкото свободната икономика със стопанския монопол. Дори скромните призови от Чехословакия, за "социализъм с човешко лице" били възприети като заплаха. Танковете на Варшавския договор на улиците на Прага станали недвусмислено предупреждение за всички партизани на свободата. Когато "диктува" идеологията, в текста няма дума "свобода". Следователно липсва и ефективна икономика. На болната икономика било показано какво е радикална икономическа хирургия. Но само било показано, след което тя била намалена заради идеологическа неприемливост. Реформите оказвали съпротива - здравето дете иска да тича на воля, а не да седи затворено в тъмна стая и да чете съчиненията на революционните вождове. Но отборът на главния идеолог Суслин имал късмет: заради поредната арабско-израелска война било въведено нефтено ембарго и цените на енергоносителите се качили до небето. Реформите не само могли да бъдат спрени, а и сменени с навременни и ефективни мерки по възстановяването на положението до реформите. За радост на всички "ние отново се върнахме към старите, макар и неразрешими проблеми!" - Косигин бил напълно отстранен от властта. Всяка крачка встрани от идеологията отново започнала да се смята за предателство. Дори най-дребните форми на стопанска самостоятелност, като занаятчийски работилници и частна зъботехника, били смятани за опасни за идеологията.

Вследствие на всичко това страната на практика престанала да работва самостоятелно. Нефтено-доларовата упойка парализирала всяка активност, но не била придружена от стопанска хирургия, а се развивала само военната промишленост. Съществувал мощен катализатор - САЩ.

Естествено, при първия възможен спад на пазара на сурова продукция, националната икономика започнала да се разпада. Наложило

се операцията, необходима заради жизнените показатели, да бъде проведена без упойка.

Лаборатория на абсурда

Целта на операцията била възстановяването на икономическата свобода. В разгара на борбата някак беше забравено: по силата на същата тази диалектика свободата, макар и осъзната, все пак е необходимост. Поради тази причина пазарът бързо излязъл от разумните рамки и стигнал до анархичен абсурд. Разбушувалата се пазарна стихия по-скоро наплашила гражданите, отколкото да ги въвлече в кръговрата си. Не само ги наплашила, но и ги лишила от реалните изгоди на пазара. Колкото и малко да били онези, които били успешно въвлечени в новия стопански живот и процъфтявали, гладуващото бедно обкръжение не им давало да се насладят на новите си възможности. А това, в съответствие с предупреждението на Ерхард, намалява ефективността на цялата икономика.

Преди време един велик немски реформатор отменил всички икономически ограничения, за да даде на пазара възможност да живее и да расте. Трябва да се отбележи, че тези реформи били въведени още преди началото на Втората световна война - хитлеристките власти нарушили свободния поток на икономиката, като я пригодили за военни нужди. След това и окупационната администрация нормирала много неща, за да могат да бъдат използвани малкото оцелели ресурси на страната. Но се оказало, че е достатъчно регламентирането да бъде премахнато (и едновременно с това за няколко месеца да бъде премахнат инфлационният навес на старите марки на райха, а не да бъдат съвсем обезценени), за да възкръсне вътрешният пазар! Механизмът на това "чудо" вече ни е познат - свободно стопанство за всеки. Но най-важното е, че успешно развиващият се вътрешен пазар се превръща в най-мощния двигател за икономиката на страната.

Що се отнася до Русия, то всъщност ние почти нямаме вътрешен пазар. Бизнесмените ни до ден-днешен са убедени в ограниченото търсене в страната и затова при първа възможност се ориентират "навън". Междувременно за устойчивото, нормално самостоятелно развитие и самостоятелно придвижване на народното стопанство е нужен вътрешен "двигател", свързан с други компоненти на системата чрез мно-

гобройни производствени и търговски връзки.

Взаимодействието на многочислените партньори на пазара, добре работещото и съгласувано сътрудничество на икономическите вериги - не е ли именно това двигателят на икономиката.

Може би за неговото създаване е достатъчно самите бизнесмени и цялата страна да се грижат за собствените си нужди. Именно това убеждение произтича от модната към днешна дата представа за либерализма като пълна липса на намеса на политиката в икономиката. Много популярни теоретици намират, че дори монетаризмът на Милтън Фридмън е прекалено грубо принуждаване. А това е просто начин да се въздейства на икономиката само чрез мащабни косвени методи от типа на процентната ставка на Централната банка.

Новият догматизъм на Завлабовски не се оказал по-добър от стария на Сусловски. Поредният замах на руското политическо махало бил също толкова разрушителен, както и всички други преди. Важно е, че пречел външната конюнктура на пазара на сурова продукция да бъде използвана благоприятно. В изключително изгодна ситуация провеждането на наистина задълбочени, съгласувани и фундаментални преобразования става на практика невъзможно.

Комунистическите доктринери няколко десетилетия унищожавали авторитета на собствената си теория. Либералните доктринери се оказали много по-ефективни: на тях им били нужни само няколко години. Думата "монетарист" вече отдавна е част от нецензурната лексика, наред с думата "либерал".

Да забравиш Птоломей

Навремето Птоломей предложил доста сложна система от взаимосвързани кръгови движения - епицикли. Те трябвало да обяснят наблюдаваните движения на планетите от Слънчевата система. Когато в наблюдаваната система било забелязвано отклонение от тази система, Птоломей въвеждал нов епицикъл, за да съгласува теорията и наблюденията си.

Стопанската система на съвременна Русия, както и по времето на СССР, силно напомня епициклите на Птоломей, които не само се закрепят един за друг, но и си пречат. Изкривеният, прекалено усложнен, тромав механизъм се мърдал едва-едва, слабо напомняйки за истинс-

ко движение - ту на светилата, ту на икономиката. Прилика има и в това, че съгласуването на реалното движение на икономиката с теоретичните измислици и спасяването на страната от предното пропадане в пропастта, както редовно ни се случва, е възможно само чрез измислянето на нови и нови "епицикли". А трябва само, както Ленин направил през 1921 г., да се премине към системата на Коперник. В центъра на икономическата политика трябва да бъдат поставени жизнените нужди на обществото, които са взаимосвързани и взаимно се осигуряват. Също както прътът на ходещия по въже, предприемаческите свободи и социалните гаранции създават необходимия баланс за движението на обществото.

Докато ние тъпчем на едно място в избраната от самите нас задънена улица, истинските реформи минават покрай нас. Китай например последователно и необратимо се движи напред, като реализира съвременния вариант на реформите на Косигин. Посоката е същата, като позната ни посока от времето на новата икономическа политика. Но истината е, че свободата в Китайската Народна република е много по-малка, отколкото у нас. А и социалните блага в страната са далеч по-ограничени. Но движението там не е съпроводено от зигзази или още повече от движение назад. Затова обществото се развива забележимо по-бързо от нашето. На скорошния конгрес на компартията на Китай бизнесмените са били признати за равноправни членове не само на обществото, но и на самата партия. Нечувано отклонение от догмата! Но все пак необходимо: партийният контрол на битово, а не на официално ниво трябва да е непрестанен и ежедневен. Само такъв контрол може да осигури оптимален поток от материални блага от бизнеса към останалите прослойки на обществото.

За да лети, на птицата са ѝ нужни и двете крила. Очевидно е, че и руската партийна власт трябва да намери съчетанието от двете ключови страни на икономическия механизъм. На държавата ѝ е нужно единство на двете страни на икономическата дейност. Може да бъде разпределяно по социалистически начин само онова, което е заработено по капиталистически начин. Но едновременно с това се оказва, че може да се работи по капиталистически модел само когато по-голямата част се разпределя по социалистически.

При това тази хармония трябва да бъде постигната за отрицателно кратко време.

Все още не се налага да се говори за катастрофа в икономиката.

Но благоприятната за преобразованията конюнктура не трае дълго. Основният проблем е, че почти е изчерпан запасът от обществено доверие. Народът е дезориентиран: кой е прав, кой е виновен, какво трябва да се прави? Деформира се или напълно се изтрива скалата на нравствените ценности. Угасва желанието да се живее в Русия, да се работи в Русия и за благо на Русия.

Възниква ситуация, при която човек се затваря в себе си, напълно се откъсва от живота на обществото, затваря се в "собствения си свят", в ежедневието "ужас на битието". Такова разбиване на атоми на обществото придобива масов характер. Загубата на връзка между хората, разпадането на обществото на "атоми" е една крайно опасна тенденция. Да върнеш човек от вътрешната му емиграция не е по-лесно, отколкото да го върнеш от задграничната. А как може след това да бъдат възстановени многочислените и разнообразните контакти между хората, как може да бъде пресъздадена сложната им "мрежа от неутрони", как може да бъде поправено функционирането на единния мислещ и чувстващ организъм?

Последният PR настъпва...

На обществото са му нужни точни и ясни ориентирани. Хората се стремят точно да разбират какво се случва в момента и какво със сигурност ще бъде направено в бъдеще. Всеки гражданин е длъжен да разбира действията си.

Средствата за ориентация, които предоставят политическите технологии, явно не са достатъчни. Срокът им на годност отдавна вече е изтекъл, макар че преди пет години изглеждаше сякаш на обществото може да му бъде "пробутано" каквото и да е и който и да е. Между другото самите PR специалисти все още силно вярват, че действат за доброто на клиентите си, че даже и за доброто на цялата страна. Междувременно усиленото промиване на мозъци и в съветско време, и в настоящите политически игри възпита поколения от хора, които нямат отношение към PR-а. Те могат да бъдат убедени само с реални дела - нагледни и постоянни. На тях не им трябва сапунени опери и женски списания, а им е нужно предаването "Сръчни ръце" и книгата "Направи си сам". Само истинската свобода на действие и истинската социална защитеност могат отново да пробудят всеобщата активност.

Единството и борбата на "Единна Русия"

В състава на настоящата партия, която е на власт, "Единна Русия" има представители и от производителите, и от потребителите. В партията има и влиятелни проповедници на свободата на предприемачеството, и талантиви защитници на социалната защита. Какво още е нужно за властта и хармонията?

А, не - все същата диалектика предупреждава: противоположностите придобиват единство само по време на борба. Засега основните тенденции не са установени, не са оформени, тяхното равновесие може да бъде постигнато само случайно. Следователно то няма да трае дълго и няма да е надеждно.

Отдавна се знае: преди да се обедини нещо, то трябва да бъде подредено. Изказвания от сорта "от една страна - то е така, а от друга - е иначе" е време да бъдат заменени с недвусмислено и точно функциониране на защитниците на свободата и организаторите на разпределението. Когато стане ясно "кой къде е", ще могат да бъдат установени ясните правила за съгласуване на обществените интереси от тези фракции. Само тогава има надежда да бъде постигнат баланс, който да бъде съпоставим със западноевропейския. Именно поради тази причина ние трябва да усвоим европейските традиции, включително и тези за социалдемократичното балансиране на свободата и сигурността.

Защо различни партии не могат да представляват две страни на живота на обществото? Нали в света най-често става именно така. В този случай обаче партиите не могат да съгласуват интересите си заради борбата за избиратели. В Русия все още не съществува култура при воденето на такава борба, затова е целесъобразно да се оттеглим от предизборните кампании. Тогава свободата и социалната защита се превръщат в лозунги на две различни фракции от една и съща партия. Отдавна забравеното изкуство на партийното строителство и на консолидацията трябва да бъде възродено и прилагано по-най-добър начин.

Опозицията на либералните и социалдемократичните партии в много страни, по правило в най-развитите, действа като идеален балансър. Между другото, колебанията на двупартийното "махало" са устойчиви само там, където основните политически бури отдавна са утихнали. С отслабването на радикалните флангове основната борба преминава към центъра - около нюансите, които са почти незабеле-

жими за руското неизкушено око. Само при такива безметежни обстоятелства директорът на Лондонското училище по икономика Антъни Гидинс имал възможност да напише: "Традиционните дебати на защитниците на свободния пазарен капитализъм и социализъм изведнъж остарели. На преден план излизат нови въпроси, които не се вписват и не могат да бъдат решени в рамките на традиционните позиции на политическите теории." Единствено на фона на такава "стабилност без проблеми" могат да бъдат възприети идеи от типа на известното изказване на Шрьодер и Блеър за "третия път на развитието".

Да направим едно уточнение: "трети пътища за развитие" има много. Гидинс правилно отбелязва: "Теориите на социалната еволюция на 19-и век често клонили към еднолинейност, като твърдели, че съществува една-единствена линия за развитие на обществото - от лесното към по-сложното. Предполагало се, че всички общества, вървейки нагоре по пътя на еволюцията, трябва да минат през едни и същи етапи на развитие. През последните няколко десетилетия в социологията възникнало своеобразно възраждане на еволюционните теории, но акцентът вече пада не върху еднолинейността, а върху многолинейността. Многолинейните теории предполагат, че могат да съществуват различни пътища за развитие, които водят от един тип общество към друго. Според тези възгледи различните видове общества могат да бъдат класифицирани в зависимост от нивото на тяхната сложност и диференциация, но въпреки това не съществува единен път, по който минават всички общества."

Съдбата на Русия нагледно доказва: не е възможно траекторията, по която са се движели другите страни, да бъде възпроизведена точно. Най-малкото поради причината, че на картината на политическия живот на съвременното западно общество ясно се вижда "крайъгълният камък" на тамошната система - маргинализация на фланговете и притискане на обществото към центъра. Балансът се крепи на резултата от многовековната еволюция! Дайте на Русия възможност поне няколко века да се развива безметежно и тя ще постигне същото благосъстояние. Но имаме ли толкова много време?

Ние трябва да се движим по пътя на историческата еволюция. Това означава, че трябва да се движим перпендикулярно на вече утъпканата пътека.

Разбира се, либерализмът и социализмът не са перпендикулярни -

двете тенденции оказват влияние една на друга. Но не са противоположни, ефективното им взаимодействие е възможно без явни противоречия. Двете диалектични, взаимосвързани концепции създават конкретна пространствена плоскост или даже обем в многомерното пространство на историческите пътища на обществото. Многобройните линии на развитие, отбелязани от Гидинс, могат да се развиват свободно именно в това пространство, без да си пречат. Хармонизацията на либералното и социалното е водеща тенденция в съвременната икономика. Ние трябва не само да признаем тази тенденция, но и да я използваме като насока за собственото си развитие.

В момента в Русия бродят цели два призрака - либерализмът и социализмът. И нито един от тях не е успял да намери истинската историческа същност - на субекта, а не на обекта - на процесите на обществената еволюция. Само в случай че не се разминат отново, политическият живот на страната може най-накрая да бъде осмислен, да стане последователен и ефективен.

В страната ни по традиция са прекалено силни фланговете, които довеждат двете най-важни концепции на съвременната политика до откровен абсурд. На осъзнатото, непротиворечиво и плодотворно сътрудничество на тези концепции се противопоставя мощното центробежно поле на радикалните идеи и действия. Както и преди, има много такива, които искат да "разделят и завладеят" всичко. Едва ли е възможно при такива условия да бъдат организирани самостоятелни политически движения, които са способни да осигурят ефективен баланс на най-важните политически идеи. Устойчивостта и целенасочеността на действията на либералите и социалистите са възможни само ако се обединят в една партия.

Либерали и социалисти, обединявайте се в "Единна Русия"!

Списание "Стратегия России", януари 2004 г.

ЗА ТЪМНАТА СТРАНА НА ИНТЕРНЕТ

Скоро за първи път беше връчена Наградата на хилядолетието за принос в областта на технологиите, която вече наричат европейската Нобелова награда. Лауреат на наградата стана ученият, който наистина преобърна света - англичанинът Тим Бернес-Ли, създателят на основите на съвременния интернет. Именно той, както се казва, в свободното си време, докато работел в Европейския център за ядрени изследвания, разработил метода, наречен хипертекст, който станал основа на принципите за предаване на информация по компютърната мрежа. Между другото, геният на технологията, който освен всичко друго създал и първите системи за обработка и предаване на информация - интернет сървър и интернет браузър, не направил постъпки да патентова съдбоносните си за целия свят открития. В тази постъпка е отразена философията на световната мрежа - тя трябва да служи на общия прогрес на човечеството, на свалянето на каквито и да било "железни завеси", на засилването на научния и културния обмен, а не на нечни користи интереси или пагубни стремежи.

Но както често се случва, различни мародери започнали веднага да усвояват новото пространство. Днес интернет все повече прилича на Световния океан от 16-18-и в. и се превръща в територия на господство на различни пирати. Тази тенденция нараства едновременно с увеличаването на броя на ползващите мрежата и значението ѝ в световната политика, икономика и обществен живот се увеличава. Пропаганда на насилие и наркотици, трафик на хора, търговия с детска проституция - това е реалността на интернета днес. И друг път ми се е налагало да пиша за липсата на нравственост в киното и телевизията. Но поне филмите със съмнително съдържание могат да бъдат пренесени в по-късните часове, в кината съществува възрастово ограничение, а порносайтовете са достъпни по всяко време на денонощието дори и за децата.

Не са рядкост и сайтовете, в които човек може да намери упътване за правене на взривни устройства с подръчни средства, а съществуват даже и сайтове с правила за водене на минна война. В интернет посте-

пенно се внедряват истински терористи, които превръщат мрежата не само в своя пощенска кутия, но и в реална военна инфраструктура на "световния подземен свят". В интернет пространството се планира взривяването на мирни градове, провеждат се съвещания на лидери на световния тероризъм, пропагандира се унищожаването на враговете на "единствените верни учения", публикуват се сцени от линчуване на "неверници". Току-що в Москва приключи съдебното дело по убийството на създателя на няколко интернет сайта - Сухомлин. Според една от версиите убитият не се справил с поръчка за рекламна кампания в мрежата и последвала разправа "заради интереси". Според другата версия ликвидирането на Сухомлин е свързано с организираното в мрежата набиране на доброволци, които били пращани в горещи точки на света, и с това, че във сайтовете му били разобличавани търговци на оръжие.

В същото време представителите на творческите професии по целия свят все по-често са принудени да водят съдебни дела срещу провайдъри и създатели на сайтове, за да защитят интелектуалната си собственост. Разпръснатите се по световната "паяжина" собственици на електронни библиотеки се разпореждат с чужди текстове по своя собствена преценка. С не по-малка свобода пиратите в мрежата търгуват с музикални записи и нови филми, които могат да бъдат теглени безнаказано от ползващите интернет.

На практика дори правото на личен живот и неприкосновеност не са защитени по никакъв начин. Достатъчно е да бъдат натиснати няколко копчета и от мрежата може да бъде извадена информация за паспортните ви данни, телефоните, сметките, роднините и близките ви. Неприкосновеността на дома ви също не е гарантирана. Понякога разликата между това дали са "нахлули" в дома ви с взлом, или като са се прикачили към компютъра ви, не е толкова голяма.

На всяка крачка ползващите интернет се сблъскват с още една особеност на това "оръжие за масово поразяване". Световната "паяжина" се превърна в главна територия на престъпния PR, на информационни и политически провокации, на различни видове невярна информация, подхранване от страна на електронните медии на братски лъжи и измишльотини. Чрез уебсайтовете се "заличават" дезинформираността. Начинът е добре известен. В интернет може да бъде публикувано абсолютно всичко, основавайки се на известния принцип на Хебел: колкото по-нагла и безсрамна е една лъжа, толкова по-

удобно и по-добре. След това лъжата може да бъде подправена с относително подходящи за пред хората аналитични размишления. А позоваването на данни от препратка в интернет може да подаде дезинформацията не като истински компромат, а като опит на журналиста да разбере какво би могла да означава появата на такава информация. Не е тайна и това, че анонимните автори в мрежата и журналистите от вестниците при това играят "с една ръка" и разиграват предварително репетирани роли.

Разбира се, всеки, който е оскърбен и оклеветен от паяците от световната "паяжина", може да се обърне към съда във връзка с защитата на честта и достойнството, като се позове например на член от Гражданския кодекс на Руската федерация. Но на първо място реално не съществува такава съдебна практика. Клеветниците могат набързо да изтрият текста от мрежата - както се казва, всичко е въпрос на техника. Второ, исканото опровержение ще се появи на същия сайт с незначителна аудитория. А подхваналите и разпространилите лъжата по целия свят издания и радио и телевизионни канали формално не носят никаква отговорност.

Естествено, всичко описано досега, е резултат на отместване на мрежовото информационно поле от правовото такова. Основна задача на обществото е да върне интернета в рамките на цивилизованото законодателство. Донякъде могат да бъдат разбрани опасенията на онези, които смятат, че опитите мрежата да бъде поставена под контрол е посегателство върху свободата, демокрацията и правата на човека. Но по-нататъшното неконтролируемо развитие на световната мрежа е път наникъде, и заплашва интернет да се превърне в "криминален свят". А основата на привързаността към ценностите на свободата е да бъде разбрана логиката на развитието на събитията, да бъде проявена отговорност и интернет да бъде запазен за човечеството. Не да бъде ограничен достъпът до източниците на достоверна информация, не да бъде разкъсана световната мрежа и да бъде разпърсната из "националните квартали", не да бъде въведена произволна цензура, а именно да бъдат създадени точни и еднозначни правила, които се отнасят включително и до съдържателната част на безбройните сайтове. В края на краищата, когато карате колата си по някакъв път, вие се държите, както пожелаете, но спазвате правилата за пътно движение, като много добре разбирате, че от спазването им зависи собствената ви безопасност.

Преди всичко трябва да бъде увеличена отговорността за обективността на публикуваната информация на журналистите и операторите от мрежата. Това може да бъде постигнато, ако бъде приет общ пакет мерки от юридически и законодателен характер.

Трябва да бъде дадено точно определение на правата и задълженията на ползващите мрежата. Интернет доставчиците ще могат да получават официални лицензи за такъв вид дейност, а сайтовете съвсем основателно ще могат да бъдат регистрирани като средства за масова информация.

Интернетът трябва да присъства като отделна точка в Закона за средствата за масова информация, за да не се налага да се гадае дали интернетът може да бъде отнесен към текста от този закон, или към "другите средства за масова информация". Съответно трябва да се появи правна възможност на мрежовите издания да им бъдат предявявани официални предупреждения, да могат те да бъдат закривани само с решение на съда, а не като резултат на незаконни прониквания на хакери. Трябва да отбележа, че прословутата анонимност на собствениците на електронни издания не е съвместима с принципите на откритото и демократичното общество.

Между другото, новите точки от закона трябва да гарантират и правата на интернет доставчиците, като бъдат въведени строги наказания за всякакви взломовете в сайтовете, за насилствена фалшификация на съдържанието им с помощта на технически трикове, за създаване на сайтове-двойници и т. н. На следващия етап може да се говори за разработване на отделен закон за интернет. Целесъобразността на такъв закон, доколкото е известно, не се поставя под съмнение нито от специалистите, нито от повечето законодатели. Както казал Платон, все повече се отдалечава от разума онова, което се отклонява от закона".

"Известия", май 2004 г.

ДУПКИ В "ПАЯЖИНАТА"

*Коментари към дискусиата за развитието
на глобалната Мрежа*

Извазвайки мнението си в статията "За тъмната страна на интернет" ("Известия" от 17 май 2004 г.), в която анализирах задаващите се проблеми на Световната "паяжина", аз много добре разбирах колко коварни замисли ще ми бъдат приписани. Точно така и стана: критичите обвиниха автора и в това, че се опитва да вдъхнови въвеждането на цензура, и в това, че ще превърне руското интернет пространство в затворена структура, и в намерението да моделира нашата глобална мрежа по калъпа на Зимбабве и Китай, където интернет се намира под строгия контрол на държавата...

Но има и нещо интересно. През последните няколко месеца в Европа се появи цяло движение против превръщането на интернет в разсадник за порнография и в инструмент за насаждането на необратими интереси у младите хора.

Тъй като съм добре запознат с това колко е радикален нашият манталитет, спокойно мога да допусна, че още малко и либералните ни мислители ще си отворят широко очите и ще поискат да бъдат въведени механизми за регулиране на мрежата, но уповавайки се на европейските тенденции.

СПАМ синдромът

По време на работата си над този коментар към дискусиата аз се запознах с изводите от конференцията за проблемите на спама, т. е. на несанкционираното разпращане на рекламни електронни съобщения. Предполагам, че спам-феноменът е също толкова ужасяващ, колкото и замърсяването на информационните сайтове с чиста проба грешна информация, за която аз предложих да бъде поставена обмислена правна бариера. И така, участниците в конференцията стигнали до извода, че борбата с насила налаганата реклама е невъзможна, без да бъде напълно преустроена самата структура на интернетата. Конкретно, трябва да бъде дадено правно определение за "спам", и да бъде предвидена правна и административна отговорност за него-

вото разпространение.

Време е, възползвайки се от случая, да уязвя лукавите си критици (много от тях бяха от "борците срещу спама"), които веднага след като стана дума за личните и търговските им интереси, признаха нуждата от въвеждане на контролиращи, юридически норми в интернет пространството. Лошото е, че интернет обществото, което много добре умее да смята парите в джоба си, често постига ниво на нездрава възбуда, когато стане дума за степента на отговорност за информацията, която се разполага на сайтовете на електронните издания. Претенциите относно моралните и финансовите щети, които са били причинени на лица, невлизачи в тяхната корпорация, им се струват предизвикателни.

Налице е появата на двойни стандарти: за борбата със спама могат да бъдат въведени строги правила при използването възможностите на интернет, а за да се противодейства на разпространението на лъжи - не.

"Шофьорска книжка" за пътищата в мрежата

Сред обсъжданите в момента поправки към Закона за средствата за масова информация съществува ясно изразено намерение най-накрая в текста на закона да бъде включена точна и ясна клауза за интернет като средство за масова информация. Така че се надявам скоро юристите, или просто ползващите интернет, да не трябва да гадаят дали в правно отношение частта "други средства за масова информация" от действащия закон се отнася или не до мрежата.

Трябва най-накрая да се появи юридическа възможност електронните издания да бъдат официално предупреждавани и да бъде изисквано опровержение, в случай че публикуват информация с клеветнически характер.

Не си приписвам откриването на нова тема - идеята интернет да бъде цивилизован отдавна се носеше във въздуха. Така или иначе, за благо на общото дело авторът на тези редове предизвиква гнева на критиците, като започна дискусиата, важна именно за защитата на свободата на отговорното слово.

Характерното е, че в момента темата за мрежовата безопасност фигурира даже в дневния ред на комисията на СССЕ, а във Федерал-

ния съвет се повдига въпросът за нуждата да бъдат приравнени правата на електронните издания и традиционните средства за масова информация, което би позволило на интернет журналистите официално да изискват информация от органите на властта и от други структури, тъй като са пълноправни членове на журналистическото общество.

Между другото, някои западноевропейски специалисти, предимно аналитици от различни компании, които разработват антивирусни технологии, открито повдигат въпроса за нуждата от въвеждане на специален изпит за ползване на мрежата, по подобие на изпита за шофьорска книжка. Поддръжниците на тази радикална идея изхождат от това, че интернет носи същите рискове, каквито носи неумелото шофиране.

Шага работа

Предельно ясно е, че не е ставало и не става дума за закриване на интернетта или за усложняване на достъпа до мрежата. Това би било равносилно на искането на един от героите на Достоевски "да бъде закрыта Америка". Тъкмо обратното, в Москва правим всичко, за да може възможно най-много наши съграждани да се "гмурнат" в глобалната мрежа.

Според прогнози на Министерството на информационните връзки и технологии до края на годината почти 40 % от жителите на Москва ще ползват услугите на доставчиците. Смята се, че всеки трети пълнолетен столичанин ползва глобалната мрежа.

Искам да подчертая, че за правителството на Москва интернет е освен всичко друго и ефективен инструмент за градско управление, информационна откритост на органите на властта, интерактивна връзка с населението, източник на достоверна информация за всички дела на града, платформа за развитието на такива важни сфери като здравеопазване, образование и социална помощ. Поради тази причина е изключително важно информационният ресурс да остане "неразмътен", авторитетен, вдъхващ доверие. Междувременно, откакто излезе моята статия, мрежата бе разтърсена от грандиозни скандали.

Неотдавна в интернет се появи писмо, уж подписано от няколко американски конгресмени, което обвинява в смъртни грехове бившия

премиер на Русия, който в момента е политически представител на президента в Приволжския федерален окръг. Популярен вестник се върза на това писмо, който заради публикацията си, вдъхновена от тази фалшива информация, в момента трябва да води съдебно дело с политика, оскърбен от тази интернет измислица. При това авторите на фалшификацията се проявиха сами, като нарекоха клеветническата информация просто шега. Тях, за разлика от печатното издание, нищо не ги заплашва.

Беше разкрита мрежа от хакерски фирми, които официално предлагат на потенциални поръчители да изтрият сайт на конкурентна фирма за огромна сума. Като горски пожар се разпространява и придобива все по-ясни очертания измъкването на пари чрез интернет. Фрапантен пример за такава злоупотреба с възможностите, които предоставя мрежата, са фалшивите сметки, на които да бъдат преведени пари за жертвите на терористичния акт в Беслан.

ИнтерНЕт? ИнтерДА?

Логичен е типично руският въпрос: какво да се прави? Заради преднамерената невярна информация, тънките клевети, спама, пропагандата на екстремистки идеи, пиратството и всичко останало, което го замърсява, интернет подкопава доверието към себе си.

Без да повтарям всичко, което съм предлагал преди, бих искал да се спра върху редица нови аспекти на проблема. Интернет не е само и не е толкова политика, колкото растящ сектор на националната икономика. По данни на официалната статистика годишният прираст на руската интернет аудитория със сигурност надвишава 30 %. Отбелязано е рязко увеличение на оборота на електронната търговия, съответно растат приходите на интернет доставчиците.

Следователно икономическата част от възможния компромис, с цел разумно контролиране на интернет пространството, става все по-важна. А в контролирането му трябва да участват и доставчиците, и държавните структури, а ми се струва, че обикновеният ползвател няма да остане настрана.

Време е да се сложи край на илюзиите, че е добре интернет да остане неконтролируемо информационно пространство. Все пак спамът, чийто обем се приближава до критическата си точка, е само вър-

хът на айсберга. Мрежовите препятствия бавят въвеждането на електронните подписи или регламентирането на такова понятие като електронен документ. Следователно резервът за повишаване деловата активност в страната се намалява.

Що се отнася до европейските тенденции, за които стана дума в началото на този коментар, то в Европа все повече се усилва разбирането колко голяма е нуждата от международно сътрудничество в противопоставянето на проявите на екстремизъм в глобалната мрежа. Неотдавна се разбра, че на територията на Русия е бил намерен и закрит сайт на екстремистката групировка "Хамаз", която отправяла посланията си чрез интернет, но не от Палестина. Руските власти все по-успешно спират кислорода на "Кавказ център" - сайта на чеченските сепаратисти, които се опитват да се внедрят в мрежата ту от Прибалтика, ту от Финландия.

Някой даже вече предложи и подходящ израз: "Да отговорим на тяхното интерНЕт с нашето интерДА!" Глобалната мрежа ще предизвика още много спорове, но трябва да се спори цивилизовано, даже и на територията на самата световна мрежа.

"Известия", ноември 2004 г.

ПЛАНИНАТА РОДИЛА МИШКА

Историята на едно писмо

Преди година ми се наложи да се обърна с писмо към президента на Русия или по-точно - с доста дълга бележка. Ставаше дума за печално известния 122-ри закон, който беше запомнен в страната преди всичко заради лошо измисленото изплащане на социалните привилегии. Но всъщност този закон из основи изопачи целия смисъл на наистина необходимата реформа в разграничаването на пълномощията между федералните центрове и регионите.

Вместо да бъдат усъвършенствани взаимодействието и механизмите за поемане на отговорност на всички нива на властта, всъщност се получи трмаво, при това тайно прокарване на лъжовни принципи на единността в системата на държавното управление, които никога не са получавали подкрепата нито на президента, нито на регионалните управници.

Всички субекти на федерацията, без да бъдат питани за мнение, били подстригани по един тертип, при това почти нула номер. Тоест почти всички правомощия, включително и въпросите, които на практика не могат да бъдат решени от центъра, били централизирани в полза на федералното правителство. На регионите например им било забранено да управляват училищата и поликлиниките, да подготвят специалисти в местните висши училища, да се занимават с почистването на рекички и езерца в района, да садят или когато е необходимо, да секат дървета, да извозват и рециклират отпадъци, да контролират вредните емисии в атмосферата, да поддържат научните разработки.

Не е прав онзи, който мисли, че в основата на цялата тази централизаторска епопея лежи държавна стратегия или реално желание от страна на федералното правителство да се занимава с регионалните проблеми. Нещата били много по-сериозни. Логиката на 122-ри закон била подчинена само на едно - на финансовите интереси на Министерството на финансите. Именно според апетитите на бюджетно-данъчната централизация се формирала цялата система на държавното управление и на разграничаването на пълномощията. Формирала се и неизбежно се разрушавала.

Писах за всичко това на президента. Мнението на московското кметство бе поддържано и от други региони. Държавният глава разгледа въпроса и даде указание на правителството да поправи грешките в 122-ри закон. През юли миналата година този въпрос беше разгледан от Държавния съвет, който предложи нужните решения за децентрализирането и оптимизирането на системата за разграничаване на пълномощията.

Но след това подготовеният законопроект тръгна по всички кръгове на бюрократичното съгласуване в недрата на министерствата. Попадна в паяжината на ведомствените интереси и потъна в бездната на депутатските дебати.

В резултат на това през декември миналата година от сградата на Държавната Дума излезе нов, 199-и закон за усъвършенстването на разпределянето на пълномощията, който за съжаление може съвсем спокойно да заеме "достойно" място до 122-рия си предшественик.

Особености на националното законотворчество

Един от пороците на 122-ри и 199-и закон е това, че те са типичен пример за законотворческата практика на Държавната Дума в момента. И двата закона бяха приети по всички правила на "бойните действия", с всички маскировки и объркващи маневри. Поправките от страна на регионите редовно били отхвърляни.

Били спазени всички изисквания за бързина и изненада. Навремето проектът на 122-ри закон бил разгледан от Държавната Дума и Федералния съвет в началото на август и станал закон на 22 август, броени дни преди завършването на подготовката на федералния бюджет в правителството. Бързането, което, както е известно, има положително значение в съвсем други процеси, но не и в законотворчеството, е довело до очакваните резултати.

На закон № 199 "му провървяло" още по-малко, тъй като станал ярък пример за "новогодишно законотворчество". Така важният за логиката на властта и управлението законопроект на 23 декември миналата година прескочил наведнъж второ и трето четене в Държавната Дума, а след това бил подпечатан на заседание на Федералния съвет на 27 декември. При това повечето наредби влезли в сила още от 1 януари 2006 г. На всичкото отгоре към момента на приемане на закона

отдавна били оформени и федералният, и всички регионални бюджети за 2006 година. Тревога предизвиква това, че Федералният съвет - "палатата на регионите" - т. е. онзи орган, който би трябвало да проучи подобен законопроект подробно и задълбочено, го одобрил без подробно обсъждане. Може би сенаторите даже биха се радвали да прочетат внимателно закона, но във всеки случай те нито са имали време, нито възможност да го направят. И 122-ри и 199-и закон са особен вид народна законодателна практика, която се нарича "вносяне на изменения и допълнения в отделни законодателни актове на Руската федерация". В стотици членове, на стотици страници ситен текст, нагъсто, едно до друго се намират допълнения, изключения, изменения на формулировки на няколко десетки действащи закона. Документите, чиято задача е да станат основополагащи за системата за разпределяне на пълномощията между органите на държавната власт от различните нива, се оказват "одрипавяло одеяло" съшито от различни по форма парчета, с различен цвят и от различна материя.

В резултат на това не само за обществото, но и за повечето субекти на законотворческия процес съдържанието на подобни закони често представлява тайна, скрита зад седем печата, която в перспектива крие много "чудесни изненади".

Всеки счетоводител може да управлява държава

Изводът от описания законотворчески процес е закономерен. 199-и закон се превърна в параван, зад който постарому се крие доминиращият у правителствените финансисти счетоводен подход към управлението на държавата.

Основната идея, която през цялата 2005 година защитаваха регионите, борещи се за поправянето на грешките на 122-ри закон, беше съвсем проста. Необходимо е да бъде преразгледана необоснованата система за централизация на държавното управление, като на регионите им бъдат върнати реалните пълномощия и финансовите възможности за развитие. Още повече че взетите политически решения за новите принципи за избор на губернатори и за формирането на единна система на изпълнителната власт в страната укрепват така или иначе съществуващите огромни възможности на федералния център да контролира ефективността на действията на регионалните администра-

ции.

За съжаление позицията на регионите така и не намерила разбиране у федералното правителство, като те за пореден път загубили в битката с амбициите на Министерството на финансите, което мисли по един определен начин: "Имате ли още пари? - Ами тогава те идват при нас".

Няколко години подред федералните ковчезници под предлога за централизацията на пълномощията последователно отнемали на регионите все по-голяма част от спечелените средства. Сега, след като върна на регионите част от функциите, федералното правителство не се съгласи да предаде постоянните източници на данъчен доход за тяхното осъществяване. Някои от възстановените пълномощия водят до загуби. Например предвиждането на извънредни ситуации и ликвидирането на последствията от тях, съхраняването на паметниците, развитието на регионалните научни учреждения, осигуряването на работата на детските градини и развитието на средното професионално образование.

Не е нужно човек да е пророк, за да разбере, че още тази година в много от субсидираните субекти на Русия федералният център ще се сблъска с съществено недофинансиране и като следствие на това - с реалната невъзможност за изпълнение на тези пълномощия.

Причина за това в никакъв случай няма да бъде неспособността или злонамереността на регионалните власти, а именно нежеланието на Министерството на финансите да децентрализира междубюджетните отношения независимо от излизания извън скалата федерален бюджет и увеличаващия се стабилизационен фонд.

Заради преобладаването на същата тази логика на Министерство на финансите се оказало, че в 199-и закон има много малко от онези пълномощия, които се предават по нормална схема, дават се на регионите за постоянно. Когато регионите получават пълноценна възможност за развитие на териториите си, те могат да предложат собствени начини за решаване на проблемите и могат да реализират управленския си потенциал.

Ако имаше повече такива напълно и за постоянно децентрализирани пълномощия (както се предполагаше в началото), Министерство на финансите би било принудено да дели данъците с регионите. И за да не се случи именно това, в закон 199 правителството е направило децентрализацията основен механизъм за делегиране на пълномощи-

ята си върху субектите на федерацията.

Такова делегиране на пълномощията на първо място означава, че регионите трябва да взимат от Министерство на финансите уж задължителните според закона, но още непресметнати индивидуални субсидии за всеки регион.

На второ място, това трябва да бъде направено не еднократно, а да бъде постоянна практика, тъй като делегирането на правомощията и субсидиите трябва да бъде потвърждавано всяка година в закона за бюджета. Излиза, че регионите трябва да заемат "завинаги" позата - уговаряне и просяка.

По останалите правомощия, които не влезли в списъка с делегираните или закрепените към субектите на Руската федерация за постоянно, закон № 199 дал на регионите единствено виртуално и изключително бюрократично "право на участие" в тяхното осъществяване и финансиране. Уговорката в закона, според която регионите могат да правят собствени разходи за правомощията си, в случай на наличие на споменаване за това във федералния закон, няма да промени забраната регионите самостоятелно да управляват наличните си ресурси за териториално развитие.

След приемането на федерален закон № 199 със съжаление констатираме, че налаганият от финансово-икономическия блок на правителството счетоводен подход при разпределянето на правомощията отново преобладава. На субектите на Руската федерация се приписва ролята на пасивни разпоредители както на федералните, така и на малобройните собствени средства.

Недостатъците на ръчното управление

Главна причина за отказа от пълноценното приемане на мнението на регионите при приемането на законите, както и нежеланието на правителството да разшири правомощията им и да им даде минимална финансова свобода е неправилният принцип, по който се осъществява регионалната политика на държавата. Според мнението на федералното правителство системата на властта и управлението далеч не е съвършена. Но от това произтича парадоксалният извод, че проблемът може да бъде решен, ако правомощията, и най-важното - финансите и имуществото, бъдат изцяло централизирани в кабинетите на

федералните министри.

Но пренасянето на отношенията на центъра и регионите към централизирано ръчно управление не би могло да подобри качеството на системата като цяло. Правителството както и преди програмира, настройва регионалните ръководители на режим инерционно развитие на териториите и отново, и отново на места поражда паразитиращ начин на живот. Броят на субсидираните региони расте, животът на по-голямата част от субектите на Руската федерация протича "от даване до даване" на всевидното Министерство на финансите в отсъствието на каквито и да било източници и стимули за самостоятелност.

Ако бях на мястото на финансистите от правителството, аз нямаше с гордост да разказвам за ежегодния ръст на обема на федералните трансфери и субсидии за регионите, а тъкмо обратното - щях да се замисля защо "макроекономическият модел" на пълна централизация няма ефект? Забавя се ръстът на икономиката, замаяната на компенсациите с парични средства е спряла на едно място, инфлацията препуска с бясна скорост и не позволява да бъде укротена. Всичките пари са в Министерство на финансите, а щастие, както се казва, няма. А нали според данни на експерти именно излишната централизация и липсата на регионални "точки на растеж" водят към това, че Русия губи около 2,5 % от ръста на валутния вътрешен продукт всяка година.

От друга страна, федералният център просто не е способен да поеме целия обем от правомощия и отговорности. 122-ри закон, който се оказва абсолютно неработоспособен, нагледно доказва това. Въпреки всичко дори днес, след илюзорното делегиране на редица правомощия на регионите, проблемът все още не е решен.

Системата за управление, както и преди, е изключително зависима от "винаги полуживия", бавен процес на издаване на подзаконовни актове от правителството на Руската федерация. Поради тази причина 2005 и 2006 г. бяха пропилены и не беше работено нормално. Продължава да съществува и зависимостта на регионалните органи на властта от административните спорове вътре в самото федерално правителство, тъй като между различните министерства, служби и агенции все още няма ясни разграничения на сферите на отговорност и компетентност при взаимодействие с регионите.

На фона на всичко това правителството продължава упорито да държи на заблудите си, като задържа за себе си данъчния поток на

принципа "вече няма накъде", чиновниците централизатори сега са обърнали поглед към другите регионални "активи" - имуществото, което е държавна и общинска собственост.

Редът на разграничаването на правото на собственост, описано в 122-ри закон, и грубото нарушаване на гражданското и конституционното законодателство вече са повод Москва да се обърне към Конституционния съд. През 2005 година, когато стана дума за нуждата от децентрализация на правомощията, разглеждането на иска беше преустановено. В крайна сметка днес ние се изправяме пред това, от което се опитвахме да избягаме. Правителството отново настоява за напълно безвъзмездно предаване на имуществото на различните нива на властта без каквито да било компенсации за разходите по поддръжката му.

На всичкото отгоре субектите на Руската федерация са длъжни да предадат поземлените участъци и помещенията, които в момента се заемат и използват от федералните органи, даже ако регионите имат право да притежават подобно имущество.

Още по-демонстративен е подходът при разпределението на имуществото в случай на делегирани правомощия (а такива, да напомня, има много). Правителството има правото (а не задължението!) да предаде съответното имущество на другите нива на властта, но не в притежание, а само за временно ползване или управление.

Най-вероятно в резултат на всичко това на регионите ще им останат само така наречените делегирани правомощия, но без права и без собственост, нужни за тяхното изпълнение.

Необходими са мерки от системен характер

В обновената система за разграничаване на правомощията, както и преди, съществува голям брой проблеми от принципен характер. В историята с приемането на 199-и закон ние се сблъскваме с типичен пример за бюрократично разтакаване и преиначаване на изначално добра идея за децентрализация на системата за регионално управление.

Тази ситуация изисква вземането на мерки от системен характер. Очевидно е, че степента на участие на регионите във федерално законотворчество и в изготвянето на правителствена регионална политика

съвсем не е достатъчна. Ясно е, че колкото и прекрасно занимание да са планирането и раздуването на добавъчен актив на федералния бюджет, то не трябва да измества, и още повече да заменя, реалните задачи на държавното управление.

По-разумно би било да бъде реализирана, вече многократно споменаваната дори на високо политическо ниво, идея за непосредствено привличане на губернатори при обсъждането от федералния съвет на важните въпроси, касаещи регионалната политика.

Необходимо е и занапред да бъде усилвана ролята на Държавния съвет на Русия при анализирането и оценяването на текущата ситуация в сферата на взаимодействие на центъра и регионите. Именно Държавният съвет изигра важна роля при свалянето на напрежението, възникнало след приемането на 122-ри закон. Но практиката показва, че усилията на съвета няма да са достатъчни, докато най-накрая не бъдат реализирани на практика правомощията на този орган в обсъждането на бюджетната политика.

"Российская газета", февруари 2006 г.

"ПИРАТИТЕ" УНИЖАВАТ ДЪРЖАВАТА

Ще започна с един фрапиращ пример. Съвсем неотдавна могъщата аерокосмическа компания "Боинг" беше принудена да признае, че е фалшифицирала много резервни части и аксесоари за самолетите си. Всички емоции от коментарите по този повод не могат да се сравнят с чувствата, които може би ще изпитат пътниците на борда на лайнер, ремонтиран със значително пестене на средства. Пазарът на ментета привлича именно поради ниските цени.

Внимание: МЕНТЕ!

Постепенно в ежедневието ни и в речниковия ни запас навлезе понятието "контрафакт", сиреч менте на товарен знак или търговска марка. А казано по прост начин - нарушаване на правото на интелектуална собственост, спекулация с чужда утвърдена репутация или с чуждо име. Биолозите биха нарекли този процес мимикрия. Но в животинския свят това по-скоро е защитна реакция, а в света на икономиката е агресивна и изключително опасна политика на мамене на потребителя, като се разбива доверието в съществуващите пазарни ценности. Това е проява на икономическа диверсия, чиято същност са нелегалното производство, избягването на данъци и съкращаването на финансовата основа на държавата.

Натрупаните нелегални милиони отново и отново се инвестират в разширяването на "паралелното" производство, в преодоляването на препятствията, стоящи на пътя на контрафакта. Натрупаният по този начин капитал започва да оказва натиск върху властта, да разлага структурите ѝ и правоохранителните органи.

Появяването на обращение на фалшиви пари предизвиква законен гняв у гражданите. Всичко може да бъде видно с просто око - вредата е равна на номинала на банкнотата. Но нали фалшификацията на пари е разновидност на все същия контрафакт, само че загубите са нагледни и бързо биват откривани. Но например фалшивият часовник ще тиктака още известно време, двигателят на колата няма да се задави

веднага от маслото менте, а от подправения учебник даже може да се научи това-онова.

Нима не сте чували за учебници ментета? Междувременно в навечерието на новата учебна година на уличните сергии неизменно се появяват фалшиви ученически книжки - не само напечатани в разрез със закона за авторските права, но и с цял "букет" опасни за здравето технологични нарушения: некачествена хартия, евтини бои с високо съдържание на свинец, олово и цинк. Ако прокараш пръст по страницата, то по него остава отровна боя...

Според данни на редица експерти на нашия пазар почти една трета от продаваната продукция е фалшива. Но това е само среден показател. Ако вземем само обувките и дрехите - показателите достигат 40 %. Почти половината от почистващите средства и козметичните продукти в действителност не съответстват на търговската марка. Но най-благодатно (да се чете - нагло) за разпространение на ментетата си остава полето на незаконната аудио-видеопродукция.

Сергия с чужди тайни

Трябва да се отбележи, че пиратството (уви, това вече е общоприета дума) при електронните носители съществено се отличава от фалшификацията на повечето стоки. В случая са навързани проблеми от най-различни области. Съвсем набързо ще ви дам няколко примера.

Икономика. Ежегодният данъчен дефицит от пазара на електронни носители се изчислява в цифри с много нули. Обемът на данъчните постъпления от търговията с аудиовизуална продукция в момента е 3 милиона долара, а би могъл според различни оценки да достигне до 65-120 милиона. Такива са загубите за държавата. Големи са загубите и на онези, на които се полагат проценти от авторски права за използването на интелектуалната им собственост.

Законност и правов ред. В незаконния бизнес е въвличена огромна армия от хора - от организатори и работници на "пиратските" производствени ленти до различните видове амбулантни търговци, които са наводнили улиците и пазарите в страната. Изследванията ни показват, че даже ако органите на полицията и търговските инспектори забелязват фалшива продукция (не е нужно да ходят мно-

го далече: достатъчно е да бъде проверена първата улични сергия, която ти попадне, и няма да сбъркаш), то в 70 % от случаите стоката ще бъде върната в обращение в търговската мрежа. И то не защото е опровергана нейната нелегалност, а защото системата за противодействие е неефективна. На мен поне не ми е известен нито един случай, в който пират е бил вкаран зад решетките за нелегално фалшифициране на стоки.

До закона се нарежда моралът. Не беше достатъчно порното, ами сега могат да се купят и видеофилми с всевъзможни изтезания, мъчения, изнасилвания на деца и друга подобна пошлост. На едно и също място с тези касети се продават дискове с бази данни, съдържащи лични, служебни и даже държавни тайни. С помощта на хакери и на намиращи се на държавна работа негодници може невероятно лесно да бъдат разбрани занимателни неща за длъжностни и частни лица - от домашните им и мобилните им телефони до личните им данъчни номера и регистрациите на автомобилите им. А след това могат да използват информацията, както си пожелаят. Тук с пълна сила изниква проблемът с информационната безопасност, която трябва да бъде осигурена както на държавата, така и на нейните граждани.

Международният статут на страната. По размерите на криминалния аудио- и видеобизнес Русия днес заема "почетното" второ място в света, пред нея се нарежда само Китай. Трябва ли да бъде обяснявано, че тази ситуация по никакъв начин не способства за притока на чужди инвестиции в Русия, пречи в страната ни да навлизат солидни, уважаващи себе си международни сдружения? Властта може да прави каквито си иска изказвания в медиите, но така или иначе си остава впечатлението, че е безсилна, че нито производителите на нелегални стоки, нито техните разпространители са ѝ по силите.

Но това не е вярно. Напълно е възможно да се противопоставим ефективно на пиратите. И аз съм готов да го докажа, като използвам сюжет от преди пет години.

В края на 90-те години почти цялата аудио- и видеопродукция в Москва беше пиратска (в някои райони - без "почти"). Производството и произходът на стоките се намираха под контрола на нелегалните групировки. За плащане на данъци въобще не ставаше дума. С две думи - беше достигнат пределът.

Тогава правителството предприе редица мерки, чиято същност се свеждаше до съвсем проста схема: на всички касети и дискове, без изключение, които се появяват на московския пазар, трябва да има идентификационни знаци - специална емисия от марки с висока степен на защита. Ако има марка - няма въпроси; ако няма марка - у специално създадените отдели, които се занимават с експертиза на стоките и силово отнемане на нелегална продукция, веднага възниквали въпроси. И ако на въпросите нямало ясен отговор, собствениците на сергиите били изхвърляни от търговската мрежа, а пиратските стоки били смазвани с булдозер...

За решаването на проблема било създадено специално подразделение на московското ГУВД и на Държавното унитарно предприятие "Информационна защита", през което минавала цялата легална продукция, пускана на столичния пазар. За първи път се появила нормативна база, която да регулира разпространението на електронните носители, базите данни за собствениците на авторски и други подобни права, регистъра на търговските предприятия, предлагащи определен вид продукция. Работата била сериозна.

Как да забраним да се живее фалшиво?

Нужните резултати се появиха по-рано, отколкото очаквахме. Обемът на нелегалната продукция започна да спада и още на втората година след като започна да действа описаната схема, той достигна 41%! Вследствие на това от търговията с аудио- и видеопродукция във федералния бюджет постъпиха 520 милиона рубли от данъци, при положение че допреди две години такива постъпления въобще нямаше. Съответно многократно се увеличи обемът на легалните продажби и процентният доход на собствениците на авторските права. Тогава всички разбраха, че пиратите не само трябва, но и е напълно възможно да бъдат притиснати.

Жалкото в нашия случай е, че това не трая дълго. Колкото по-ниско падаше обемът на контрафакта, толкова по-активно недоволстваха производителите и разпространителите им. Бяха използвани всевъзможни методи, за да бъде дискредитирана системата. Появи се административно постановление на Министерството на антимонополната политика, което отмени решението на московс-

кото кметство. След нашия протест то беше анулирано, но делото не беше прекратено.

В края на 2000 г. прокуратурата констатира, че някои точки от постановлението ни за въвеждането на защитен идентификационен знак противоречат на федералното законодателство. Задължителната московска марка, благодарение на която легалната продукция лесно може да бъде отличена от пиратската, била обявена за незаконно присвояване и ограничаване на правата на стопанските субекти за продажбата на стоки и за пречка за свободното пласиране на тези стоки.

Ние трябваше да внесем корекции в постановлението и от началото на 2001 година маркирането на електронните носители стана доброволно. Който иска да лепи марка - лепи, който смята, че за това няма смисъл да се харчат макар и малко пари, върти търговия без каквито и да било идентификационни знаци. Пиратите извикаха три пъти "Ура!" и всичко започна да се връща назад: отново се качи обемът на нелегалната продукция в търговската мрежа, намаляха постъпващите в държавната хазна средства, събирани от данъци. Ние почти се върнахме към това, от което искахме да избягаме. Върнахме се, вярно е, но поне със солиден опит и с убеждението, че можем да се противопоставим на пиратите.

Черна точка от посланика

Неотдавна в нелегалната сфера настъпи забележителна промяна. В средата на миналата година посланикът на САЩ в Русия А. Вершбоу прати до руското правителство писмо, в което обвинява редица предприятия, включително и режимни пощенски кутии, в производството на нелегални носители. Към писмото съответно беше приложен списък с имена и адреси. При това повечето пиратски фирми се били установили на територията на органите на държавната власт. Посланикът дал ясно да се разбере, че тази ситуация категорично не устройва Съединените щати, тъй като техните автори, изпълнители и правоимащи търпят огромни загуби заради действията на родните ни пирати.

Наистина е така - търпят загуби. Получена бе информация, че американските правоимащи имат намерение да отправят иск към Ру-

сия за 3,7 милиарда долара - на тази сума те оценяват щетите, предизвикани от действията на родните ни "майстори на ментета".

Демаршът на посланика съвсем очевидно показва, че нещата са сериозни. Американците вече два пъти въвеждаха санкции за страните, чиито пирати най-много вредят на американските компании. През 1997 г. "притиснаха" България, която се смята лидер в областта на аудио- и видеоментетата заедно със страните от Югоизточна Азия. Тогава българските фирми се преместиха в Украйна, чиито ред дойде през 2001 година. За наказание за това, че украинските пирати ежегодно вадят от джобовете на американските производители и правоимащи 200 милиарда долара, страната беше изключена от търговската програма, благодарение на която в Щатите можеха да бъдат внасяни без мито много стоки.

Къде мислите се преместиха всички тези пирати от Украйна? Именно при нас.

Не е странно, че писмото на А. Вершбоу предизвика бърза реакция. Федералното правителство повдигна въпроса за обсъждане, Премиерът констатира огромната важност на проблема, бяха създадени правителствена комисия и експертен съвет за борба с нарушенията в сферата на интелектуалната собственост, Министерството на вътрешните работи, Министерството на икономическото развитие, Министерството на културата, федералният Институт за промишлената собственост, Търговско промишлената палата и много други изразиха готовност заедно да се сражават на един и същ антипиратски фронт...

Минаха девет месеца. Да, имаше заседания, изявления в медните, всички дружно се съгласиха, че за успешната борба с нелегалната продукция трябва да бъде усъвършенствана законодателната база, трябва санкциите за търговия с пиратски продукти да станат по-строги... Но засега няма явни промени. Ще ми се да вярвам, че те се задават. Обърнах се към М. Касянов с предложението да използва московския опит и сега нашите специалисти участват в работата на федералните структури, които имат за задача да търсят пътища за борба с пиратството. Обаче ситуацията трябва да бъде овладяна "тук и сега".

В столицата, независимо от изобилието от нелегални стоки, действат и се развиват "острови на цивилизацията" - големи и малки фирмени магазини, където ментетата нямат място. Преди три години захрихме старата "Гърбушка", този разсадник за ментета, като това пре-

дизвика голямо вълнение в града. Следващи в списъка са масираните действия против търгуващите с нелегални стоки на уличните сергии. Да, те са много, но да бъде оставено всичко такова, каквото е, би означавало властта да признае безсилието си.

Разбира се, съществува и разочарованието от непоследователните действия на руското правителство и от неефективността на решенията във връзка с борбата срещу нелегалния пазар в последно време. Но ние сме готови да възстановим старата система за контрол и да направим нови постъпки за изкореняването на това зло.

Изкушение за портмонето

Неведнъж сме чували изказвания, че ужким пиратите приобщават Русия към съвременната компютърна цивилизация. Така да се каже, докъде щяхме да сме стигнали по отношение на програмното снабдяване, ако средностатистическият московчанин нямаше възможност да си купи евтин пиратски Windows? Или какво трябва да направи един обикновен инженер, чиято заплата е 200 долара, ако оригинален диск на Microsoft струва 400 долара? Отговорът се подразбира от само себе си: той купува менте за 400 рубли. А каква, така да се каже, благородна мисия изпълняват пиратите в името на народа, като предлагат най-добрите екземпляри от световната музикална и кинокултура почти на безценница...

Такива шампи се налагат в масовото съзнание. И не на последно място - благодарение на все същата "черна каса". От нея идват средствата за финансирането на пропагандата на мнимата полза от ментетата за бедния потребител.

По същия начин авторите и вдъхновителите на ментетата се опитват да подправят не само стоките, ами и обществените ориентири. Вместо такива важни за човечеството понятия като порядъчност, честност, открито партньорство и уважение към правата на другите те налагат щинично пренебрежение към цивилизованите правила на играта в надпреварата за бърза печалба на всяка цена. Купувачите на фалшиви стоки се превръщат в активни съучастници на съвсем явно обирджийство, на практика те са купувачи на крадена стока. Аз бих нарекъл масираното разпространение на фалшиви стоки изкушение на обществото с пълна липса на морал.

Отговорът трябва да бъде адекватен. Властите не трябва да забравят, че са призвани да се борят не само с конкретни ментета, нелегални доходи и криминална престъпност, а трябва също така да отстояват достойнството на държавата.

Важно е отбелязаният в самото начало курс да се превърне в реален продължителен процес, а не в поредната кампания, за чиито резултати е доложено и забравено. Та нали успехите на Русия трябва да бъдат оценявани не само според едни или други моментални резултати, не според конюнктурни доклади, създадени за посещението на поредния западен пратеник, а според концентрацията на политическа воля, насочена към реалната защита, към масовия потребител и към законния собственик на интелектуалния продукт.

"Труд", май 2003 г.

ЕВРОПЕЙСКИЯТ ИЗБОР НА РУСИЯ

Лошата къщичка

Ето какво се случи. Преди четири години със семейството ми заминахме на почивка в Беларусия, в Беловежската Пушча. Бяхме във Вискули, където са били подписвани Беловежките съглашения.

Веднъж, когато се разхождахме, аз избързах малко напред. А Ола, по-малката ми дъщеря, вървеше с майка си и я попитала:

- Мамо, защо татко никога не ходи по онази пътечка и не се доближава до онази къщичка?

- Тази къщичка е лоша - отговорила майка ѝ. - Затова татко ти не я обича.

Но Олга не се предала, тя е любознателна. После Елена ми разказа, че дъщеря ни постоянно я е разпитвала защо къщичката е лоша и защо татко не я обича.

Тогава съпругата ми спряла, за да ѝ обясни:

- Виждаш ли, Ола, страната ни беше голяма. Във нея имаше много различни неща. Беше много голяма и много разнообразна. В нея живееха много хора. Имаше много републики. Говореше се на различни езици. На единия край на страната можеше да е зима, а на другия - вече да е лято. На някои места ден, на други - нош. Но страната беше обща за всички. Хората се разбираха, защото живееха заедно отдавна. А заживели заедно, за да си помагат и на всички да им е по-добре.

Дъщеря ни наклонила глава, мълчала и слушала.

- Такава беше страната ни - продължила да разказва Елена, - голяма и силна и всички я уважаваха. Казваше се Съветски съюз. Нашата страна имаше президент - най-важния човек. Той управляваше страната и затова имаше власт. Той решаваше какво и как трябва да бъде направено. Хората го слушаха.

- Какво стана след това? - прошепнала Ола, обръщайки се, за да погледне "лошата къщичка", защото все още не можела да разбере

как е станало така, че на същото това място се е случило нещо с голямата страна.

- Ами след това се появили трима чичковци, които също пожелали да имат власт. Искали те да управляват и да решават какво трябва да се прави. Хората да слушат тях, а не президента на голямата ни страна. В тази "лоша къщичка" чичковците написали документ, в който се казвало, че голямата страна няма да я има, а на нейно място ще има няколко по-малки страни, в които чичковците ще са най-главни и най-важни.

В този момент забелязах, че Ола и майка ѝ са се отдалечили малко и се обърнах - Елена обясняваше нещо на дъщеря ни. След това и двете замълчаха, а Ола стоеше и замислено се оглеждаше, даже се бе намръщила. Изведнъж Ола побягна, но не към мен, а към по-голямата си сестра Алена, която се беше запътила именно към онази "къщичка". Малката ми дъщеричка мина покрай мене и докато тичаше към Алена, викаше: "Не ходи там, тримата глупаци развалили страната"...

Бащи и синове

По-късно много пъти мислих защо тя каза това? Та нали преди пътуването до Вискули никога не сме разговаряли на тази тема с децата. Може би за децата думата "развали се" е по-проста и разбираема от думата "разпадна се". Кулата в пясъчника може да се развали, снежният човек също.

Противниците на Съветския съюз биха възкликнали радостно: "Така, така, именно. Опитвате се да сведете изключително сложен процес до "детските" категории за "развалянето на страната". Ами ще отговоря.

В историята на човечеството постоянно се случва едно и също. Новите поколения често (прекалено често) съвсем справедливо задават на предшествениците си сакраменталните си въпроси "Как сте могли да го допуснете? Защо сте били толкова недалновидни?".

Децата и внуците ни винаги имат повече опит и знания. Това, което за нас е мъчително търсене, за тях е наука. Там, където ние

не можем да преодолеем идеологическите и психологическите бариери на "очевидци" и "съвременници", те веднага виждат смисъла на събитията.

Днес ние често повтаряме: "Който не е съжалявал за разпадането на СССР, не е имал сърце, а който е искал да го съхрани, е нямал разум." Повечето хора биха казали, че Съюзът не би могъл да изкара в бронзирания си вид. Затова и се смята, че запазването му би било неразумно.

Може би отчасти наистина е така. Не споря по този въпрос. Имам друго предвид. Имам предвид, че развалянето и реформата не са едно и също, че между развалянето на Съюза и не по-малко маниакалните опити той да бъде консервиран съществуват други евентуални сценарии.

При това тези сценарии са къде-къде по-жизнеспособни и най-важното - полезни за всички републики и народи от СССР. У нас за съжаление до ден-днешен е много силно влечението към крайностите.

В края на краищата историческото и културното единство, единното икономическо и геополитическо пространство, единството на семейства и съдби са много по-важни и ценни, отколкото началническите желания на "чичковците". В лицето на тази неопровержима истина гражданите на Съветския съюз имали право да разчитат на по-грижливо отношение към личните им интереси и към интересите на голямата обща страна.

Никой няма да тръгне да твърди, че в СССР не е имало проблеми и не е имало какво да бъде оправяно. Но това не означава, че трябва да бъде избран най-глупавият начин за преодоляване на трудностите и противоречията, водейки се от известната максима "Няма Съюз, няма проблеми".

В резултат на това развалили Съюза по нашенски - безсмислено и безпощадно. Някой навремето правилно перифразирал: "Целият свят на насилие ще разрушим до основи. Но защо?"

Катастрофата и ренесансът

Аз не пиша тази статия само за да потъгувам за разпадането на СССР. Напротив, трябва да се мисли за бъдещето и да не се

допускат нови грешки.

А и понякога трябва да се оглеждаме и да видим, че не само потомците ни, но и много наши съвременници се оказват по-умни от нас.

Припомних си сценката, която се разигра във Вискули в края на миналата година, когато гледах по телевизията подписването - как лидерите на европейските държави подписват договора за "Единната европейска конституция" в Рим. Предполагам, че си я припомних, защото в известна степен изпитах завист към европейците. Помислих си за това как хората умеят да ценят историята, родината и културата си, за това, че умеят да се разпореждат със собствената си съдба и собственото си бъдеще.

Ако правилно наричаме краха на СССР най-голямата геополитическа катастрофа на нашето време, то стремителното, според историческите стандарти, възникване на единна Европа е време да бъде наречено, ако не най-голямото, то поне най-значителното геополитическо и цивилизационно възраждане в съвременната история.

Преди 50-60 години, когато европейският континент точно беше почнал да се съвзема, беше трудно човек да си представи, че Европа някога ще бъде единна. Още повече, ако помни историята на европейската цивилизация, която е съчетание от стотици войни, вътрешни конфликти, интриги, недоверие и като за капак - двете най-страшни световни войни на 20-и век.

Така или иначе, за изминалия половин век принципите на интеграцията и единството се превърнаха в ценностна основа за възраждането на Европа, за икономическото ѝ развитие, за възстановяването и повишаването на жизнените стандарти на европейските общества, за новия възход на Европа в световната политика.

Бягството от Европа

Оказахме се в опозиция и в пълния смисъл на думата - в противоречие с основния мотив и логиката на развитието на европейската цивилизация в края на 20-и век и с продължителна перспектива.

При минималната степен на внимателно отношение към ценността, която представляваше единната държавност на републиките и народите от СССР, ние трябваше да използваме опита и алгоритъма за развитие, които Европа демонстрираше още в началото на 90-те години.

Тогава вместо разпадането на СССР ние щяхме да имаме налице напълно съвременен и отговарящ на общите интереси модел за реформирането на Съветския съюз. Моделът беше свързан със значителна децентрализация и суверенизация на републиките, но с едновременно запазване на единното икономическо и валутно пространство, на общия пазар, на общата външна и отбранителна политика, на единното гражданство, на правното, хуманитарното и информационното пространство.

Такъв сценарий, за разлика от този на ОНД, би могъл да бъде смятан за пример за "цивилизован развод", при това такъв, който не би бил необратим. Децентрализационните тенденции рано или късно биха били сменени с нова вълна на интеграция на републиките от Съветския съюз. И днес вместо реалното погребение на ОНД ние евентуално бихме могли да наблюдаваме възстановяването на единната държава.

Но всички тези възможности не бяха използвани. В паметта ни обаче ще остане ироничната усмивка на историята. На 9 декември 1991 година, един ден след Беловежските споразумения, в холандския град Маастрихте лидерите на европейските държави взеха решение да създадат Европейския съюз. А буквално няколко месеца след като над Кремъл беше спуснато знамето на СССР, договърът за Европейския съюз беше подписан.

Урокът беше наистина знаменателен. И даже прекалено нагледен.

Този свят е измислен от други

През 21-ви век настъпва крайният етап на формирането на глобалния свят - на огромни "геополитически материци", на нови недържавни политическо-икономически системи, на глобални общи пазари, на културни и информационни "сфери на влияние".

Формиране на единна Европа. Американският проект за "идеологическа империя на свободата". Усилването на културно-идеологическите и икономическите интеграционни тенденции в ислямския свят. Звучащите в последно време идеи за "африканска федерация". Експанзията на китайските диаспори и формирането на културно-демографска и икономическа "всемирна Поднебесна империя".

Всичко това плюс много други неща са признаци на новия свят и примери за нов тип съществуване и развитие на държавите в него. Най-важно в случая е умението да се задържиш в потока на световното развитие. Това умение се определя от наличието в държавата или в група държави на собствен глобален интеграционен проект, позволяващ да оцелее и да укрепни позициите си. Включително пред лицето на такива нови явления от световен мащаб като международния тероризъм или възникването на цяла инфраструктура от институции и механизми "за външно управление" на развитието на една или друга страна.

Какво означава всичко това за Русия, а и за другите постсъветски държави? Най-просто казано, в съвременния свят държавите ни имат само три варианта за действие.

Първо, да се закрепят за един или друг глобален проект, както направиха много страни от бившата Източна Европа и Прибалтика, когато се присъединиха към Евросъюза.

Второ, рано или късно да попаднат под външно управление и по този начин отново да бъдат включени в един или друг глобален проект, но при изначално губещи и подчинени условия. За съжаление признаци за такова развитие се наблюдават в много от страните от ОНД.

И последният вариант - да намерят в себе си сили да реализират собствен глобален интеграционен проект и на съюзническа основа да запазят своята самостоятелност и индивидуалност в новия свят.

Други възможности, за късмет или за нещастие, на този етап нямаме. Попадайки в глобалния политически поток, ние не можем да изберем за Русия изолационистка стратегия. Глобалната самота не позволява да се оцелее в новия свят.

Похитени от Европа

Най-лесно би било да се каже, че принадлежността на Русия към европейската цивилизация изисква от нас да се приобщим към европейския интеграционен проект. Но независимо от това доколко такава перспектива харесва на някого или не, на практика това е невъзможно. Нито за нас, нито за Европейския съюз.

Такъв експеримент по всяка вероятност би завършил лошо и за двете страни, заради невъзможността да бъде "абсорбиран" целият комплекс от политически, икономически, социално-културни и собствени геополитически проблеми, които биха възникнали при това положение.

Между другото, аналогични проблеми са характерни и за някои други страни от бившия СССР независимо от съществуващата там в момента еуфория от приближаващата се перспектива за влизане в Европейския съюз.

Освен това Русия не може да си позволи стратегия за бавно, 20-30-годишно присъединяване към Европа. Освен всичко друго, такова присъединяване би било съпроводено с намаляване на самостоятелната роля на Русия в света и със стремително отслабващата способност да се противопоставя на заплахи отвън. Истината е в това, че в такъв случай след няколко десетилетия Русия би прекратила съществуването си като единна държава в днешните си граници. А в Евросъюза биха влизали Кьонингсбергската република и Централно-черноземската федерация.

Очевидно е, че подобна ситуация противоречи на националните интереси, а логиката на световното развитие ни казва, че трябва да действваме днес, тук и сега. Същите задачи имат и другите държави от бившия СССР.

Необходимостта за съответствие със съвременността изисква от нашите републики и народи да намерят политическа воля, за да могат да преминат на съвсем ново ниво на интеграция.

Европейските уроци

Тук може да се озове и доказалият ефективността си опит на Евросъюза. Първият урок на Евросъюза се състои в това, че гло-

балината конкурентноспособност може да бъде осигурена в крайна сметка само благодарение на интеграционните процеси. Двупроцентовата част от световната икономика не позволява на Русия да използва икономическия фактор за въздействие върху международните отношения - фактора, който е най-съществен и ефективен в съвременния свят.

Интеграцията пък дава възможност да бъде сформиран общ пазар и да бъде разширено търсенето в полза на националните икономики, което днес е основно условие за ускоряването на икономическия ръст на Русия и за структурната преработка на икономиката, за отдалечаването от износния модел на развитие.

Едновременно с това интеграционните механизми позволяват да бъдат сформирани нови отрасли и сектори на глобалната икономическа конкурентноспособност. Това се вижда много отчетливо при примера на такива европейски проекти като "Еърбъс" или космическата програма.

И накрая, създаването на макроекономически пакт за стабилност и формирането на широко единно валутно пространство за интегриращите се държави позволява значително не само да бъде увеличена ролята им в световната икономика, но и да се създават допълнителни импулси за привлекателността и разширяването на интеграционното обединение, което според примера, който дава Евросъюзът, също работи за неговата глобална устойчивост и суверенитет. Вторият ключов момент в опита на евроинтеграцията е необходимостта последователно да бъдат заимствани самите интеграционни алгоритми на политическо-правовата култура на обединението.

В центъра на вниманието на европейското взаимодействие винаги се намирало тъкото политическо регулиране на проблемите на съотношението на националния суверенитет и процеса на интеграция, неговите наднационални органи и механизми. Постоянно бяха търсени нови механизми и форми на изработка на съвместни решения, достигане на компромиси между държавите, понякога и принудително сътрудничество.

Това можеше да забави общия ход на интеграционния процес дотогава, докато всички участници не съзрят достатъчно, за да разберат необходимостта от нов етап и ниво на

обединение. Но едновременно с това бяха осигурявани точност и постъпление на интеграционните процеси в тези сфери, където решенията вече са взети. Освен това намаля възможността за срыв на интеграцията, за отказ на страните от вече достигнатото. И най-накрая, третият, най-важен извод се състои в това, че основите на европейския успех са превръщането на идеите за сътрудничество и интеграция в система от ценности за съвременна Европа, вариант на общоевропейската национална идея.

Подобна обща идея е нужна и на нас. За да бъде създадена тя, трябва да осъзнаем главната цел на европейското обединение. Тя се състои в използването на интеграцията като механизъм за повишаване благосъстоянието и стандарта на живот на всички европейски общества и всички граждани на Европейския съюз.

Дълго може да се говори за това как тази цел да бъде постигната чрез макроикономическо регулиране, създаване на единна европейска политическа и съдебна система, формиране на общ мобилен и свободен пазар на труда, институция на единното гражданство и много други решения. Едно е ясно - явен резултат са очевидното и устойчивото клонене на европейците към обединението и усилващият се характер на привличането, което създава Европейският съюз.

Евразийският съюз

Всички настоящи формати на територията на бившия СССР за решаването на интеграционните задачи са неефективни. Родилните петна на "разводния процес на ОНД" отравят всички опити за обединение.

На свой ред проектите от типа на ГУУАМ нямат реални интеграционни перспективи. Като изключим гръмките декларации, единственият смисъл на тяхното съществуване се оказва стремежът да докажат независимостта си от Русия. При това да го докажат не на самите себе си, а на авторите на другите глобални интеграционни проекти.

Следователно е необходимо отново използвайки европейския опит, да бъде отделено ядрото на интеграцията, каквото преди 50 години в Европа беше франко-германското партньорство.

В нашите условия такъв нов интеграционен проект, или интеграционно ядро, може да стане създаването на Евразийски съюз, който е способен да обедини на първия етап Русия, Беларусия и Казахстан.

От всички държави в ОНД именно в Русия, Беларусия и Казахстан политическите елити и народи притежават потенциал и готовност за пълноценна интеграция до създаването на единна съюзна държава.

Именно нашите държави на този етап са достигнали най-високо ниво на интеграция. То горе-долу съответства на нивото на интеграция на страните от Европейския съюз от 80-те години на миналия век.

Това означава, че като бъде използван европейският опит, в рамките на Евразийския съюз в продължение на 5-8 години може да бъде реализирана програмата за интеграция и да бъде достигнато ниво, което съответства на състоянието на Европейския съюз в момента. Може да бъде сформирана система от наднационални органи. Може да се стигне до формирането на общо икономическо, инфраструктурно пространство, на единна политика и на единна политика по безопасността. Да бъде създадена валута, да бъде разработена и приета единна конституция на съюза. Икономическите и геополитическите въпроси за дълбокото ниво на интеграцията може да се разглеждат с другите постсъветски държави като стратегически и дългосрочни задачи и в бъдеще да бъдат решавани пропорционално на разширяването на Евразийския съюз (аналогично на процесите и "вълните" на разширение на Европейския съюз). А такива вълни задължително ще последват веднага след като Евразийският съюз покаже, че е ефективен и интеграционно привлекателен.

Като резултат от реализирането на обединителния процес на Русия, съвместно с другите постсъветски държави, трябва да бъде създадено "общо пространство" на взаимодействие и

партньорство на двата глобални интеграционни процеса - нашия и европейския.

За нашата и вашата Победа

Символите играят огромна роля в историята. Често те се превръщат в движеща сила за политиката.

9 май в Европейския съюз е отбелязан като Ден на Европа - официален празник на образуването на съюза.

Избрана е тази дата, защото на 9 май 1950 година е публикуван меморандум на министъра на външните работи на Франция. Меморандумът формално бил обърнат към ФРГ и съдържал идеята за сливането на стоманолепярната и въгледобивната промишленост на двете страни, при това най-вече в традиционно конфликтните за Франция и Германия Рейнски области. Но политическият смисъл на меморандума се оказал много по-дълбок. Този документ поставил основата на целия европейски интеграционен проект, идеологията на "единството и разнообразието" като програма за модернизация на европейската цивилизация и раздялата ѝ с тежкото наследство от миналото.

Поради тази причина появата на бял свят на меморандума именно на 9 май, на годишнината от края на Втората световна война, съвсем не била случайна. Като резултат само година по-късно, през април 1951 г., бил подписан Договорът за учредяването на Европейското обединение на каменните въглища и стоманата - първото пълноценно интеграционно образование в Европа.

За нашата страна 9 май, Деня на победата, винаги е бил и завинаги ще остане най-голямата дата в историята. 9 май 1945 г. е висша точка на развитието и триумфа на величието на СССР, на всички републики и народи от Съветския съюз.

Днес повече от 2/3 от гражданите на Русия са убедени, че в историята не е имало нищо по-значимо от победата във Великата Отечествена война. Гражданите на бившите съветски републики могат да кажат същото.

Традициите, заложили от братската многонационална победа, трябва да бъдат поддържани и развивани. Центробежните политически тенденции в границите на бившия СССР могат да бъдат преодолявани само

ако помним общото си героично минало, ако разбираме, че нашата история и денят на великата ни победа са крайният камък на общата ни идея. Обща за всички републики и народи от СССР.

Точно това трябва да ни накара да разберем общата си съдба в бъдещето, възраждането на братството, единството и съюза на народите ни. Убеден съм, че ще бъде така.

"Российская газета", май 2005

ЛИЧНА РАВНОСМЕТКА

"Казват, че не можеш да промениш човек след 13-14-годишна възраст. Това не е вярно. Човешката личност продължава да се формира до 22-25 години. До тази възраст ти е податлива на външни влияния, огъва се под техния натиск. Детето, подрастващия, усвоява принципите и правилата на социалната дейност, формира се вътрешната структура на неговата психика. И точно тогава е много важно на какви норми се приучава детето. Тези процеси винаги се регулират в едно нормално общество, в противен случай ще загинат и обществото, и държавата. Ако не искате да храните децата си с вашата духовна храна, те ще ядат от чуждата и ще станат чужди.

Бях обещал да не чета морал. Затова предлагам на читателя да помисли за това какво ще стане с Русия, ако някога различните малцинства станат мнозинство. Огледайте се и ще видите колко чужди хора има по нашите улици - не чужденци, не, чужди на жизнените ценности, изпаднали от обществото, изключили се от него... Ние - държавата и обществото - трябва да изолираме децата от безусловно вредните фактори."

"Чужди?!", 2003 г.

КАКВО ДА ПРАВИМ: ДА МЕСТИМ РЕКИ ИЛИ ДА СИ РАЗМЪРДАМЕ МОЗЪЦИТЕ?

*За ползата на едно гимназиално съчинение
в глобалния свят*

Вкушая, вкусих мало меда, и се аз умираю.

1-ва Книга на Царствата

Каквото и да говорим, училището не трябва да изостава от живота. В западните демократични страни нормите за свобода са се въвеждали паралелно със средствата за защита от злоупотреби. При нас либералната волност дойде толкова внезапно, че обществото се оказа неподготвено.

От това страда не само идеята за свобода, но и етиката. В такива условия, където един крадец става образец за подражание, а тези, които се осмеляват да говорят за чест и честност изглеждат наивни, изпълнени с носталгия идиоти, трябва да научим хората на изкуството за съхраняване на личността, на самоотбрана, на методите на нравствена самозащита, на начините да останеш порядъчен човек в най-сложните ситуации. Ние сме длъжни да се противопоставим на хитростта с разум, на безсъвестността със знание, на невежеството с исторически факти. Приблизително така течеше мисълта ми под впечатлението от локалния информационен взрив, който се стовари върху мен от страниците на вестниците: "Лужков предлага да обърнем посоката на сибирските реки", "Лужков се чуди къде да похарчи пари", "Обръщането на Лужков", "Канал с името на Ю. М. Лужков", "Преправяме шапките на чалми" и други в същия дух. Тонът на публикациите беше открито злобен, немотивирано нагъл и оскърбителен, както става винаги, когато заработва пружината на "черния PR". Признавам си, че това ме впечатли. Бях свикнал с фалшификацията, даже с клеветата, но в дадения случай се оказах в затруднителна ситуация. Та това не е столично строителство, не са градски субсидии, не е реагент по пътищата. Ставаше дума за нещо по-важно, за проект на канал - от сибирските реки към Средноазиатските степи. Работата по него беше пре-

установена още през 1986 г. по-скоро заради политически съображения. В анонимна бележка, попаднала в правителството, беше изказано предложение отново, с оглед на новите социално-икономически условия, да се оцени идеята, занимаваща много умове повече от столетие. Но всичко по реда си.

Откъде какво изтича

Наскоро във вестниците се появи информация за някакъв разсекретен доклад на ЦРУ. В него ставаше въпрос за американските геополитически прогнози. Една от най-главните беше разпадането на Русия на 6-8 държави до 2015 г.

Идеята не е нова (в книгата на Греъм Фулър се предсказва създаването на няколкостотин нови държави през този век), но работата не е в тези прогнози, а в това, че нашите политолози и други граждани с готовност започнаха да обсъждат реалността на тази перспектива. И какво се оказа? Не само че никой не се ужаси, дори напротив. Когато радиостанцията "Ехото на Москва" направо зададе на слушателите въпроса "Смятате ли, че тази заплаха е реална за нашата държава?", почти две трети (71%) от тях спокойно казаха "да".

Хубава работа! Не, просто се замислете: две трети! Наши съграждани! Те си позволяват такова светотатско, такова недопустимо нещо като съмнението в бъдещото съществуване на Русия!

Как можа да се случи това? Не, аз питам напълно сериозно. Та съвсем наскоро дори не можехме да си представим нещо подобно. Винаги сме усещали страната си като свещен дар, получен от предците ни. Защитавахме този дар, без да жалим живота си. И изведнъж под въздействието на временни трудности вече свикваме с мисълта, че от Русия няма да остане нищо друго освен няколко незначими държави.

Досега се смяташе, че великите пространства, националното многообразие, безграничните ресурси - всичко това са неопценими преимущества на Русия. И ето че се оказва, че именно те таят опасност в себе си. И територията, тъй като тя е привлекателна не само за нас. И ресурсите, защото позволяват да се живее паразитично. Да не говорим вече за националните проблеми.

Вие сигурно ще кажете: стига, та това са само настроения. А аз ще отговоря: ами работата е точно в настроенията. Ще поставя въпроса

така: доколко е опасно да се съмняваш в бъдещето на своята страна?

Мисля, че е доста опасно. При това за руснаците е по-опасно, отколкото за всеки друг народ. Защото сме си такива - не можем да живеем, без да усещаме зад гърба си голямата и силна държава. Някои казват: е, не се дърпайте, не протестирайте, дайте полека да пропилим това, което ни е останало от старите поколения, не ни трябва нито да строим нови заводи, нито да модернизираме съществуващите, нито да развиваме науката, нито да предлагаме на обществото мащабни цели... Не, нашето общество не може да се развива по този начин. Не това формира духа на нацията. Това може да поразяда само неверие, раздразнение, но не и мотивация за развитие. Не и съзидателно мислене.

Ще приведа малък пример, който потвърждава тази особеност на националното съзнание. По наблюдение на лингвисти само руският човек от далечни времена е започнал да нарича себе си не така, както го правят всички останали, не със съществително - както немец, французин, китаец и други, а с прилагателното "русский". Кое означава - от Русия или принадлежащ на Русия. Т.е. ние не се идентифицираме по кръв, а по териториална принадлежност. Който е ходил в чужбина, знае, че всички граждани на Русия ги наричат руснаци независимо от тяхната националност. Такива неща не могат да бъдат случайни. Но, да не се отвлечаме.

И така. В последно време в различни аудитории - на лекции, на делови срещи, и дори просто в частни разговори - все по-често се чува упректът: защо не предлагате мащабни проекти? Обществото се е затъжило за истинска, съзидателна работа. Хората искат да чуват за конкретни дела, даващи видим резултат. При това, което е особено любопитно, тези упреци се отправят не само към властта, но и към големия бизнес. Обществото очаква от него не само единични подаяния, а инициране на големи общонационални проекти и участие в тях. Точно това е истинската социална отговорност на големия капитал, който е получен почти даром. Време е да го накараме да работи не за вили във Франция и английски футболни клубове, а за дългосрочни и перспективни общонационални проекти.

За да си върнем самоувереността, на нас, руснаците, са ни нужни мощни цели, които биха подобрили моралния климат в обществото, биха формирали неговия оптимизъм и вяра. Трябва ни усещането за победа, или както се изразяваха младите ни събеседници, драйв.

Това е непростително - да не се приведе в действие най-нужната, най-ефективната в Русия действена сила: духът на народа, неговата воля. Онзи дух, който се формира в обществото и дава най-мощната енергия за развитие, за който неведнъж е писал Лев Толстой.

Ако не проявяваме инициатива, ще загубим държавата. Ето това чувах в различни аудиторни, когато започна да изплува идеята за онзи стар проект за обръщането на реките.

"Новият свят" и "Машината на времето"

"Ето, пред нас има нов завој" - пееше Андрей Макаревич (солист на групата "Машина на времето"), без дори да подозира, че е възможно това да е преработка. "Завој" - така се казваше известната в началото на перестройката статия на писателя С. Залигин за победата над проекта за "преместването на реките".

"Какво ни носи той?" - пита певецът. А писателят ни носеше наистина лоши вести.

Оказва се, че мелниаторите са искали да наводнят плодородни руски земи, да оставят под водата руски села, да съсипят национални културни паметници и т. н. Старото поколение помни всичко това много добре.

Боже, какви времена бяха! Как само се активизира общественото мнение, колко значимо се оказа то! Колко страстно се обсъждаше този проект, с какво нетърпение всички чакаха поредния брой на "Нов свят", как търсеха сред заглавията думите "обръщане на реките", даваха на приятели да четат, правеха ксерокопия.

В самата дума "обръщане" звучеше нещо вълнуващо, някакво обещание за промени. На фона на застоя се беше появил повод да се раздвижим, да се изкажем, да проявим заинтересованост към общото дело.

Дотогава нито едно решение на партията не се обсъждаше без нареждане отгоре.

Постановленията на ЦК на КПСС не предизвикваха дискусии. Всичко се приемаше без възражения и се изпълняваше, при това на всяка цена. И изведнъж се оказа възможно да се покаже, че народът може да има особено мнение.

До този момент историята на съветската власт беше история на великите проекти. И ето след всички грандиозни дела, след големите канали, комсомолски инициативи, след нашите главозамайващи успехи в космоса, след усвояването на целинните земи, след построяването на Байкало-Амурската магистрала - след всичко, което служеше като убедително доказателство за силата и славата на режима, изникна повод да се излее натрупалото се недоволство, да се започне борба с бездарното ръководство на страната.

А поводът е доста печеливш. Да се критикува проектът за преместването на реките не беше толкова опасно, колкото да се застъпиш за дисидентите, това можеше да се прави съвсем легално и печатно.

Развълнуваните журналисти ни плашеха с ужасяващи последици от построяването на канала. Те ни рисуваха апокалиптични картини, с учудваща страст и красноречие описваха такива ужаси, че ни се струваше, че гибелта на Помпей, всемирният потоп и египетските казни - всички тези бедствия, взети заедно, ще се стоварят върху руския народ в резултат на интригите и провокациите на мелниораторите.

Дискусията премина от тясно техническата област в съвсем друго измерение - почти глобално. Омразният проект вдлъщаваше в себе си большевистките насилствени подходи за покоряването на народа. А му противостояха свежи, природозащитни, екологични идеи.

Проектът акумулираше всички пороци на административно-ръководната система. А на страната на противника вече бяха назряващите в обществото възгледи и настроения: че държавата трябва да прекрати всяко попечителство над големи проекти, че бюрокрацията само пречи на науката, че настъпват благодатни времена, когато всички пари, които досега са се харчили за "никому ненужните" проекти на комунизма и трупане на въоръжение, ще отидат сега за пенсии, култура и здравеопазване. И всичко това е на фона на романтичните предсказания, че уж навлизаме в свят, в който повече никой няма да ни напада и затова трябва бързо да претопим всички мечове на рала, да произвеждаме вместо оръжия тенджери и месомелачки и ще заживеем прекрасно.

В масовото съзнание се установи един стереотип: ако подкрепиш преместването на реките, значи си поставено лице на КГБ, ако си против проекта, значи си демократ.

Тази история щеше да си остане такава в паметта ми, ако повлияя

от вече описаните срещи и разговори, не бях свалил от рафта (с малко подсказване от страна на учените) старата папка с материалите по дискусията. Всички тези години тя се беше търкала в шкафа за книги.

Отворих я и видях... Боже, какво видях само! Старите извадки от списания и ксерокопията разказваха съвсем различна история от тази, която се пазеше в паметта през всичките тези години. Те разказваха за голяма, добре обмислена лъжа.

Критиката на проекта беше непристойна, разюздана, тя потъпкваше всички традиции на делово обсъждане и научна полемика. В публикациите се създаваше образ на някакви вредители, корумпирани бюрократи, които съвсем осъзнато разрушават природата и културата, в които няма нищо човешко, които са готови за дребна сума бюджетно кредитиране да погубят майчиното лоно, което ги е отгледало.

Цитирам: "Проектът ще нанесе непоправими щети на нашия климат, на нашата култура, ако безвъзвратно от лицето на Северна Русия изчезнат не само стотици села, но и около 15 хиляди паметника на руската история."

Цитирам още: "Независимо от равнинния характер на северните руски земи ще бъдат изсечени гори и наводнени милиони хектари поля, имоти и ниви."

Омръзна ли ви вече? Е, само малко още: "Проектантите на превърлянето някак си са изпуснали да вземат предвид, че когато реките потекат направо през старинните руски градове, нивото на грунтовите води ще се повиши и те ще наводнят покрайнините на гр. Вологда с нейната всеизвестна историческа архитектура и Софийски събор; ще бъде потопена и перлата на строителството, гениалното творение на човешките ръце - Кирило-Белозерският манастир, а над повърхността на образувалото се море ще останат само част от стените и кулите на ФерAPONTOвия манастир, който е известен в целия свят с несравнимите фрески на великия Дионисий."

Чета и не вярвам на очите си. Нима всичко това е било напечатано тогава, а ние сме си мълчали? Не си направихме труда нито да проверим, нито да се усъдним, не се застъпихме за своите колеги учени; как сме могли с такова доверие да четем това явно изопачаване на фактите? Защо не сме видели, с каква нечистоплътност, с какви "чернопиаровски" шаблони се е водела тази полемика?

Неправдоподобие - ето какво поразява в хипертрофираните нападки на критиката към проекта. Оказва се, че за да ти повярват, изоб-

що не е нужно да казваш нещо, което дори малко да прилича на истина. По-скоро е обратното: внушаемостта (ще използваме такава грозна дума) вероятно не се намира в онази част на мозъка, в която пулсира нормалната мисъл. Затова правилото "Колкото по-неправдоподобно, толкова по-добре" е по-скоро професионален съвет, а не плод на нечия ирония.

Предметът на критиката се използва като флагче при лов на вълци и затова - подробностите да вървят по дяволите! Аз много се учудвах: защо днес в разговорите за печалната съдба на Военния магазин никой не се интересува от неговата история? Колкото и да обясняваш, че сградата дълго време пустееше, разрушаваше се, защото не можеше да се намери инвеститор, никой не те слуша. Така беше и в онази "повратна" дискусия. Публицистите не се интересуваха от фактите, аргументите на учените, тъй като обектът на критика беше избран като символ. Авторите не бяха обезпокоени от това трябва ли наистина да се спасяват паметниците; тяхната страстна полемика беше само параван за борбата с партийното надмощие. Проектът нямаше да предизвика толкова бурен резонанс, ако върху него не стоеше печатът "Постановление на ЦК". Целта съвсем не бяха учените, а онази страшна сила, наречена "организираща и насочваща". И тази постановка се раждаше направо в дискусията, може да се каже - импровизирано, пред очите ни.

Или да вземем друг пример. Днес в предизборните кампании широко се използват така наречените двойници, поставени хора, които имат същата фамилия като конкурента, които за пари се включват в изборителния списък, за да се дискредитира омразният кандидат (например, като съобщиш в някой вестник, че човек с едни-каква си фамилия е бил съден, лекувал се е в психиатрична клиника, провъзгласява гнусни идеи и така нататък).

Но и този пример беше използван в "повратната" кампания. Всъщност вие вероятно сте забелязали, че в приведените по-горе цитати става дума за ФерAPONTOвия манастир, който, както е известно, се намира много далеч от Об, може да се каже в другата част на света. Къде е проблемът? Ами там, че за "момче за биене" е бил избран друг проект, който нямал нищо общо с интересувания ни "сибирски" проект. Това бил план за отклоняване на реките от европейската част на страната към басейна на Каспийско море. Проектът наистина е слаб и много съмнителен. Нямам думи. Думите се появяват, при това съвсем не пе-

чагани, когато забелязваш, че достатъчно обосновааната критика на един проект неправомерно се пренася върху друг и двата се слагат под един знаменател, за да се направят радикални организационни изводи. А авторите на "повратната" дискусия са постъпвали точно така.

Могат да се посочат още редица методи, осигурили победата на писателите над учените. Обаче няма да отегчавам читателите. На който му е интересно, може сам да се поразрови: днес има предостатъчно пособия по "мръсни технологии". Бих искал само да обърна внимание на една особеност на въпроса, за която няма нито дума в тези пособия.

"Пиар" е западна дума. Свикнали сме да смятаме, че той съществува някъде зад океана. Струва ни се, че новопоявилите се специалисти по оклеветяване изострят методите си, превеждайки от английски, ползвайки опита на американските си колеги. Сигурно има истина в това. Обаче изглежда, че нашите майстори на компромата нямаше да постигнат грандиозните си успехи, ако не се бяха вписали именно в руската стилова традиция, формирана много преди съветската власт.

Руската традиция на оклеветяването е велика и богата. Нашите пиар майстори съвсем напразно се хвалят със западните технологии. Човек трябва да има собствена гордост. Например по времето на Сталин почти половината хора от населението бяха "черни пиари". Наистина това не се наричаше с красивата аббревиатура PR, а простичко - донос, но жънеше не по-малко осезаеми успехи. Разбира се, ако тогава, през трийсет и седма, съществуваха пиар-агенции, работата на "големия терор" щеше да е значително по-лека. Всеки доносник, пишеш за съседа си, щеше да се избави от творческите мъки. Плащаш си и всичко е наред. Седиш и чакаш да дойдат да го приберат и да се освободи неговата жилищна площ.

Но е още по-поразително с каква точност "чернопиарските" методи се самозараждаха в народната среда. Както и в нашата дискусия.

Толкова голямо е било замайването от усещането за силата на общественото мнение, че сега дори ми е трудно да си спомня, как така ние, хора на науката, без съчувствие сме чели "жалките", както ни се струваха тогава, оправдания на колегите учени, които сами бяха обходили целия регион, които бяха изучили и документирали всички животни и насекоми в пустинята, които се бяха загрижили дори и за това как ще се придвижват степните хищници и с какво ще се хранят.

"По проекта работиха десетки специализирани колективи, в изследванията взеха участие учени от 29 института. Научните резултати са публикувани и обсъждани със специалисти. Под тези заключения стоят подписите на известни учени и експерти, които са се занимавали с този проблем. Против проекта са се подписали тези, които не са работили, не са изучавали, не са пресмятали, не са виждали..."

Не е за вярване. Както не е за вярване и това, с какво пренебрежение са се отнесли обществените обвинители към всички опити на учените да изведат проблема в режим на открита дискусия. Опозорените мелниоратори не са били канени на обсъжданията, а когато били канени, не им се е давала думата, а когато им се е давала, изказванията им не са били публикувани.

Никой не се интересуваше от съдбата на учените в тази ситуация. Те просто бяха принесени в жертва. Имаше се предвид ЦК на КПСС, но се обвиняваха мелниораторите. Отработваха се методите на огъване на властта, а под пресата попаднаха специалистите. Партията беше тази, която предизвикваше раздражение с всичките си грандиозни планове, а пострада много нужен на страната проект, който беше съвършено уникален, защото той имаше не само разработена и проверена научна и техническа обосновка, но и всестранна критика. Унищожи се и се опозори трудът на хиляди научни работници, които са разработили повече от десет варианта за използването на само пет процента от водите на реката Об!

Дори споменаването на необходимостта да се уточнят някои параметри на проекта предизвикваше озверяване. Документите просто бяха изгорени.

Като кмет много съм изучавал проблема за разрушенията. Дори ходих да събера опит в чужбина. Там това е голяма наука - книги, катедри, напреднали технологии. Но характерно е това, че те чупят и ликвидират това, което не им е нужно, което е изконсумирало своя ресурс и само пречи. А пък ние доубиваме това, което е жизнеспособно, което работи и може още да ни потрябва. Това е някаква национална болест. Да рушим не е като да строим - това е нашият девиз. Всичките ни сили отиват за разрушаване. За съзидание не остават сили. Да чупим - няма проблеми! Организацията на труда е идеална. Ентусиазмът е пълен. Желаящите са в излишък. Основната цел е да не остане нищо.

Мисля, че е време да прекършим тази тенденция. Нека дори да се

окаже, че проектът е неизпълним. В края на краищата чувството за елементарна справедливост ни кара още веднъж да се върнем и поне да разгледаме идеята, в която са се събрали и романтиката, и икономическата изгода, и решението на много проблеми, в това число и геополитически.

Откровението на младия географ

За първи път тази идея се родила в ума на едно шестнадесетгодишно момче. Това се случило през 1856 година, при това съвсем не в Централна Азия, а много далече от нея, в славния град Киев, столицата на Малорусия. Младежът учил в местната гимназия и бил толкова страстно увлечен по географията, че изчел всички книги, които имало в градската библиотека, всички географски списания, които могъл да поръча и намери.

И ето че в седми клас, докато пишел съчинение за участие в конкурс на тема "За климата на Русия" Яков Демченко (така се казвало момчето) изпитал някакво силно усещане, както сам признал той покъсно. Той сякаш видял замисъла на самата природа. В неговите представи се появило малко възвишение, минаващо покрай Западен Сибир - вододел, на север от който е съсредоточено огромно количество вода, а на юг постепенно се снижава и там водата може да се стича сама, практически без изпомпване. "Говори се - обосновавал идеята си гимназистът, - че Русия заема 1/6 част от света, а не се взема под внимание фактът, че в северната ѝ част има "реколта" само от сняг, а в южната няма дори и това."

Поне две обстоятелства свидетелстват за това, че прозрението не е било случайно следствие от детски увлечения, които отминават бързо, а е "видение, непостижимо за ума". На първо място е фактът, че тази идея не го е напускала през целия му живот.

А второто обстоятелство е още по-удивително: идеята на Я. Г. Демченко е жива и досега, без да промени същността си. Днес, след като е преминала през закалката на научните проучвания и всеобщата критика, тя се е запазила в същия вид, в който е била в училищното съчинение от седми клас.

В края на 1868 година младият ентузиаст подава в географското дружество предложение за проект, който е обмислял пет години "За

приложението, което може да има в бъдеще Арало-Каспийската низина". Той е дал такова заглавие, "за да прикрие на първо време съдържанието, което е могло да се стори на някого доста куриозно". Проектът бил даден за рецензия. Започнало протакане - учените и тогава са се отнасяли с недоверие към всичко, което не излиза от техния кръг. Демченко вече бил започнал да съжалява, че се е набутал там с незрял проект. Но тогава разбрал, че известният французин Фердинанд де Лесепс, който по това време бил завършил построяването на Суецкия канал, е намислил да "напоява Сахара чрез канал от Червено море" и с радост възобновил усилията си. Той написал брошура, която претърпяла две издания. Обърнал се към хивинския хан и бухарския емир, призовавайки ги да пишат обръщения до руския цар. Търсел съюзници, доказвал, уговарял, омайвал богати хора, способни да субсидират проекта.

Но тук в тази история наблюдаваме и друг сюжет, който е също толкова необясним. На фона на всички грандиозни руски дела нито преди революцията, нито след нея Демченко не е могъл да преодолее това, така да го наречем, проклетие, което унищожавало всичките му начинания. Яков Григориевич починал през 1912 година. През целия си живот той така и не срещнал нищо друго освен насмешки и подигравки ("Демченко е готов да съчини потоп на Европа и Азия" - това е може би най-меката оценка). Но идеята продължавала да живее и да привлича ентузиастични души. Дори по време на Гражданската война в района на сибирския вододел са пристигали експедиции за изучаването на въпроса. Чак през 30-те години вниманието на хидроинженерите било привлечено от грандиозните строещи на Московско-Волжския и Беломорския канал. Но за сметка на това популярността на идеята за "сибирското море" рязко нараснала по време на войната - евакуираните в Централна Азия представители на творческата и научната интелигенция успявали, както се казва, да се сродят със земята.

Работата по изграждането на канала започнала през 1950 г. През 1951 обаче тя била преустановена.

След това през 1958 г. строителството се подновява, но продължава само до 1962-ра. Следва още един цикъл с начало през 1971 г. и край през 1973 г.

И ето най-накрая през 1978 г. започнала сериозната дейност. Хилядите специалисти извършили колосален труд, разработвайки 17 ва-

рианта за използване на излишните и отпадъчните води на реките Об и Енисей за напояване на земите на Казахстан, Узбекистан, Туркмениния, а също така и на Тюменската, Курганската, Челябинската и Оренбургската област. Започнала реалната работа... А какво е станало по-нататък вие вече знаете.

Така че сега трябва да се върнем към изходната позиция, от която е започнало киевското момче, и отново да разгледаме идеята в онзи вид, в който е била представена в неговото гимназиално съчинение:

"...Не далече от Аралско и Каспийско море, в Сибир, се намира речната област на Об, която е два пъти по-обширна от тази на Волга и може с водите си да поддържа две Каспийски морета. Тази област е почти еднакво отворена както към Ледовитото море на север, така и към Аралското на юг и само заради незначителния склон в първото направление реките ѝ, течащи от запад от Урал, завиват на север, а не на юг. Една малка преграда от страната на Ледовитото море или малка падина от страната на Аралско море биха били достатъчни, за да могат реките на Западен Сибир да променят източно-западно си направление и да текат не на север, както е сега, а на юг, и със своите обилни води нямаше да напояват излишно студените тундри на Северен Сибир, нямаше да освежават Ледовитото море, което вследствие на това замръзва повече, а щяха да облагородяват топлите и обширни страни около Каспийско и Аралско море."

Днес всичко това е щателно проверено и потвърдено. Дълги години с това са се занимавали геолози, географи, картографи, почвоведи, хидролози, еколози, които изследвали огромните простори на Сибир и Централна Азия. Те установили, че на север водните ресурси надвишават с 50 пъти своето възможно потребление, а в същото време степите на Казахстан, Алтайския край и Сибирския юг се напояват достатъчно средно веднъж на десет години, а през останалото време населението само се моли за вода.

Също така те изчислили, че за задоволяването на потребностите от вода тук биха били достатъчни 5-7% от средногодишно изливането на Об в Северния Ледовит океан. По географски карти те разработили няколко варианта на маршрути за отклоняване на водата с оглед на ландшафта и прогнозирана продуктивност на прилежащите земи. Изследователите стигнали до извода, че най-удобно е да се взема вода от

Об в района на Ханга-Мансийск, която след това ще се насочва към републиките от Централна Азия и ще се влива в Амудария. Освен това те решили, че оптималният вариант за отклоняване на водата на този етап, въпреки филтрацията и изпаренията, може да бъде един канал (дължина - 2250 км, дълбочина - 16 м, широчина - 200 м). Отклонената вода няма да е повече от 27,2 куб. км на година.

В крайна сметка те гарантирали, че с използването на тази вода ще бъде възможно напояването на 4,5 млн ха земя. При това вложените пари ще се изплатят не само от повишаването на селскостопанската продукция, но и от косвените системни социално-икономически последици.

А спечелените пари могат да се пренасочат за развитието на Сибир - както за подобряване на екологичната среда, така и за преки бюджетни нужди. За да не измира населението.

Ето такава простичка идея.

Разбира се, не става и дума за това, че можем просто да преразгледаме стария проект и да го пуснем за реализация. Връщането към него е възможно само при вземане предвид на новите условия - политически, икономически, екологични и технически. И все пак при всички уговорки едва ли може да се предположи, че такава мощна разработка, направена от най-големите специалисти за 15 години, е била абсолютно непрофесионална и може да бъде захвърлена, вместо да послужи за фундамент на нови разработки. Това не е правилно от стопанска гледна точка.

Уточнявам и резюмирам: авторът най-малко от всичко би искал да изнесе окончателна присъда. Изобщо не смятам, че съм компетентен. Само приканвам спокойно, без емоции, с оглед на съвременните геополитически и икономически условия и технологии да се реши най-накрая въпросът за това дали е реално осъществяването на идеята, или да се докаже, че това е невъзможно.

Стар проект в нова ситуация

Но читателят ще попита, какво ни дава тази идея, след като за последните години цялата ситуация на южносибирския вододел коренно се е променила? Едно е, когато това беше наша територия,

родни републики. И съвсем друго е, когато (няма да обсъждаме по чия вина) това са чужди страни, все по-често поглеждащи към САЩ.

Узбекистан провежда политика на абсолютен отказ от каквото и да било значимо сътрудничество с Русия. На негова територия е разположено най-голямото в Централна Азия подразделение на американски войски. Въпреки че Русия е най-големият вносител на узбекските суровини, руският бизнес е представен в републиката много слабо.

Казахстан продължава да си остава основен политически и икономически партньор на Русия в този регион.

Киргизия и Таджикистан са свързани с Русия с договор за колективна безопасност. Единствената сила, поддържаща единството на разорения от гражданската война Таджикистан, както и преди, си остават руската 201-ва дивизия и граничарите. Обаче ръководството на тези държави също е засилило търсенето на други външнополитически центрове, предопределени да станат техни икономически партньори.

А ако става въпрос за Туркменистан, в последно време Ашхабад свързва надеждите си с построяването на газопровод през контролирания от САЩ Афганистан към Пакистан и Индия. Е тогава какво общо имаме ние?

Отговарям. Русия не може безучастно да се отнася към проблемите на бившите южни републики. Дори да пропуснем душевните емоции, тъй като това днес не е на мода, ще се наложи да признаем, че техните проблеми болезнено ще ударят бившия "по-голям брат".

Работата е там, че колкото и икономично да се изразходва водата (като се използват например капково и тръбно напояване), вследствие на прогнозираното глобално затопляне водните запаси на тези страни практически са изчерпани и ще продължат да намаляват. По оценка на специалисти от ООН ресурсите на прясна вода в този регион ще намалят с минимум 20% в резултат на затоплянето на климата.

А през това време високият прираст на населението и трудовите ресурси във всички страни от Централна Азия ще изискват разширяване на общественото производство и усвояване на нови земи. За нормалното съществуване са нужни не по-малко от 0,3 ха напоена земя на човек, като към сегашния момент се пада средно само около 0,17 ха. А освен това, ако днес в републиките от Централна Азия (без Казахстан) живеят над 40 милиона души, то по демографски прогнози до 2020 г. те ще станат 60 милиона, а през 2050 г. - 100 милиона. Ами

смятайте.

С две думи, в страните от Централна Азия е налице крещяща диспропорция между огромния прираст на населението и ниското, продължаващо да пада ниво на ефективност на обществено производство, между нарастващите потребности и реалните възможности за тяхното удовлетворяване. Само Казахстан се намира в по-добро положение. Но и неговите проблеми, въпреки че са разрешими, са по силите само на процъфтяваща държава. А процъфтяване може и да не настъпи, ако не се разрешат тези задачи.

В западащите заради недостиг на прясна вода страни може да се очаква нарастване на напрежението, агресията, тероризма, фундаментализма и други подобни настроения.

И това са само част от проблемите. Оголилото се дъно на умиращия Арал със площ 40-50 хил. кв. м вече разнася хиляди тонове пясък и особено вредни минерални соли, които стигат до Оренбург, Орск, Волгоград, Саратов, южните територии на Уралския регион. Представете си какви последствия ще донесе за Русия бързото опустиняване на плодородните земи на Централна Азия вследствие на гибелта на Арал. През последните две години регионът съществува в условията на природна и техногенна катастрофа. Вече 150 хиляди души са преселени от Каракалпакия - там вече не може да се живее. Прибавете към това неизбежното свиване на икономическите връзки на юг (заради понижаването на платежоспособното търсене), рязкото понижаване на износа на руски стоки и вноса от Централна Азия на лен, редки метали, уран, селскостопанска продукция, въгледородни суровини и други стратегически стоки.

Като гледа всичко това, човек неволно си мисли: а може би раздетелите за чистота на природата е трябвало да се страхуват не от "обръщането на реките", а обратно, от отхвърлянето на тази идея?

По проекта от 1986 г. до тук би трябвало вече да е стигнала вода от Сибир.

Нямаше ли да е по-добре за Русия, ако с южните ветрове в Западен Сибир и Южен Урал идваха не пепел и сол, а изпарения от повърхността на Аралско море?

Още един проблем - грамадният миграционен поток, бежанците от екологично и социално неблагоприятни азиатски региони. Трудно е да си представи човек как ще се справи Русия с това. А ако в резултат на икономическата разруха, нищетата и вътрешнополитическото

напрежение централноазиатските страни станат плячка на радикализма и екстремизма, даже не ми се мисли как всичко това може да нахлуе в руските простори, където живеят милиони мюсюлмани, граждани на Русия.

Добавете към това стабилното военно партньорство и икономическото присъствие на САЩ и западните страни, които с всички достъпни средства ще заемат една след друга позиции в този стратегически важен регион, и ще се убедите в истинността на древното правило: "Ако този, който седи при горното течение на реката, не дава вода на тези, които са долу, то последните могат с оръжие в ръка да отстояват правото си да имат вода."

За да се избегне всичко това, трябва по радикален начин да се преустрои цялата ни източна икономическа политика. Тоест не само да се преобразува стопанската инфраструктура на нашите земи от Сибирския и Централноазиатския регион за всеобща изгода, но и да се излезе на нови територии в глобалното партньорство в Централна Азия. Ако не намерим партньорски взаимноизгодни решения, ще ни се наложи да решаваме друга група проблеми - защита от външни силови посетелства.

Във всички случаи притежаването на 24% от световните ресурси на прясна вода ще изисква колосални политически и организационни усилия, за да можем да защитим правото си да изливаме излишната вода в Северния Ледовит океан.

Как да направим всичко това

Разбира се, всичко гореспоменатото съвсем не означава, че трябва да се изискват от Русия благотворителни жертви в ущърб на интересите на нейния народ. Но имаме възможност да продаваме изгодно това, от което ние самите не можем да се възползваме. Имам предвид да продаваме на платежоспособни купувачи излишните води, които сега изхвърляме в океана.

Ако въпросът се постави по този начин, т. е. ако се прехвърли от сферата на емоциите в плоскостта на икономиката, то проектът придобива твърда комерсиална основа. Русия може да има голяма изгода, при това с прякото участие на южните съседки. А получените пари могат да се насочат за развиването на Сибир. Ако проектът се окаже

състоятелен, сибиряците могат да получават милиони долари за поддържане на региона.

Да кажем, че в Кипър един кубически метър поливна вода струва 1 долар. В Централна Азия икономическите възможности засега са по-слаби, но на 20-30 цента можем да разчитаме. Себестойността на доставката на този кубически метър по предполагаем канал е около 10 цента, като се вземат предвид капиталните и експлоатационни загуби. И това не е нефт или газ, чийто запаси са ограничени. Това е ежегодно възобновяващ се неизчерпаем ресурс. При това трябва да се има предвид, че потребностите от вода (както и цените) растат и ще растат и за в бъдеще.

Друг е въпросът, че ние все още нямаме никакъв опит в продажбата на вода. Така, както нямаме и отговор на въпроса как в условията на пазарни отношения да се реализират такива проекти. Ето почти двадесет години сме лишени от новия опит за обединяване около общозначим въпрос - било то строителство на пътища или борба с бедността. Дори и да се е зараждало нещо, то на мига е загивало, оплетено в мрежите на бюрокрацията. Няма го вече онзи ентузиазъм, който вдигаше духа на хората, няма го авторитета на държавата, който позволяваше да се включват лостовете на външноикономическо въздействие, няма го, и слава богу, партийният натиск, квазиидеологията, репресивният апарат, който задействаше тези лостове. Как без всичко това да правим така, както са правили нашите бащи и деди - да обединяваме страната около големи проекти и програми, да насочваме частния интерес към общото дело - това са нови, но разрешими въпроси.

Налага се да признаем, че в момента инженерното и техническото осигуряване на идеята за "обръщането" не са най-актуалния проблем. Първо (ще повторим), много неща вече са направени и трябва само да се адаптират към променената ситуация. Второ (също ще повторим), е събран достатъчно голям научен потенциал и опит, за да се справим успешно с това. Стига да бяха решени всички останали проблеми - политически, финансови, организационни и най-важното идеологическите, мирогледните и дори психологическите. В това е коренът.

Тук са необходими качества на истински политик. Тези качества по думите на философа Макс Вебер "са решаващи за един политик. Страст - в смисъл ориентация към съществуването на работата. На второ място е чувството за отговорност. И окомер."

На състоялата се в Бишкек конференция на ЮНЕСКО "Евразия в

XXI век, диалог между културите и конфликт между цивилизациите" държавните глави на средноазиатските страни показаха интерес към проекта. Президентът на Киргизия Аскар Акаев, например, подкрепи идеята за международен консорциум. Това е интересно предложение. И това, което е особено интересно в него, е, че става дума за създаване на поредния естествен монополист, който ще държи здраво за гърлото страните членки заради получаване на печалба, която ще взимат те самите. А на консорциума ще му се плаща само за работата, за да се компенсират разходите му. Сдружението на страните членки в проекта в този случай се гради на основата на членство - държави и частни компании участват в него не просто с пари (най-вероятно взети като заем от Световната банка), но и административно - чрез постове в международния консорциум.

Могат да се намерят и други организационни форми. Най-важното е това, че икономическата основа на съвместния проект става не просто покупко-продажбата на вода, а развитието на производствени сили и провеждането на доходна дейност за активното благоустройство на водното стопанство на региона.

Както се казва, почувствайте разликата. Ние, всички заедно, не просто търгуваме с вода, но и се грижим за развитието на селскостопанското производство и промишлеността в региона, за усвояването на полезни изкопаеми, за създаването на полезащитни пояси, за превоза на товари по паралелната на канала магистрала "Север-Юг", за развитието на електроенергетиката и т.н.

Всъщност става дума за съвместно създаване на корпорация за системно социално-икономическо развитие на огромна територия (включваща както Южна Русия, така и републиките от Централна Азия), като рационално се използват обединени ресурси.

Осъществяването на един такъв проект би могло да стане обединяваща точка за интересите на всички партньори на територията на Евразия и би позволило създаването на мощен икономически мост между Русия и републиките от Централна Азия, а в перспектива и със страните от Персийския залив.

Така че засега трябва да си размърдаме мозъците, а не реките. Ако започнем поне да обсъждаме въпроса за напояването на средноазиатските земи и да показваме своята заинтересованост, то като минимум ще предизвикаме ответна заинтересованост, а като максимум ще създадем прецедент на "друга глобализация", изградена не на основата

на конфронтация, а на основата на взаимопомощ и световно благоустройство.

Друга глобализация

Днес принципно съществуват два сценария за глобализация. Първият е господството на мощни транснационални корпорации, изповядващи принципите на глобалния социален дарвинизъм. Този начин води до нарастване на ефективността и доходите, но предизвиква протести, защото укрепва приоритета на развитите нации в конкуренцията за глобалните ресурси. А несправедливостта, както се знае, предизвиква опозиция и дава храна на тероризма и международните конфликти, в това число и силовите. В това можем да се убедим всеки ден, отваряйки вестника. Но има примери, макар и редки, за друга глобализация, изградена на базата на равноправни, партньорски отношения и концепцията за съвместна работа. Класически пример е създаденото преди повече от 50 години Европейско обединение за въглища и стомана. Тогава всъщност страните от Европа започнали да разглеждат въглищата и желязната руда като общ ресурс, с който е трябвало да се разпоредят така, че да получат максимални блага за обединението като цяло. Ефектът от един такъв подход се оказал толкова мощен, че изиграл важна роля за неутрализацията на националните сепаратисти, но сега става въпрос за това, че заставайки на такава конструктивна позиция, държавите преминават към ново, нестандартно засега политическо мислене при решаването на национални задачи.

Днес никой от сериозните политици не отваря и дума за това да се замразят или да се обърнат процесите на глобализацията. Но те могат да се направят по-справедливи, благоразумни, дори, ако искате, по-регулируеми. Глобализацията не е просто "Макдоналдс"-и или финансовият пазар. Глобализацията е признак на приближаващия се нов, засега неизвестен никому световен ред, по отношение на който Западът се намира приблизително в същото положение, в каквото е и Изтокът. Нито там, нито тук има универсалистка идея. Съществува само егонизъм на участниците в световния пазар и претенциите за притежаване на истината, растящи в зависимост от паричната и военната мощ.

Днес Америка с пълно право претендира за лидерство в глобалния свят. Но истинското лидерство се постига не със си-

да, а с признание. Получава го този, който създаде универсалистка идея, нов морал, основан не на противопоставяне, не на изсмукване, не на изхвърляне на тези, които са извън стратегическите интереси.

Всички помнят (за това са ми казвали много американци) думите на нашия президент В. В. Путин в навечерието на иракската война: "Това е грешка." А защо? Нали не заради това, че някой не е вярвал в мощта и военната сила на тази супердържава. Не, разбира се. А защото, решавайки по този начин своята близка геополитическа задача, Америка фактически се отказва от ролята си, дадена ѝ от самата история на този етап - ролята на лидер в глобалното световно общество. Изразявайки се с думи от библейска притча, тя размени първородството за паница леща, смени образа на справедлива демократична държава с образа на колониална. И тази грешка не е случайна, тя е следствие от онези стари ценностни ориентири, които са били заложени още през XVIII век: утилитаризъм, егоизъм, извисяване на парите като най-висша ценност. Но такава ценностна система не може да претендира за всеобщо признание. Елементарният инстинкт няма да позволи на човечеството да признае за световен лидер държава, принуждаваща да се приемат нейните условия с подкупи и бомбардировки.

Ние закъсняваме с откриването на проблемите. Светът вече живее, така да се каже, в бъдещето, а няма идеология, която да съответства на световната икономика. Всички обществени институции, цялата политика, нравствено-етичните норми, всички виждания са от миналото. Всичко е по-добро, по-мощно, но в основата му е все същият фордовски конвейер, един опит със съвременен инструментариум да се отстоява световният ред, който откъм ценности вече е изчерпан и морално остарял.

Можем колкото искаме да се възмушаваме от онези млади хора, които активно се борят с американския вариант на глобализма, противопоставяйки му друг, нов аскетизъм, основан на общуване и взаимотърпимост. Но не можем да отричаме, че по отношение на новата епоха "социално-дарвинистката" ценностна система е остаряла и консервативна. Този свят, който носи със себе си глобализацията, още не е изяснен като система. Не се знае каква управленческа технология, каква етика, какви ценности ще царят там. Но, ако (както го усещат тези млади хора) новият свят не бъде изграден върху

силата, богатството, величието на парите и безграничното потребление, а върху други ценности, тогава ние трябва да играем на друг терен.

Ние още нямаме нова етика, нито "абсолютен морал", с чиито норми биха могли да се съгласят всички. Има наченки на това, което, ако използвам думите на Достоевски, може да се нарече "световна отзивчивост".

Абсолютният морал - това е такова разбиране на проблемите на другите, при което всички идеологични, расови и други разделения отстъпват. Това е готовност да помогнеш на една страна независимо от степента на либералност на нейните закони или съгласието ѝ да разположи на своя територия чужди военни бази. Това е такова отношение към ближния, когато "ближният" на днешната обединена планета е целият свят. Всяка държава, независимо от ориентацията си, трябва да предизвиква у нас еднакво желание да приемем проблемите ѝ като свои. Каква ли катастрофа още трябва да преживее човечеството, за да стане подобно нещо приет от всички етичен постулат. Но ако не намерим нов хуманен отговор на предизвикателството на глобализацията, няма да избегнем нова световна война.

Всички тези тезиси не са нови. Но обикновено критиките завършват именно с критика, с протести и демонстрации. Засега не виждаме практически примери за алтернативна глобализация - къде е тя, как е възможно да се осъществи. Ако искаме да постигнем успех, трябва да прилагаме всичко това на практика. Алтернативната глобализация не е въпрос на теория, която в днешните информационни условия моментално се задръства от поръчкова демагогия. Тя е въпрос на практика, на реални решения.

И така, връщайки се към проекта, за който става въпрос, можем да кажем: неговата политическа перспективност се състои именно в това, че той безусловно следва логиката на втория модел. Ако в основата му залегне не просто търгуването с вода, а развитието на стопанската дейност в региона и създаването на условия за системно социално-икономическо развитие за сметка на активното потребление на вода, ние ще застанем в позиция, от която бихме могли да преминем към нов, засега нестандартен глобалистичен подход за решаването на национални проблеми - което е добре за ближния, е добре и за нас.

Реализацията на такъв проект (ако, повтарям, с него се съгласят всички страни) неизбежно ще породи и други проекти: транспортен, енергетичен, строителен, туристически и т. н.

Малко лично

Който не е препускал на кон през степите на Казахстан, не е посещавал изгрева в планините на Киргизия, не е пил чай с узбекските старци, не си е купувал народна таджикска керамика, не е усещал древността на туркменските разкопки, с две думи, който не е бил в Централна Азия, той не може да разбере патоса на този текст. След разпада на съветската империя Средноазиатският регион сякаш се затваря пред нас, не се чува много за него. Редките, леко иронични телевизионни репортажи за политическото устройство и мургавите лица по улиците, търсещи работа - като че ли това е цялата информация.

Обявявайки се за част от Европа, което по принцип е правилно, прекалено лесно губим връзката си с Централна Азия, а това е не само неправилно, а просто недопустимо. Руският орел гледа и в двете посоки. И ако някъде среща отведен добронамерен поглед, то това е именно в тези републики. Много пъти съм бил в Централна Азия, работех там, строях химическо производство. И ето какво ще ви кажа: такава силна добронамереност, такъв прием на руснаците не съм виждал никъде. Русия се ползва с голямо уважение, в съзнанието на тукашните народи ние никога не сме били нито завоеватели, нито поробители. Руската култура, наука, образование, промишленост - всичко, което е донесла тук Руската империя, е било направено с уважение към местните култури. В тези страни ние имаме, както се казва, положителен имидж. А това, приятели, струва скъпо.

Да се загубят връзките с Централна Азия е не просто недалновидно, но и опасно. Регионът тепърва ще се развива. Потенциалът му е огромен, а закостенялостта му е лъжлива. Народите от Централна Азия лесно се приобщават към достиженията на цивилизацията, но не бързат да се прекланят или да влизат в спорове със Запада. Такива спорове не са за тях. Те имат прекалено дълбоки корени, историческата им устойчивост е твърде голяма, за да реагират на пре-

ходните моди на прогреса. Те просто чакат своя час. И спокойствието, с което чакат, за пореден път доказва недалновидността на западопоклонничеството.

Народите на Централна Азия имат всичко - топлина, богати земни недра, работна ръка. Единственото, което не им достига, е водата. И приятел ще бъде онзи, който я донесе. Ако можехме да им продаваме вода, това би било просто подарък. В лицето на тези страни бихме могли да получим съюзници за вечни времена. Докато в Русия текат пълноводни реки, отношенията ни ще бъдат дружески и позитивни.

Централна Азия е особена територия. Там започваш да чувстваш истинското време на земята над суетата на прогреса.

Там, в степта, усещаш света под купола на небето толкова цялостен и глобално единен, както го виждат космонавтите.

Там цари мъдрост и спокойно съзерцание, чувство на покой и правилност на устройството на света, което в московската делова суета идва много рядко, само в особени моменти - през почивните дни, при кошерите, сред пчелите. Рядко, но идва.

"Московский комсомолец", октомври 2004 г.

ЧУЖДИ?!

Не хранете децата с чужда духовна храна

Аз често общувам с Александър Минкин, известния в цяла Русия публицист. Година след година той остро, аргументирано и талантливо заклежда безнравствеността на съвременната телевизия, упражнявайки по този начин правото си на свобода на словото.

Но в отговор на това и властта, и телевизионните генерали се ползват от правото си на свобода на слуха и всичко си остава постарому. Наскоро Минкин изля върху мен цял океан от възмущение по повод на позицията на един господин от известно списание - последователен, ревностен защитник на развращаването на младежта и наркопропагандата. Просветеният цинизъм на този господин, грубото му отношение към колегата по перо, използването на методи на психологически шок по време на дискусия предизвикват силна тревога за изданието, представящо се за демократично. И аз определено поддържам Александър Минкин, но става дума за друго. Когато виждаш как някой ораторства в полза на наркотиците, друг разпространява детска порнография, а трети носи на подрастващите благата вест за "обратната култура" и всички те заедно преуспяват, тогава е безсмислено човек да се занимава с четене на морал. Необходим е рационален правителствен подход.

Бизнесът, основан върху човешките пороци, е също толкова вечен, колкото и те самите. Съвременната епоха се отличава само по мащабите на този бизнес. От потребителите на определен вид услуги се трупат милиарди. За разгърнатата инфраструктура са нужни хиляди и милиони нови клиенти. Оптималният вариант е да се подготвят "кадри" от ранно детство. Именно това гарантира устойчив и постоянно нарастващ доход на наркобароните, съдържателите на различни вертепи, производителите на нелегално видео, капитаните на индустрията за гей развлечения. Войната за деца се води отдавна. Тя започва от кафенето, от игралния автомат. Главната ѝ арена са средствата за масово осведомяване.

Именно чрез тях, особено чрез телевизията, се формира представата за света, за развлеченията, за удоволствията. Разбира се, войната не се води само в средствата за масово осведомяване, но и в така наречените ношни клубове, които според мен основно се създават, за

да пробутват наркотици на децата. И държавата губи в тази война.

Днешните социални условия са благоприятни за тези, които правят пари от пороците. Обществото, хората доста индиферентно се отнасят към всичко ставащо покрай тях. Психолози твърдят, че моралът на обикновения човек е ориентиран към обкръжаващата социална норма, а не към безусловно съчувствие към друг човек. За много хора самият факт, че по телевизията се показват актове на насилие, извращение и други подобни, означава, че собствените им потискани стремежи са допустими. За съжаление в нашата страна традиционно съвестта се заменяше с подражание на болшинството. Сега, когато бившите рамки на почти тотален контрол над поведението са унищожени, обикновеният човек несъзнателно разпределя ролята на моралния авторитет между държавата и църквата, между престъпниците и средствата за масово осведомяване.

В резултат на масовата ротация на управляващите слоеве през 80-90-те години, или така наречения елит, в общественото съзнание започна да се формира една представа за норма, за начин на живот, за нормално поведение. Не бих преувеличавал ефективността на стария съветски елит, та нали именно той се оказа неспособен да спаси страната от разруха. Но новият елит в своето абсолютно мнозинство дори не разбира, че е длъжен с действията си, със своето ежедневие да служи за ориентир, да задава норма. Отгоре на всичко сегашният управляващ слой често сам е средище на аномалии и чиста дивашина.

Най-ярко според мен това се проявява в повсеместното присъствие на жаргонната култура на престъпния свят. В държавната телевизия и на главните сцени на страната се организират концерти на "жаргонна" музика. "Криминалното" е подчинило на своето влияние кинематографията и телевизията. Държавата финансира сериали, в които се издигат като герои съвременните руски гангстери. Аз добре разбирам колко е тежка задачата да се социализират хилядите хора, станали престъпници през 90-те години. Но едва ли създателите на прословутата "Бригада" са преследвали тази благородна цел.

Разсъждавайки за влиянието на средствата за масово осведомяване върху децата, трябва през цялото време да помним какво представлява съвременният руски елит. Какъвто е елитът, такива са и средствата за масово осведомяване. (Някой читател може би ще ме поправи: средствата за масово осведомяване отразяват състоянието на обществото като цяло. Не. Както се казва, свикни публиката на наркотици и

тя ще иска наркотици.)

Затова проблемът не е в средствата за масово осведомяване като такива. Проблемът е в историческата неопределеност на нашия елит. Когато Русия се разделяше с комунистическото минало, единствената достойна за него алтернатива беше либерализмът на съвременния западен образец, т. е. либерализъм в етап на кризис (някои даже биха казали "загниване"). Много отдавна, в епохата на Просвещението, либералните ценности са оказали благотворно въздействие върху развитието на цивилизацията. Точно тогава тези ценности са били необходими на човечеството, колкото и въздухът.

Но под въздействието на вековете идеите придобивали нов смисъл. Някога се е смятало, че някои отклонения от общоприетите норми са като минимум извинителни, че и на представителите на малцинствата трябва да се предоставят равни с останалите хора права. Но сега, в епохата на кризиса, деградацията на либералните основи на обществения живот, отклоненията и патологиите започнаха да се натрапват на обществото. Един прост пример. Някога истински хуманизъм беше внедряването в общественото съзнание на представата за хомосексуализма като болест. В какво се трансформира тя сега? В пропаганда на този начин на живот, в обичайността на творческите търсения на тема смяна на пола. Сега всичко това е норма. Постоянно на нашия телевизионен екран виждаме предавания, особено музикални, в които гейовете изглеждат така, че са за предпочитане пред "нормалните".

Нещо подобно се случва и на "пазара за идеи". Трябвало да има свободна конкуренция. Както се казва, не трябва да лишаваме хората от правото им на избор! Ето вие например се обръщате към хората с традиционното си християнство, а ние - със сатанизъм. Хората сами ще решат кое им е по-присърце. Мисля, че на всеки нормален и незаинтересован човек му е ясно, че тук няма и помен от конкуренция. Ако пуснем пирами в плувен басейн, кой ще може да се конкурира с тях?

И проблемът с разпространяването на наркотиците, и проблемът с допускането на проституцията се представят по начина, по който и проблемът за свободния избор.

Но, господа, свободният избор започва тогава, когато са сформирани вътрешните структури на човешката психика, и там, където тези структури са пълни с представи като това е "добро", това е "лошо",

това е "мое", това е "чуждо". Дори когато става дума за възрастни и напълно адекватни хора, не винаги може да се разчита на свободния, т. е. осъзнатия и рационален избор. Що се отнася до децата и подрастващите, то те просто не са в състояние да преценят какво им предлагат възрастните.

Казват, че не можеш да промениш човек след 13-14 годишна възраст. Това не е вярно. Човешката личност продължава да се формира до 22-25 години. До тази възраст тя е податлива на външни влияния, огъва се под техния натиск. Психолозите наричат този процес интериоризация на нормите, които са външни по отношение на човека. Детето, подрастващият, усвоява принципите и правилата на социалната дейност, формира се вътрешната структура на неговата психика. Извършва се процес на социализация. И точно тогава е много важно на какви норми се приучва детето. Ако постоянно му се показва колко правилни (добри, симпатични, силни) са наркоманът, хомосексуалистът и проститутката, то ще го приеме като даденост.

Обществата, които са по-изкушени от нашето, отдавна вече са взели под контрол каналите, чрез които се осъществява интериоризацията. Тези процеси винаги се регулират в едно нормално общество, в противен случай ще загинат и обществото, и държавата. Ако не искате да храните децата си с вашата духовна храна, те ще ядат от чуждата и ще станат чужди.

Бях обещал да не чета морал. Затова предлагам на читателя да помисли за това какво ще стане с Русия, ако някога различните малцинства станат болшинство. Огледайте се и ще видите колко чужди хора има по нашите улици - не чужденци, не, чужди на жизнените ценности, изпаднали от обществото, изключили се от него. Възможно е да загубим цяло поколение, което трябваше да социализираме от началото на 90-те години. Но имаме още 10-12 години. Все още можем да върнем голяма част от тях, да ги върнем в нашия живот. Когато те станат на 25, вече ще бъде късно.

Ние - държавата и обществото - трябва да изолираме децата от безусловно вредните фактори - от наркотиците, от сектите, от различните екстремистки течения. Тук, без да обръщаме внимание на никаква демагогия от страна на заинтересованите "адвокати", трябва да се издигнат здрави прегради.

В някои страни днес се приема антитерористично законодателство. И под тероризъм се разбира не само извършването на терористич-

ни актове, но и подстрекателството към тях. В нито една цивилизована държава свободата на словото не се разпростира върху тези, които отправят призови за насилие, за война. И никой не оспорва това, защото насилието води до загиване на хора. Ако човек призовава за война на всеки с всеки, е очевидно, че той работи за търговците на оръжие. Убеден съм, че законът за средствата за масово осведомяване не трябва да се разпростира и върху хората, които обясняват на младежите, че наркотиците са хубаво нещо. Либерализацията на продажбата на наркотици ще бъде последвана не само от гибелта на хора, но и от невероятно тежки генетични трансформации. Това е по-страшно от прякото убийство. Хората, които публично се застъпват за употребяването на наркотици, са преки съучастници на наркотърговците. Трябва най-накрая да се създаде прецедент за използването на статията от НК за подбуда за употребяване на наркотици. Разбира се, средствата за масово осведомяване ще надигнат вой. Но страната ни е по-важна.

Обръщам се към прагматизма на онези политици, които, четейки тези редове, иронично се подсмивват, искрено вярвайки, че моралните ограничения за един политик са същински вериги. Искам да напомня, че не те първи изхвърлят морала от кораба на историята. Искам да напомня на тези "лоцмани", че много от техните избиратели имат или смятат да имат деца. И като цяло хората ни все пак не са дебили, те са способни да различат доброто от злото, реалната работа от празните приказки пред телевизионните камери.

Русия трябва да започне системно унищожаване на развитата и многоликата структура на наркобизнеса. Тук, в Москва, сме решени сериозно да се захванем с нощните клубове. Хванем ли някой с наркотици в този клуб, ще го затворим.

Добре разбирам, че този проблем не може да се решава само от наскоро създадения Комитет за контрол на разпространението на наркотици - само с едната операция няма да стане. Наркотиците запълват празнотата в живота. За младия човек скучното, сиво съществуване е непоносимо. Трябва да му се помогне да намери нещо ярко, интересно, което да го издига в очите на неговите връстниците. Ето например в Москва работят стотици фитнес клубове. Този, който ги посещава, със сигурност не би се дрогирал или пил алкохол. В противен случай няма да се сдобиеш с хубава фигура. Но фитнес клубовете са си изградили репутация на места за богаташи. Трябва да се намери начин обикновените младежи да могат да ги посещават. За един младеж или една

девойка красивата фигура е страхотен стимул!..

Борбата за здравето на нацията, за здравето на нашите деца е невъзможна без подкрепата на средствата за масово осведомяване. Недопустимо е руските средства за масово осведомяване да откриват "приятелски огън" срещу своите. Смятам, че би било полезно да се разработи такава държавна програма, която би стимулирала онази дейност на средствата за масово осведомяване, насочена към укрепване на здравеопазването. А що се отнася до тези, които все пак предпочитат да са съучастници в бизнеса, изграден върху пороците, ще им се наложи рано или късно да се простят със заветния лиценз.

Сигурен съм, че при умна държавна политика много от задачите могат да се решат със силите на самите журналисти. След "Норд-Ост" здравата част на журналистическото общество прояви инициатива и разработи кодекс за поведение при оповестяване на терористичен акт. Би било хубаво този опит да се разпространи и върху проблемите с наркотиците. Защо с това да не се захване такава авторитетна организация като Телевизионната академия?

Тя би могла да поеме задачата за определянето на програмите, които не бива да бъдат гледани от деца. Ако академията реши, че ето това предаване трябва да бъде съпроводено от знака "Не се препоръчва за деца до 14 години", то изводи ще трябва да си правят всички - и родителите, и авторите, и ръководителите на телевизионни компании, и чиновниците.

Още едно добро дело, което биха могли да контролират и подпомагат професионалните журналистически организации, е създаването на катедри по хигиена на възприятието във всички журналистически факултети. Там трябва да преподават психолози и доктори. И тогава нашите внуци ще бъдат предпазени от омерзителните шоу-програми, наводнили ефира.

Може би съблюдаването на правилата за хигиена на възприятието ще помогне на нашите деца да се научат на култура за взаимодействие в обществото. Днес младите граждани на Русия се разделят на два типа - на такива, които ще могат да живеят във формиращото се общество, и на такива, които няма да могат, които няма да се впишат, които ще потънат в поредната субкултурна химера. Разбира се, такова деление е свързано с материалното положение на семействата, но не се определя изцяло от него. Най-трудното е да се намерят алгоритми на отношенията, които ще позволят на всеки член на обществото, в

това число и на тези, които балансират на ръба, да се впишат в живота, да не паднат от неговия край. Тези алгоритми са по същество социално партньорство, когато успялата част от обществото успява някак си да помага на бедняците и неудачниците да се отдалечат от опасната черта, без да насилва волята ми и без да ги оскърява с подаяния.

...Преди два и половина века Михаил Ломоносов, обръщайки се към фаворита на императрица Елисавета граф Шувалов, провъзгласил: "Величието, могъществото и богатството на цялата държава се състои в запазването и размножаването на руския народ, а не в обширността, непотребна без обитателите си." При всички различия на епохите някои недъзи на тогавашния живот много напомнят на днешния: и непробудното пиянство, и родствените бракове, и небрежното отношение към здравето на децата, и прякото "детско душегубство". Не знам, щеше ли да съществува днес Русия, ако тогавашните журналисти представяха всичко това като неоспоримо право на руснаците...

"Российская газета", май 2003 г.

АГРАРНА ИМПОТЕНТНОСТ

Цяла година ме изключваха от комсомола. На всички вече им беше омръзнало. Приятелите ми правеха залагания, преподавателите не знаеха как да се държат със студента, чиято снимка виси на "Дъската на отличниците", а от ЦК на партията звънят с нареждане - да се изключи! Струва ми се, че единственият, който не се интересуваше от всичко това, бях самият аз. Даже не си спомнях за случилото се. Друго не ми даваше мира в тази история. Това беше първият ми сблъсък със съветската власт, който разклати наивните студентски представи от онези години.

Когато сте на двайсет

Но, всичко по реда си. Имаше един филм "Аз съм на двайсет години". И жалко, че вече го е имало, защото това заглавие най-добре щеше да подхожда на моя разказ.

Представете си: лято, степ, неземна красота и сред всичкото това - ние, млади, силни, жизнерадостни. Думи като "студентска бригада" и "комсомолска стройка" само звучат скучно. А всъщност - нощ, тишина, луна, разни далугери изскачат пред фаровете. Ако човешкият живот, както твърдят мистиците, се оценява по сумата от райски мигове, прекарани на грешната земя, то в числото на най-щастливите за мен ще попаднат работните часове там, в бригадата, в степта, на 18 километра от целинния совхоз "Комсомолски".

Знаете ли каква е луната там през август? Направо да се смееш. Вървиш си по нощния коловоз, изровен от тракторите покрай избуялата чалига, покрай този нискорастящ, обрулен от вятър и студ храсталак, и изведнъж - пожар. Степта започва да пламти. Огънят се вдига и всеки момент ще обхване и мястото, по което вървиш. Ужасът от този безмълвно приближаващ се към теб огън те кара неволно да забързаш крачка, въпреки че усещаш, че това не е пожар. И изведнъж зад хоризонта се вдига невиждана в нашите краища огнена луна! "Ех, да ти се не види!" - ядосано се сепваш на собствения си страх и спиращ, за да се насладиш на това как черната и неприветлива допреди няколко минути целинна степ се е осветила

тила от тайнствена хладна светлина и всичко изглежда по-различно, не както през деня...

Но да се върнем към прозата на живота. Формално длъжността ми беше не комбайнер, а само помощник-комбайнер. Но така се случи, че нашият наставник беше принуден да наблюдава работата отдалече. Беше ни жал за него: докато пътувал насам за събирането на реколтата, не издържал на железопътното бездействие, затъжил се, запил се, както могат да пият само в Русия. Т. е. до безпаметност. И в съответното състояние... Тук разказите се разминават: в общи линии не запазил равновесие, паднал върху някакво желязо и си повредил гръбнака. Не могъл да ходи. Да седи също. Довлекли го до някакъв хирург, предложили му да остане в болница. Но нашият заслужил комбайнер, като истински руски мъж, казал: "Нека умра, но да е на полето."

И така всяка сутрин с приятеля ми Боря Захаров го карахме "на работа", качвахме го горкия на някоя висока купа сено, поставяйки флаг отгоре, за да не го хване някоя пъргава машина с железните си лапи и да не го занесе в някоя голяма копа, а че и по-надалеч. И той в полулегнало състояние ни запознаваше с устройството на прицепния комбайн, учеше ни да правим шплинтове и да поправяме това, което се счупи, за което в бригадата чинно му начисляваха заплата, напълно заслужено между другото.

Знаете ли, приятели, какво е щастие? Ето това е - да имаш на свое разположение тази гигантска, мощна, добра машина. И много умна, каквото и да говорят разни там трактористи.

Как само се бяхтехме! Да му е драго да ни гледа човек. Работехме мощно, победно, с патос. За първи път в живота си усетих висшата наслада от самозабавения труд като смисъл на човешкото съществуване.

Не всички бяха съгласни с такава философия. Много хора се дразнеха от трудовия ентузиазъм. Особено се открояваше един безделник от местните, Вася Тиунов, току-що излязъл от затвора. Той или си беше лентяй по природа, или беше крадец с авторитет (а те, както се знае, никога не работят). Но от цялата пристигнала студентска бригада веднага забеляза мен, сигурно като пълна своя противоположност. И буквално не ме оставяше да дишам. Дразнеше го всичко. И това, че бяхта от сутрин до вечер, и това, че оправдавам авралния ентузиазъм.

- Напразно се гърбиш, мой човек - пророкуваше той, като ме гле-

даше, както рибар гледа червей. - Всичко, което съберете, все едно ще отиде зян.

Най-гадното е, че той се оказа прав.

Ти си началник, а аз - глупак

Сега да ви разкажа самата история, която, трябва да призная, беше глупава. Въпреки че по своето влияние може би беше съдбоносна. За първи път през живота си видях някаква глупост във властта, тяхната некомпетентност и пълно безразличие. Така че, когато след много години се реших да стана ръководител, организатор на производство, това беше моят отговор на случката, за която сега ще ви разкажа.

Една сутрин ни казват: никой да не се разотива, ще пристигне другарят Мухитдинов.

- Ами да идва! - казвам. - Аз трябва да работя.

- Ама че си глупак, Лужок. Знаеш ли кой е той? Кандидат (схващаш ли?) за член (разбра ли?) на Политбюро. Той е нещо като местния стопанин.

Стопанинът пристигна с черна "Чайка". Много странно изглеждаше неговата блестяща никелирана лимузина сред нашите вагончета, мръсни трактори и кухнята наред полето, представляваща купчина опушени камъни с мръсно котле по средата.

Хората се събраха за срещата с високото началство. Хората - това бяхме петдесет и двама студенти, плюс механизаторите, плюс техните жени. Доста живописна компания сред безкрайните полета.

Мухитдинов започна да чете своята лекция. Той говореше за важността на продоволствения въпрос. Подчертаваше, че реколтата е общонароден подвиг. Обръщаше особено внимание на това, че всеки трябва да положи максимум усилия. И тем подобни глупости.

Хората седяха и слушаха. А трябва да спомена, че предишната вечер трактористите ни ходиха до магазина за алкохол. В автокафето нямаше нищо друго освен бонбони "Златно ключе". Магазинът просто се нарича "най-близкия", а всъщност е направо през степта на четиридесет и шест километра. Сега смятайте. Тракторът се движи със седем километра в час. Делим четиридесет и шест на седем и получаваме седем часа в едната посока и седем обратно. Върнаха се на следващия ден. Водка, разбира се, не намерили, но пък купили "Тройной

одеколон" в неимоверно големи количества. На мен даже ми беше противно да гледам как го пият. Ароматът съответно се разнасяше из цялата степ.

Та значи Мухитдинов говореше за важноста на продоволствения въпрос, хората слушаха неговата реч, но по силата на описаните обстоятелства интересът започна да намалява. Всъщност и самата реч беше такава, че и без всякакъв одеколон можеше да заспиш.

Изведнъж един от местните механизаторите го прекъсна. Всички като че ли се събудиха. Хората там са простички, повечето не са от отдалечени места. Уважават, разбира се, началството, но не можеш да ги отучиш от навика да водят откровен разговор.

- Виж, началник, всичко това ние си го знаем - каза трактористът. - А ти по-добре ни кажи: някак тук за друго ще помогнеш ли...

И започна да разказва. Че няма къде да си купи човек дори гумени ботуши...

Тук трябва да спира и да разкажа за самия проблем. А проблем наистина съществуваше. Нито в бригадата, нито на десетки километри наоколо, нито в автокафето, което идваше редовно при нас, нямаше абсолютно нищо освен вече споменатите бонбони "Златно ключе", които вече не можехме да понасяме. И ето, представете си: джобовете на хората са пълни с пари, защото се плащаше добре. Работата е денонощна, зверска. Ние правим геройски подвизи, а не можем да си купим нищо. Дори един стар панталон, който да замени скъсания, дори и това не можеш да си намериш.

- Ама това, както и да е, ще ходим и така - продължи механизаторът. - От нас да мине. Ама за кльопачка трябва поне нещо. Щото кльопаме тия... субпродукти вмирисани. Варят ни тука супа от черва, смърди по-зле и от лайна. А хлябът - виж само какви класове събираме, а тъпчем и аз не знам какво. Скърца ти по зъбите.

Мухитдинов раздражено го прекъсна. Каза му, че другарят не разбира значимостта на текущия момент, за който определящи не са парцалите, а целта - да се събере реколтата на всяка цена.

Механизаторът не отстъпи:

- Ама к'во ни възпитаваш ти нас тука? Ще ти съберем реколтата, мамка му. А ти ни реши нашия проблем и сме квит. Що трябва да се ежиш!

Започна кавга. Някои от присъстващите не можаха да се сдържат. Някои от студентите също взеха участие в обсъждането. Не е трудно

да се сетите кой точно.

Аз се включих в разговора изцяло на страната на механика. Казах, че всички ние тук сме възпитани да уважаваме по-възрастните. Но не може така да се прекъсва човек, ако той знае какво говори.

Другарят Мухитдинов, като в забавен кадър, започна да обръща към мен червеното си като домати лице. Когато той видя, че с него разговаря един двайсетгодишен сополанко, неочаквано освирепя. Аз даже не разбрах какво стана. Като че ли нищо особено не бях казал. Но, вероятно, да чуеш от хлапак забележка по адрес на "кандидат за член" е било нарушение не само на субординацията, а и на всички закони на вселената. Обръщайки се накрая целият към мен, стопанинът на степта каза с глас, недопускащ възражения:

- А вас, млади човече, ви моля да напуснете събранието!

Във въздуха увисна пауза. Вождът чакаше.

Аз също.

Честно казано, "да напускам" нямаше какво. Събранието се провеждаше на открито. Няколко пейки, маса за обяд, а по-нататък, както се пее в една руска народна песен, "степ и степ навсякъде". Така че къде да ходя не беше ясно. Аз така и му казах:

- А къде ще заповядате да отида? Аз, например, не знам къде е вратата.

На това място той почервеня до такава степен, каквато съм виждал само в детството си, когато гледах как се разпалва пещта на парен локомотив. Само дето тя не хвърля слюнки.

Фразата, която той изстиска от себе си, беше достойна за книгата на Гинес:

- Въобще се махнете настрана!

Трябва да кажа, че в такива моменти се вкаменявам. Като статуя.

- На коя? - попитах аз, без да мърдам. Хората се разсмяха. Мухитдинов се нажежи до кондицията на доменна пещ. Можехме да топим чугун.

И тогава станахме свидетели на вантрелогия (тъй като никой не си отвори устата): "Юра! Бягай от проблемите!" Това заклинание излизаше от вътрешностите на нашия комсомолски секретар Саша Владиславлев (да, да, онзи същия Александър Павлович, известният сега политолог, когото често можете да видите по телевизията, а тогава той беше просто Саша, отличник, организатор на комитета и ленински стипендиант). Той беше единственият, който можеше да охлади моя плам.

А по-нататък се случи неочакваното. Мърдайки, както ми беше заповядано, "настрана", т. е. направо към другаря Мухитдинов, аз, минавайки покрай него, се спрях за секунда и под втренчените погледи на присъстващите дружески потупах "кандидата за член" по рамото и казах силно, за да чуят всички:

- Ти, драги, далеч ще стигнеш. Ако не те спрат.

И си тръгнах. Срещата на големия ръководител беше прекъсната. Вождът седна в своя "членовоз" и потегли.

Е, в интерес на истината не си тръгна сам, ами взе със себе си бедния ни комитетен организатор. И през целия път му изказвал всичко онова, което не беше успял да каже на мен при личната ни среща. Разговорът всъщност се свеждал до една простичка идея: трябва незабавно да се изключи "този Лужков" от комсомола! Веднага. Още днес. Но тъй като Саша не могъл да развие тази мисъл, то, след като я повторил за сто и първи път, обиденият партиен бос изхвърлил нашия комитетен организатор на пътя някъде пред совхоз "Комсомолец", така че на него му се наложило да се прибира пеша, а това са поне осем километра.

Видяхме своя лидер чак късно през нощта. Като един дисциплиниран човек той веднага свика събрание. Вдигна на крака всички изморени и заспали, "сложи" ни на масата и предложи да се изкажем за протокола. И сега, драги читатели, отново искам да ви помоля да си представите сцената: луна, топла лятна нощ, разни животинки шумолят в тревата и сред този чуден декор, по-подходящ за любовен филм, седят млади, пълни с енергия младежи и девойки, които слушат някакво тъпо предложение за изключване на своя другар от комсомола. А по онези времена сами знаете какво означаваше това.

Всичко приключи с това, че всеки каза приблизително следното: поведението на Лужков беше неуважително, но не беше неоснователно. Всички чакаха да чуят какво ще каже председателят. И тогава нашият комсомолски бос показа висока класа бюрократична еквилибристика, изричайки най-сетне онова, което не беше казал на оскърбенния "кандидат за член":

- За съжаление, другари, съгласно устава временната комсомолска организация не притежава пълномощията да изключва свой член от редовете на ВЛКСМ.

Размина ми се с обществено порицание. Е, в интерес на истината, като се върнах в Москва, имаше малки усложнения. Но мис-

ля, че за Саша усложненията бяха доста по-големи. Другарят Мухитдинов още година и половина тормозеше института с позвънявания "отгоре" и изискваше от ректора и комсомолските босове да ме изключат. Но институтът се държеше. Аз бях отличник, примерен студент и между другото бях награден за тогавашната работа на полето с почетен знак на ЦК на ВЛКСМ! Колкото и трудно да беше да се издържи на натиска на злонамерения кандидат, работата се оплете и забави.

Наследниците на Мухитдинов

А аз не можах да го преживея. Но не тази история (за нея, както вече казах, благополучно бях забравил). А това, че цялата реколта, която бяхме събрали, "изгоря". В смисъл изгни. Направо на полето. Казаха, че отначало нямало елеватори, после пътищата станали непроходими заради дъждовете.

Накратко, целият труд, целият резултат от беззаветната, безумна, вдъхновяваща работа отиде на вятъра. Прав се оказа моят идеен враг Вася Туинов. Напразно се гърбихме. И всичко заради онзи Мухитдинов! Вероятно, ако не бях видял с очите си неговото безразличие, нямаше да се възмушавам така. А сега просто не можех да се успокоя: ама че гадина! Ако той, гаднярът, мислеше не за себе си, а за работата си, не за идеологите, а за хората, не за цифрите, а за страната, нищо нямаше да му струва да спаси реколтата!

Вие сигурно ще кажете: е, голяма работа, защо да се ядосваме сега, онези времена вече са отминали. Не, братя, за съжаление не са. Ако се съди по резултатите от реформаторските игри от последните десетилетия, то онези времена никъде не са се дянали. Същите онези традиции на номенклатурно управление са в основата на всичките ни беди по селата. И каква му е разликата на селянина, че предишните мухитдиновци говореха за комунистическите идеали, а техните наследници се молят на либералните ценности. Та нали стилът е един и същ, методиката е същата. Както онези изхождаха не от реалността, а от абстрактната идея, така и тези правят същото. Същата е и неспособността да предвиждат последиците от взетите решения. Същото е и възприемането на действителността "през стъклото на личния автомобил".

Да вземем за пример - та дори тази... "дяловизация", дявол да я вземе. Това е почти същото като известната ваучеризация на Чубайс (във всеки случай по своите последствия стои в един позорен ред с нея). Ако трябва да бъдем по-конкретни, това е, когато селянинът получава не земя, а само хартийка, не място, а дял - свидетелство за правото му на колективна собственост от късче бивша колхозна земя.

Като погледнеш как е направено всичко, виждаш все същия мухитдиновски схематизъм. Виждаш същата убеденост, че трябва да се следи само за чистотата на внедряваните принципи, а че всъщност селянинът има право на земя, а земя няма, то това в макроекономическия мащаб на високопарната теория са дреболии. Но не напразно се казва, че дяволът се крие зад дребните неща.

Разбира се, днес има примери и за успешни фермерски стопанства, за ефективни големи агрохолдинги. Има и ръководители, които прилагат максимум усилия, за да създадат условия и възможности за модернизация и ръст на селскостопанското производство и подобряването на живота на селяните. При това като правило едното върви с другото - нормалното стопанство покълва при "наторяване" с умна и добросъвестна власт.

Да даде Господ тези примери да станат повече. Но за нещастие днес те са повече изключение, отколкото правило. Те са примери на подвиг и героизъм, а не норми. Защото на повечето места същата онази мухитдиновщина управлява и изяжда всичко наоколо.

Ето, да допуснем, един бъдещ фермер все пак е проявил велика настойчивост и е успял да мине през изострената бюрократична процедура във всякакви забутани кантори, да докаже не само правото си на собственост върху земята, но и да получи самата земя.

Е, и какво от това, какво ще прави по-нататък - ще работи ли? Ами как да работи като старата стопанска инфраструктура е разрушена? Дадената ти земя се намира зад девет планини в десета, а за да стигнеш дотам, трябва да минеш през километри непроходими дебри. Най-новият трактор е деветдесета година производство. А дори и него не можеш да дочакаш. Нафтата е скъпа. Гледаш своето място и вдигаш ръце, защото то представлява пустеещо неудобство, обрастващо с храсталаци. Трябва да се вложат пари, за да култивираш всичко. А как да го направиш, като няма нито достъпни кредити, нито система за реализация на произведената продукция, за да можеш да връщаш кредита. А навсякъде гъмжи от спекуланти, мутри и тем подобни завист-

ливци, които изобщо не смятат за срамно нито пиенето и безделието, нито пък краденето.

Не е трудно да се предскаже реакцията на този човек (от "ами ако" до "да върви всичко по дяволите"), а някои само това чакат. Зашото му противостоят не само "икономическите условия", но и местните баба-ити и чиновници, които зорко следят да не отиде нещо настрана, да не се измъкне от хищните им ръце.

Такива колорадски бръмбари не правят разлика между фермер и агрохолдинг - за тях те са земевладелци и са най-пряката заплаха за поземлени и други корисни интереси. И точно затова те изобщо не се и канят да предоставят на селяните и инвеститорите гаранции за дългосрочно пребиваване и обработка на земята. Точно на тях им е много по-изгодна днешната система на "собствениците по документи", при която същите онези големи агропредприятия се допускат на земята не в качеството на собственици, а само на арендатори (отгоре на всичкото краткосрочни и без гаранции, че тази земя ще остане за тях през следващите 5 или 10 години).

И ето, получава се, че сегашната система поощрява не сериозните производители, а временните, които се стремят само да изцедят малко пари, на такива без собственост дори им е по-лесно и е по-безопасно. Не трябва да влагаш пари в земята, не трябва да я пазиш и да се грижиш за нея, а трябва само хищнически да я експлоатираш, та дори и трева да не порасне на нея. И в крайна сметка нищо не пораства.

Опасни уравнения

Ако анализираме целия ход на агрореформите през 90-те, стигаме до извода, че нито старите "кандидати за член", нито дошлите да ги сменят пазарни управляващи, как да го кажа по-точно, не се нуждаят от хипотезата за съществуването на народа. Съблязвявайки хората с недоразвити идеи и непонятни ценности, те така и не се научиха да забелязват пристъпващия от крак на крак и мачкаш пред тях шапката си селянин. Отношението на либерал-реформаторите към селянина си остана същото, каквото беше при комунистическите им предшественици. Когато се вършат големи дела, винаги има дребни жертви. Смели ли се всичко, ще има брашно. А че брашното няма да е наше, а вносно, това е нищо в мащабите на световната революция, а пък на

фона на всемирната глобална търговия е същинска дреболия.

Всъщност, ако трябва да сме честни, това отношение е породено не само от седемдесетгодишното владичество на съветската власт и разхайтването през 90-те години.

Не, подобни методи на селскостопански реформи, когато душата на селянина, неговата мотивация, чувства и навици не се вземаха предвид, са следствие и от по-дълбоки традиции на руското реформаторство, за които беше писал М. Е. Салтиков-Шчедрин, наблюдавайки още първата селскостопанска реформа:

"Не ставаше въпрос за действителната участ на хората, а за решаване на уравнения с едно или с няколко неизвестни. Но когато живите хора постепенно се довеждат до състояние на сенки, те стават напълно равнодушни към това какви уравнения се решават за тях. "И така и така, братя, ще се умира!" - казват хората и наистина започват да умират, все едно бог знае каква трудна работа вършат..."

Защо казвам всичко това? Ами защото днес, слава богу, е приет национален проект за развитието на селото. За първи път за толкова години някой се престраши да надзърне в "черната дупка на аграрната промишленост". За селяните, за руското село се появи надежда, че ще се отдалечим от пропастта, към която толкова упорито се приближавахме досега.

Ето тази народна надежда е в основата на нещата. И точно нея в никакъв случай не трябва нито да предадем, нито да излъжем. Защото иначе реколтата пак "ще изгори" и Вася Туинов пак ще се окаже прав.

За това е наложително да се промени онзи наш фирмен управленчески подход и в центъра да се поставят не абстрактните макроекономически увъртания, а реални беседи със селяните... Най-сетне трябва да се види човекът-селянин от плът и кръв.

Рано или късно трябва да разберем, че смекчавайки изрядно народното мнение, няма какво да правим на едно място с другарите Мухитдинови и техните наследници. Не можем да допуснем те и подобните на тях да продължават да лъжат хората, използвайки и прикривайки се зад лозунгите за настоящия момент. Иначе хората отново ще станат равнодушни към това как се решават уравненията за тях.

На каквото и мнение да са нашите практически мислещи правителствени членове, то нито нефта, то нито газта, нито елмазите, които днес са на висока цена, не могат да сплотят великия исторически ор-

ганизъм, наречен Русия. Тези изпомпани от земята богатства никога няма да ни осигурят национална солидарност, а нефтената тръба не може да стане общонародна магистрала.

Земята и трудът открай време са формирали руския народ, създали са националния характер, същност и култура. Това е фундаментът на нашата самобитност, хранителят на националните традиции, една от най-дълбоките основи на националната цялост.

Затова националното стопанство не е просто отрасъл на икономиката. Трябва да се развива не само аграрната икономика, нивите, полетата и горите, но и човекът, който живее и работи върху тази земя. Затова би следвало националният проект да се нарече не "Ефективно селско стопанство", а "Възраждане на руското село и селския живот". И по съответен начин да се разшири и допълни неговото съдържание, да се поставят акцентите и да се определят приоритетите. За целта трябва да се използват поне част от ресурсите на националното развитие, които днес продължават да се стабилизират до състояние на гробищен прах за изгода на онези макроикономически уравнения.

Държавната стратегия за селото, създаването на селска инфраструктура, възстановяването на аграрното машиностроене и дори уреждането на собствеността върху земите - всичко това може да се направи по един или по друг начин, ако в обществото има съгласие по главния въпрос.

А главният въпрос е следният. Ако сме готови да опропадим страната, която се казва Русия, и да създадем някаква друга, зад която ще стои друго духовно съдържание, то нека всичко си остане, както си е - дайте да не забелязваме, че нашето село е на последни издихания. Ако пък ни трябва именно нашата история, нашата традиция, нашият национален дух, нашето бъдеще, то ние трябва да разберем най-накрая, че нищо няма да излезе без нашето село. Там в селските простори се съхранява руското сърце, там се пази тайната на руската душа.

"Московский комсомолец", май 2006 г.

КУРШУМ

Този куршум лежеше в една малка метална кутия от бонбони "Монпасие". Съседът ми отваряше кутийката и ми даваше да го пипна. Той не наричаше по никакъв друг начин куршума освен с думата "гадина". Аз дълго време мислех, че "гадина" и "куршум" е едно и също. Бях шестгодишен. Беше по време на войната. Мъничката немска гадина лежеше омазана със съседската кръв и се правеше на мъртва. Толкова пъти съм я разглеждал, че имам чувството, че помня всички вдлъбнатини и драскотини по нея и досега.

Куршума го извадиха от гърдите на съседа някъде из под сърцето. За нас, всички деца в двора, това беше голям късмет. Сега можехме да играем на война, опирайки се на веществени доказателства и информация от първа ръка.

Информацията беше оскъдна и еднообразна. Сега момчетата играят на победители от киното с пластмасови оръжия. А тогава, през четиридесет и втора, вместо оръжия ние имахме заострени арматурни прътове и играехме съвсем не на победа, а на съпротива.

Разбира се, и детските игри се променяха в зависимост от движението на фронта. Но в началото на войната нямаше голямо разнообразие. Тичахме под въздушния обстрел по открито поле, т. е. по сметишето на двора. Или прекосявахме нощно време гора (всъщност през цеховете за варене на сапун), за да стигнем при нашите. Или лежахме в заледената кал до невзривила се бомба заради немски пост.

Като разигравахме всички тези сценки от разказите на бинтования съсед, ние подражавахме на възрастните в главното общо дело: да устояваме независимо от нищо. Биехме се до последно. Нямахме право да се предаваме. "Нищо не можеш да ми направиш" - това беше етичният принцип от тогавашния детски речник.

Днес Отечествената война се помни от края, от победата. Като че ли тя се е запазила в обратен ред в паметта на всички. Реално всичко не беше така. Фашистите бяха обградили плътно Москва. Светът от ден на ден чакаше капитулацията на руснаците. Според всеобщите разбирания всичко беше свършило.

Та нали французите наскоро преди това бяха понесли същия удар и бързо се бяха предали. Немската армия беше окупирала Белгия без нито един изстрел. Свободолюбивите европейци не оказаха съпроти-

ва на хилядолетния райх. Те не бяха готови да издържат не само до последния войник, но и до първия. Те не сметнаха свободата за онази ценност, заради която си струва да жертваш хора, да опустошиш земи и да разориш създаденото благоустройство. Те действаха по своята рационална логика и бяха прави за себе си. Всяка война рано или късно свършва, човек свиква с всичко, може да се живее и под властта на фашистите. Така разсъждаваха гражданите на свободна Европа и целият исторически опит беше на тяхна страна.

Но логиката на руската война е друга. Тя преобръща всички основи на европейския рационализъм. По някаква неизвестна на целия свят причина точно в безнадеждна ситуация съпротивата на руснаците става крайно отчаяна. Ето какво пише по този повод един от ветераните на войната, участник в московското опълчение:

"През 1941 г. съветската армия беше разгромена. Остатъците от нея отстъпваха в пълен хаос, но в този хаос отделни части продължаваха да оказват видимо безсмислена съпротива и успяха да задържат немците до настъпването на жестоките студове.

Гьобелс обясняваше това с примитивността на руския характер, с неспособността на руснаците да разберат, че войната е приключила. Но самият Гьобелс не беше разбрал всичко. Хаосът не демобилизира един типичен руски войник, а напротив - вдъхновява го за устойчивост, мъжество, отчаяние, вдъхновение за полет над хаоса. Когато водата "стигаше до гърлото", руският войник, офицер и генерал като че ли получаваше "второ дихание", енергия на стреса." (Г. Померанц)

Това от гледната точка на европейеца е парадоксална реакция. Съпротива без планове и смисъл. Не оцеляване, а отстояване. Такова поведение не може да се обясни нито прагматично, нито рационално. То няма нито обосновка, нито аргументи. То е самоценно и ирационално, то не е подчинено на никаква разумна капитулация, разсъждения за потомство и прочие.

Да устоиш до последния войник, до последния патрон, да умреш в последния окоп. Да отхвърлиш всяка надежда, че след това ще се намери някакъв друг изход.

Ето такъв е националният характер. Някаква упоритост на волята "на края на мрачната бездна". Човек се спуска на дъното на отчаянието, но точно там го чакат преобразяването на духа, победата над телесния страх, изходът към друго измерение, където се отваря второто дихание, третото, четвъртото...

Сега казват "Сталин не жалеше хората". Това е истина. Но е истина и това, че хората сами не се жалеха. Тогава под Москва нямаше никакви отряди, които да преграждат пътя на немците. Вождът можеше да дава заповедите си само затова, че войниците и опълченците като моя съсед продължаваха да се защитават в абсолютно безнадеждна ситуация. Отстояваха последното възвишение, окоп, превръщаха всеки чифлик в непристъпна крепост. На никой не му и идваше на ум да вдигне ръце, да се предаде, да капитулира. Както се казва: не сте нападнали нужните хора.

Наскоро, на честването на юбилея на Деня на победата, един чужденец, вдигайки гост, каза, че любовта на руснаците към свободата се е оказала по-силна от тази на европейците. Това е поетично, но не е вярно. Решаващ тогава бе не поривът за свобода, а особеното синовно отношение към земята. Има и още едно обстоятелство.

Самият цивилизован начин на живот изначално е приспособил руския човек към извънредни ситуации. Хаосът не го демобилизира. Той не се обърква в безизходни ситуации, когато няма нито общ план, нито връзка с щаба, нито подкрепление. Той не пасува, когато се сблъска с нещо ново и непонятно, с нещо, което се е появило незнайно откъде, и когато няма предишен опит, на който да може да разчита. В ситуация на военна неразбория той си изработва способност да живее относително спокойно под открит огън. Такъв е националният характер.

Нашият съсед ни разказа за всичко това. Той отишъл в московското опълчение в първите дни на войната. В сборния пункт му дали трофейна канадска пушка и двацет патрона за нея. "Повече няма - му казал военният командир. - Ще вземеш от някого."

И ето с тази пушка, заедно с хиляди други московчани, той тръгнал да брани столицата от немските танкове. След това дошли кръвта, калта, студът, планините от трупове и всичко онова, за което чухме в неговите разкази. И оцеляването независимо от всичко.

Въпреки че го ранили, войната не свършила за него. Той лежал бинтован, а до него на масичката лежал изваденият от тялото му немски куршум. Той нямал друга мисъл освен тази, че трябва да се върне на фронта. Като че ли животът спрял и временно изгубил смисъл.

В съзнанието му се зародила идея, налудничавя за нормалния разум. Той решил да върне този куршум, колкото се може по-бързо да оздравее и да се върне на предната линия на фронта. Всички съседни се събрали да изпратят своя герой. Той, разбира се, взел куршума със

себе си. Какво е станало по-нататък, вече знам по-добре, защото, когато той се върна, аз бях на десет. Той се върна с много ордени, с нашивки за ранявания и парчета от снаряди в гръбнака, за което получи прякора Кривия.

И ето какъв беше неговият разказ. Веднъж на фронта той попаднал в някакво село и намерил шлосерски инструменти. Изчоплил от патрона родния руски куршум и нагласил там немския. Сложил го в джоба си отделно от другите и решил, че като види немец, ще се прицели и ще върне куршума.

И ето веднъж на Белоруския фронт, в местността с разпространеното име Сосновка, той решил да осъществи идеята си. Той видял някаква фигура от вражеската страна, заредил заветния патрон, прицелил се и натиснал спусъка. Фигурата била доста далече от него, но паднала. Той бил отмъстен.

Обзело го такова спокойствие, каквото не бил изпитвал нито преди, нито след това през целия си живот.

Спомних си цялата тази история наскоро по някаква асоциация, но не пряка, а както се изразяват математиците "от противоположното". Наистина беше много противоположно. Представете си: карам през мирната, красива, обляна от слънце Москва и по случайност включвам радиото. И чувам как някаква дама, специален гост в студията, разсъждава за бъдещето на страната ни.

- Ще кажа нещо, което може да ви прозвучи като заговор - казва дамата, - но Русия ще стане велика страна тогава, когато се разположи в естествените си граници. А такава огромна територия от Калининград до Камчатка, това не са естествени граници.

- А кои са естествените? - се интересува водещият. - Някаква Московия ли?

- Естествените граници са до Урал! - уточнява дамата. - "Свръхдържавата" е идея. А всички ние, драги слушатели, живеем всеки ден. Ние трябва да си купуваме храна, дрехи, да плащаме наеми, да пътуваме с влак, да се виждаме с приятели, да им подаряваме подаръци. Ние живеем всеки ден и трябва да живеем нормално, като хора. За това необходимо ли е да сме свръхдържава? Не съм сигурна!..

Цялата тази пошлост нямаше да заслужава внимание, ако по този начин разсъждаваше само тази женица, за която целият жизнен хоризонт е да ходи на гости и да подарява подаръци. Но това, че подобна ценностна система се разпространява все повече, че еснафските идеа-

ли се отъждествяват с ценностите на демокрацията и незнайно защо водят към разпада на страната, е доста по-тревожно.

Наскоро руските средствата за масово осведомяване се хвърлиха да обсъждат доклад на ЦРУ за приближаващото се разпадане на Русия. И какво се оказа? Никои не се ужаси, дори напротив. Когато радиостанцията "Ехото на Москва" зададе на слушателите въпроса "Смятате ли, че тази заплаха е реална за нашата държава?", почти две трети (71%) спокойно казаха "ДА". Хубава работа! Не, просто се замислете: две трети! Наши съграждани! Те си позволяват такова светотатско, такова недопустимо нещо като съмнението в бъдещото съществуване на Русия!

Как можа да се случи това? Та съвсем наскоро дори не можехме да си представим нещо подобно. Винаги сме усещали страната си като свещен дар, получен от предците ни. Защищавахме този дар, без да жалим живота си. И изведнъж се оказва, че свикваме с мисълта, че от Русия няма да остане нищо друго освен няколко незначими държави? Питам сериозно.

Защо един и същи народ в онази реална война се държи докрай, а в тази виртуална, "студена", митична война изведнъж губи волята за победа, капитулира и дори е готов да предаде страната си в качеството на контрибуция?

Защо, когато имаше реална заплаха, край, бездна, хората в буквалния смисъл на думата даваха живота си, със собствените си тела и кръв защитаваха родината, а сега, когато няма нищо подобно, същият този народ с такава лекота признава поражението си, разтръбява го на целия свят, подлага на съмнение цялата си история и е готов да остави отечеството си да бъде разкъсано и разрушено? Къде изчезна способността за съпротива?

Това е необяснимо. Можем да назовем стотици причини и хиляди виновни - като става дума за виновни, такива винаги можем да си намерим. Но загадъчното започва, когато трябва да се намери коренът на проблема. И никакви хипотези за коварните действия на чуждестранни спецслужби не водят до нищо.

Руският народ има някакво влечение към крайности. Нещо, което се отразява в народните поговорки: "Или господар ще стана, или ще се затрия", "Всичко или нищо", "Или примката ще се скъса, или главата ще падне"...

Отчаяното самопожертване, с което руснаците отбраняваха стра-

ната си от фашистките пълчища, и необяснимата апатия, обхванала мнозина от нас - това са двете страни на медала. Това е национално сплотяване, което и в двата случая е дало нестандартен резултат. Същият този народ, който тогава отчаяно се съпротивляваше, сега е разочарован. В това разочарование виждаме същата страст, същата способност за понасяне на нещастие, но не и на позор. Жертви, но не и унижения. Трудности, но не и стъпкване в калта, не и оплюване на всичко, заради което сме живели. Дозата на тази отрова се оказа по-голяма, отколкото е могъл да понесе руският народ.

Ще цитирам изказването на човека, когото възмутилата ме дама навярно уважава, но неправилно е разбрала:

"Никакво количество руснаци... не прави народ. Това чисто количество, тази човешка пшеница жадува да бъде смляна, превърната в брашно, от което да се опече хляб. Състоянието на всяко зрънце съответства на състоянието на личността в онова съвършено ново и немеханично съединение, наречено народ.

И ето има такива епохи, когато хлябът не се изпича, когато хамбарите са пълни със зърното на човешката пшеница, но то остава несмляно. Политическата независимост вече не прави народ. Само ако хвърлим своя чувал в нова мелница, под воденичния камък на нови грижи, ще получим вече чисто брашно - нашата нова същност като народ."

Това пророчество не го е написал някой идеен "държавник", а загиналият по лагерите велик поет О. Манделщам.

В момента ние сме механична сума от единични граждани, електорат, население. Но не сме народ в дълбокия смисъл, за когото говори поетът. Не сме хора, обединени от чувство на съпричастност към цялото, общонационалното разбиране на смисъла и жизнената цел.

Хитлер даже не е и могъл да мечтае за такъв противник. Той се е борил именно с народа и е загубил. Но ето че някакво свързващо звено се е изгубило и изведнъж онези същите хора, които са могли да издържат войната, блокадата, отстъплението, ги призовават да станат колаборационисти, способни само да оцеляват, но не и да отстояват.

Позорът, унижението убиват куража в народа. Настъпи някакво срутване, което опетни, преписа наново историята, лиши изживения живот от смисъл, превърна хората в отделни личности. Като че ли някой подмолно се стреми да довърши руския народ, да го лиши

от чувството за общност, да направи всеки човек отделен и отчужден. Като че ли някой принизи народа пред лицето на историята, отмени правото му на съществуване. И следствие на това са загубата на воля за живот, на способността за съпротива, готовност да се признае своето историческо и национално поражение. Никой - нито политикът в Кремъл, нито войникът в Чечня, нито олигархът, нито последният клошар - днес не се чувстват като част от единна национална същност. Огромната, сто и четиридесетмилионна страна виси във въздуха, лишена от цел и опорна точка. Отсечен е пораждащият смисъл клон.

И все пак, каквото и да говорим, както и да го въртим, там някъде долу, дълбоко спотаено, тлее това чувство на общност. И то ще се разгори, когато ни "дойде до гуша". Каквито и измами да се правят, каквито и студени войни да загубим, докато има поне двама руснаци, ще се запази и духовният код, който е записан в основния национален инстинкт. Той задължително ще се събуди. Тогава ще покажем, че все още можем да устояваме. И ще се включат и второто, и третото, и четвъртото дихание. Тогава ще се върнат и предприемчивостта, и енергията, и страстта.

Днес ние се храним от прогнозите, правим песимистични изводи. Но тези прогнози и изводи са прекалено линейни, те са породени от рационалистичната европейска логика. Всъщност страната ни се крепи на друг цивилизован принцип. Ние сме лишени от формата, но не и от основата. Може да ни унижават, но не и да ни победят. Тук има някаква по-различна свързка, чувство за съпричастност към земята. То пробива спонтанно. То може би не се забелязва в скучното ежедневие.

Сега, както и през четиридесет и първа, искат да ни предскажат поражение. Но тези пророци също може да сгрешат. Защото още не е дошъл моментът. Убеждават ни в това и ние отстъпваме, предаваме позициите си една след друга. И историята, и територията.

Но искам да кажа на всички, които вече са свикнали с мисълта за приближаващото разпадане на Русия: няма да дочакате! Или, изразявайки се като на Запад: "Много съжалявам, господа." Нашите предци са усвоявали суровите простори на страната не защото са били преизпълнени с предчувствия, че ще намерят нефт и газ. Ние обичаме тези земи, нашите предци са ги избрали, за да живеем тук. И това е всичко.

Тази детска история имаше неочаквано продължение. Наскоро бях в Германия. И на един делови обяд чувам как един бизнесмен от немската страна разказва между другото, че баща му е воювал в Русия. Бил ранен, излекувал се и се върнал. Но цял живот в мислите си се връщал към онази бойна ситуация, в която бил прострелян. Работата била такава, че лекарят бил поразен, когато извадил куршума. Това бил немски куршум, който обаче дошъл от страната на руснаците.

- А на кой фронт е било това? - питам аз.

- При вас се е наричал Белоруски фронт.

Исках да уточня мястото, но не го направих. Ами ако се беше оказал същият онзи куршум...

"Московский комсомолец", септември 2005 г.

Публицистично издание

Юрий Лужков

Тайните на Гостиния Двор

За града, за света, за себе си

Статии и очерци

Отговорен редактор Светлана Шаренкова

Превод Марица Панова

Редактор Даниел Костадинов, Надежда Белева

Корица дизайн Бони Немски

Коректор Надежда Белева

Компютърен дизайн Петя Кирова, Лиляна Костова

Печатница Университетско издателство
с печатница "Св. Климент Охридски"

Книгата се издава със спомоществователството на:

**Главболгарстрой
АД**

ЕТ РИТЪМ-4-ТБ

**ОБЩИНСКА
БАНКА АД**

Думата "мисли" аз ценя
повече от всички други
думи, но я казвам преди
всичко на себе си...

A handwritten signature in white ink, appearing to read "Raymond" with a stylized flourish.